

M&L

MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

3^e JAARGANG, NR. 2 - APRIL 1984 - TWEEMAANDELIJKS

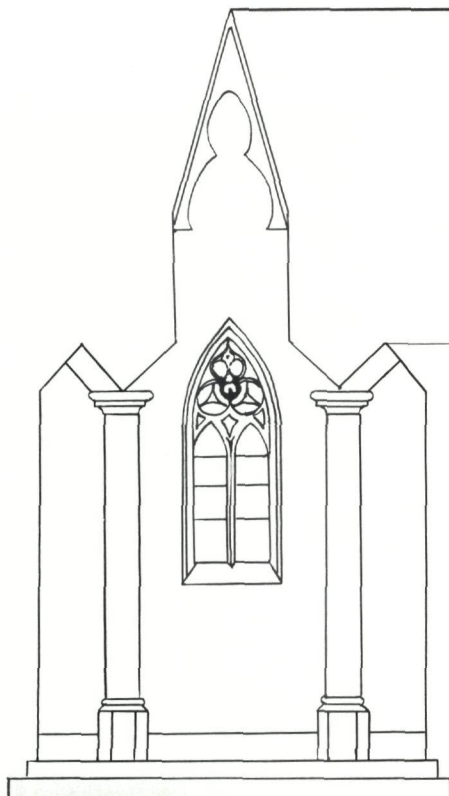
Mechelen, Suyckerhuis; restauratie uitgevoerd door Borgmans PVBA

Specialiteit restauratiewerken

BORGMANS (bouwbedrijf) PVBA

Telefoon : 014/61 11 06

Zwartgoorweg 3 2350 Vorselaar

HEDENDAAGSE METHODEN BIJ DE ZACHTE RESTAURATIE VAN GEBOUWEN EN MONUMENTEN

- Constructieve scheurinjectie
- Dichtende scheurinjectie
- Consolidatie van hout en steen
- Restauratie van steen
- Restauratie van beeldhouwwerk
- Behandeling tegen stijgend muurvocht
- Restauratie van hout
- Constructieve restauratie van houten draagbalken
- Curatieve en preventieve behandeling van hout
- Antizwambehandeling

Met behulp van 'zachte' polymeertechnische middelen als:

- epoxyharsen
- polyurethanen
- silicoonharsen

N.V. RESIPLAST

Bistweg 80 - 2250 Broechem - Tel. 03/485.62.31

Uitvoering met anorganische produkten.

Levering en verwerking van:
MINEROS en KEIM produkten

BETONSANERING
SPUITBETON
GEVELKOSMETIKA
WATERDICHTING
STEENRESTAURATIE
BETONREPARATIES

bagrat

ISO-Isoleertechniek

BAGRAT BELGIUM p.v.b.a.
Dr. Van de Perrestraat 289
2440 GEEL
Tel. 014/58 04 90

M.568 1/2

Opgelet!

Voortaan dient alle briefwisseling in verband met M&L (redactie, abonnementen, enz.) uitsluitend naar het volgende adres gericht te worden:

Belliardstraat 14-18
1040 Brussel
tel. 02/513.99.20

RIETEN DAKEN

WILLY IBENS
P.V.B.A.

Brandbeveiligde daken
Rietmatten en rietplaten

Restauraties
Nieuw en herstellingswerk
Isolatiewerken met rustieke rietplaten
Gratis dokumentatie

Leopoldslei 161 2130 Brasschaat Tel. 03/651 53 45

NATUURSTEEN

VLAMINCK
N.V.

**RESTAURATIE
VAN MONUMENTALE GEBOUWEN**

- D 9 - klas 7
- D24 - klas 7

2100 DEURNE - ANTWERPEN
VAN AMSTELSTRAAT 63
TEL. 03/325.03.83

9100 LOKEREN
GASSTRAAT 11A
TEL. 091/48.12.17

***dh* de neef ENGINEERING **

Industriepark 8 — 3100 Heist o/d Berg
tel. 015/24.62.31 tlx. 62926

- INJEKTIES
voor: • Stabiliteit - Structureel herstel
• Grondverdichting
• Verankering - Konsolidatie
- GELIJMDE WAPENING
- RESTAURATIE MET KUNSTHARS

STUDIE — ONTWERP — UITVOERING

Binnen & Buitenlandse referenties

*De Sint-Bernardsabdij te Hemiksem.
Zicht op de W-Toren (foto G. Charlier)*

Redactie

Administratie voor Ruimtelijke Ordening en
Leefmilieu, *Monumenten- en Landschaps-
zorg*,

Belliardstraat 14-18, 1040 Brussel.

Tel. 02/513.99.20.

Eindredactie : H. Stynen.

Redactiesecretariaat : M. Hoflack.

Productie en lay-out : M. Ramakers.

Administratie : L. Tack.

Zetwerk : D. Torbeys.

Redactiecomité

Voorzitter : E. Goedleven.

Leden : A. Bergmans, J. Braeken, M. Buyle,
M. Celis, W. Claes, H. Craeybeckx (voorzit-
ter K.C.M.L.), A. Demey, J. De Schepper,
E. De Temmerman (afgevaardigde van
Gemeenschapsminister K. Poma),
M. Fierlafijn, M. Hoflack, C. Lievens,
H. Jult, M. Ramakers, H. Stynen, L. Tack,
S. Van Aerschot, Hedwig Van den Bossche,
Herman Van den Bossche.

De verantwoordelijkheid voor de
gepubliceerde artikels berust uitsluitend
bij de auteurs. Alle rechten voor het
reproduceren, vertalen of herwerken zijn
voorbehouden.

Advertentiewerving :

J. Casier, Philipstockstraat 39, 8000 Brugge
Tel. 050/33.82.20.

Redactioneel	5
De patriciërs woning van het geslacht Van tSestich in de Naamsestraat te Leuven A. Maesschalck & J. Viaene	7
Een toekomst voor de Sint-Bernardsabdij te Hemiksem	31
Deel 2 : Lotgevallen van de abdij in de 19de en 20ste eeuw L. Wylleman	32
Deel 3 : Actuele evaluatie van het gebouwenbestand <i>met een tentatieve aanzet tot onderzoek van de mogelijkheden tot renovatie en restauratie</i> R. Berteloot en het Postgraduaat Monumentenzorg, NHIBS-Antwerpen	40
Summary	56
Brochure „Vragen rond Landschapszorg”	[1-16]

Abonnementsvoorwaarden

JAARABONNEMENT 1984 :

België : 720 fr. (losse nummers verkrijgbaar voor 150 fr.)

CJP'ers betalen : 600 fr.

Buitenland : 840 fr.

Uw abonnement gaat automatisch in na overschrijving op rek. nr. 000-2001776-84 van het Fonds voor Monumenten- en Landschapszorg met vermelding „M&L-jaarabonnement 1984”. U ontvangt dan alle nummers van het lopende jaar.

Zonder schriftelijke opzegging vóór het einde van elk kalenderjaar, wordt een abonnement verlengd voor de volgende jaargang. Tussentijds kunnen geen abonnementen worden geannuleerd.

Druk : die Keure, Brugge

Paribas Bank België

Kantoren over geheel België verspreid.
Vertakkingen van de Paribas-groep
overal ter wereld.

W.T.C., Toren van Parijs en de
Nederlanden, Emile Jacqmainlaan 162
bus 2, 1000 Brussel. Tel.: 02/219.30.10.

Solar n.v.

Afd. Restauratietechnieken

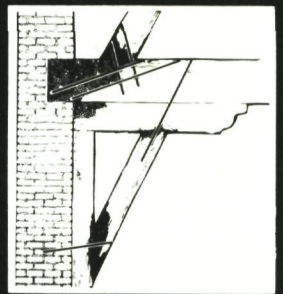
Kleine Breedstraat 51
2700 SINT-NIKLAAS
03/776.91.62-777.62.23

Officieel licentiehouders Renofors-Bèta-systeem

POLYMEERCHEMISCHE HOUTRESTAURATIE

volgens het, reeds in meer dan duizend kerken,
kastelen, raadhuisen, paleizen en woonhuizen
toegepaste **renofors - bèta - systeem**
(Belgisch Octrooi nr. 793.103)

ook sterk in: gevelreiniging - steenverharding - vochtwering - drooglegging van muren met capillair
stijgend vocht - dichtingswerken - betonrestauratie - houtbehandeling - brandremming

Gratis advies & bestek

K.E.W.

Voor het reinigen en onderhouden van gevels, terrassen,
daken, zwembaden, enz., alsook het zandstralen van
betonresten, roest, oude verf, enz.

- koud- warmwater en of stoom tot 150°
- reinigingseffect van 1,9 tot 26,4 kW
- regelbaar waterdebiet van 900 l. tot 7.000 l. per uur
- vaste en mobiele reinigingsinstallaties
- regelbare werkdruk van 20 tot 180 atm.
- beantwoorden volledig aan de veiligheidsvoorschriften van het arbeidsreglement.

VRAAG GRATIS DEMONSTRATIE

J. ZAMAN pvba - Industriepark E3
9100 Lokeren - Tel. 091/48 48 53 - Telex 126.54
M. KATHAGEN - Limburg - Tel. 011/46 37 94
J. AMELOOT - W.-Vlaanderen - Tel. 057/40 00 96

hogedrukreinigers

Redactioneel

In dit M&L-nummer vragen wij de aandacht van onze lezers en abonnees voor twee, zonder meer belangrijke „complexen” van het Vlaamse bouwkundig patrimonium : **de patriciërswooning van het geslacht Van tSestich in Leuven en de Sint-Bernardsabdij te Hemiksem.**

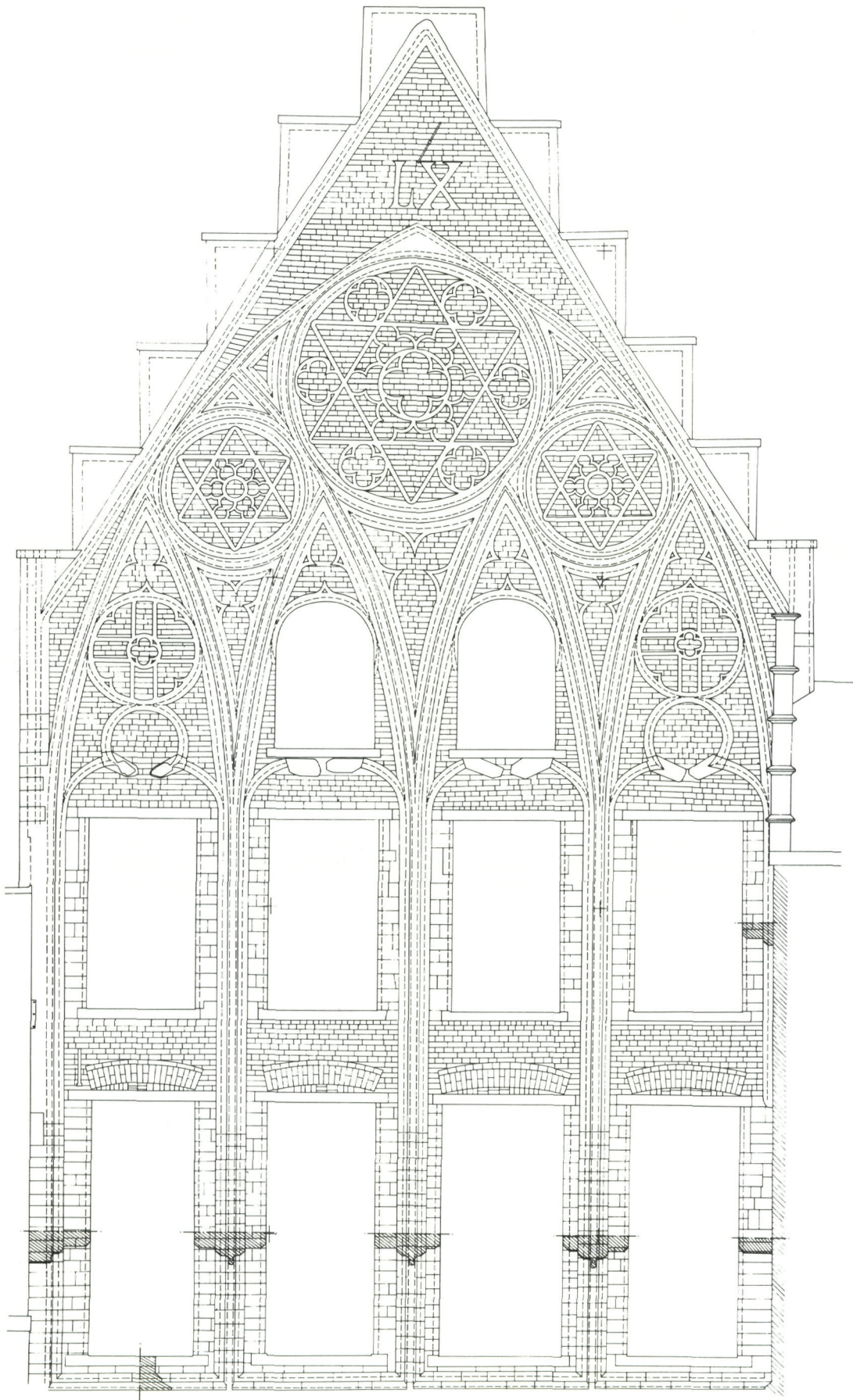
Belangrijk omwille van de artistieke, historische en socio-culturele waarden waarvan zij drager zijn, om in termen van het decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van monumenten, stads- en dorpsgezichten te blijven. Zeker niet minder belangrijk zijn echter o.i. de potentialiteiten die ze in zich dragen : op hun manier hebben zij onder meer door hun ligging en door hun ruimtelijke kwaliteiten de capaciteit in zich om een wezenlijke bijdrage te leveren tot een nieuw gebruik en een vernieuwde betekenis in het kader van een herwaardering van het „ruimtelijk” en „sociaal” leefmilieu.

De renovatie en restauratie van de Sint-Bernardsabdij zou een element kunnen zijn en worden van de heropleving — niet alleen cultureel — van één van de meest geteisterde gebieden van het Vlaamse landsgedeelte : de Rupelstreek.

De samengestelde woning van het geslacht Van tSestich zou — in samenhang met het aan de overzijde gelegen Van Dale College en mits een gediversifieerde bestemming — een wezenlijke bijdrage kunnen leveren tot de kwaliteit van de stedelijke „belevingsruimte” in het betreffende stadsgedeelte. Het zijn lijvige maar boeiende studies geworden die — naar wij hopen — het geduld van de lezers niet al te zeer op de proef zullen stellen. De hoeveelheid plaatsruimte die ervoor werd gereserveerd staat echter in directe verhouding tot het belang dat het Bestuur voor Monumenten- en Landschapszorg hecht aan degelijke, voorbereidende (kunst-) historische studies, voorafgaand aan elke restauratie. Aangezien echter steeds meer van dergelijke, soms lijvige, van uitgebreid wetenschappelijk apparaat voorziene studies worden aangeboden, heeft de redactie de optie genomen ze in „cahier-vorm” uit te geven en in de toekomst kortere versies in M&L te publiceren. Hiermee hopen wij enerzijds meer tegemoet te komen aan de vraag naar diversiteit vanuit ons lezerspubliek en anderzijds toch deze waardevolle en belangrijke studies een ruimere verspreiding te geven. Twee M&L-cahiers worden momenteel voorbereid : één over de Kruidtuin te Leuven en één over het „Palais des Thermes” te Oostende. Wij houden onze lezers verder op de hoogte.

De Binnenkrant van dit nummer tenslotte is gewijd aan de eerder aangekondigde „Vragen rond landschapszorg”. Het opzet van dergelijke brochures is naar wij menen, voldoende gekend.

Voor het volgende nummer kunnen wij alvast een primeur aankondigen : nl. een eerste kennismaking met de „materiële cultuur” van de vrijmetselarij, meer bepaald de architectuur, inrichting en aankleding van enkele vrijmetselaarsloges in Antwerpen en Brussel ... Op de concrete aanleiding van de overige bijdragen over het landschap van het Mechels Broek en de Hanswijckhoeve te Mechelen komen wij in het volgend nummer terug.

III. 1. Fotogrammetrische opname van 1965 van de gotische gevel in de Naamsestraat, pronkstuk van het Van tSes-tichcomplex (Ministerie van Openbare Werken, dienst voor topografie en fotogrammetrie).

De patriciërswooning van het geslacht Van tSestich in de Naamsestraat te Leuven.

A. Maesschalck
J. Viaene

Voorwoord van de redactie

Het Koninklijk Besluit van 25 maart 1938 beschermt „het voormalig Hotel Van tSestich, thans Koninklijk Atheneum” als monument. Na 1942 werd het Ministerie van Openbare Werken eigenaar van een complex van gebouwen langs de Naamsestraat, gelegen tussen de apotheek naast het College van Atrecht, en het hoekhuis met de Parkstraat. Dit complex bevatte : het huis Bergmans, het huis De Munter, het café Le Relais, het huis Van tSestich, het College van de Hoge Heuvel. Het pronkstuk van dit in elkaar verweven geheel van gebouwen was de gotische gevel Van tSestich. Hij verkeerde echter in zorgwekkende toestand. In 1962 plande het Ministerie van Openbare Werken derhalve de restauratie van deze gevel. Een dossier werd opgesteld en ter advies aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen voorgelegd. Zij oordeelde dat nader onderzoek nodig was. Daar bleef het bij...

Ondertussen betrok het Atheneum slechts een deel van de gebouwen : het huis Van tSestich, het college van de Hoge Heuvel en de recentere nieuwe bouw daarachter. De overige gebouwen - niet aangepast aan de normen van brandveiligheid - werden verlaten, overgeleverd aan voortschrijdend verval, leegroef en vandalisme.

In de jaren '70 besloot men voor de Leuvense Rijksscholen een nieuwe campus te bouwen op Redingenhof. De restauratieplannen voor de gotische gevel raakten hierdoor in de vergeethoek. Enige parlementaire vragen over de zorgwekkende toestand van de gevel en enkele tussenkomsten van monumentenzorg zouden uiteindelijk één ge-

volg hebben : in 1979 werd door het Fonds voor de gebouwen van de Rijksscholen - ondertussen eigenaar van het complex - een architectenbureau aangesteld. Het standpunt van monumentenzorg werd gevraagd. Dat luidde : de restauratie mocht niet beperkt blijven tot de gevel maar moest de globaliteit betreffen en ter voorbereiding diende een historische studie klaarheid te brengen in het historisch gegeven. Mevrouw A. Maesschalck werd met het onderzoek belast.

Algauw bleek dat het historisch domein van de familie Van tSestich omvangrijker was dan wat nu als het huis tSestich bekend staat. Het hier opgenomen artikel toont onder meer dat het domein eerst tot eenheid groeide onder de familie Van tSestich, daarna verkaveld werd, om na de laatste oorlog weerom één eigendom uit te maken. Of hoe de loop van de geschiedenis zich herhaalt... En inderdaad, de kringloop wordt zelfs volledig : nu het Atheneum sinds 1982 naar de nieuwe campus op Redingenhof verhuisd is, bestaat er een verkoopplan dat het Van tSestichdomein weer verkavelt.

Daarmee is de toekomst van het Van tSestichcomplex onzeker, en wordt de restauratie ervan eens te meer uitgesteld. Tenzij de toekomstige eigenaar het historisch complex een nieuwe, aangepaste functie geeft en het zo nieuw leven inblaast. Het hier gepubliceerde artikel toont aan dat het complex belangrijk is en in zijn globaliteit moet worden bekeken. Impliciet wordt de noodzaak aange-toond van een grondige kunsthistorische studie, in voortdurende confrontatie met de materialiteit van de gebouwen zoals die tot ons zijn gekomen.

De hier volgende bijdrage is een door mevrouw C. De Maegd ingekorte en gesynthetiseerde versie van de exhaustieve, van volledig wetenschappelijk apparaat voor-ziene studie van de auteurs.

De auteurs wensen volgende personen in een dankwoord te betrekken : Mevrouw Tits, de heren H.J. Constandt, E. De Maesschalck en P. Neu voor hun advies en informatieverstrekking, en de studenten M. Verlinden en P. Vanderhoydonck die in het kader van hun afstudeerproject aan de afdeling architectuur van de K.U.Leuven behulpzaam waren bij het bouwkundig onderzoek.

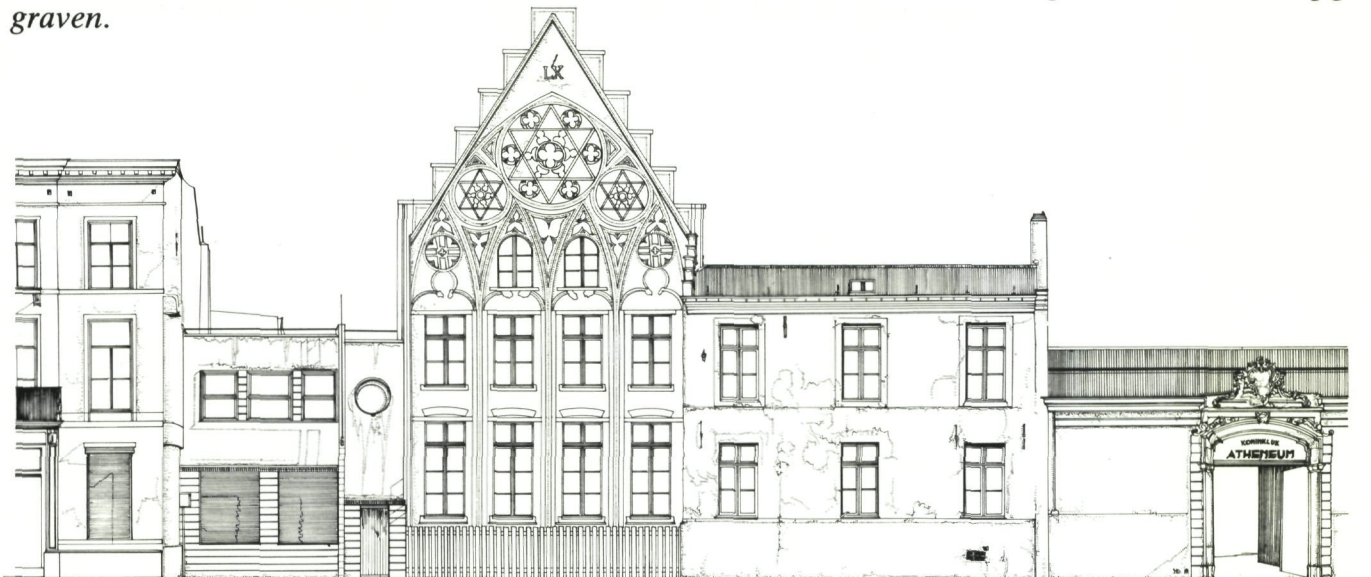
De mooiste bakstenen woninggevel van ons land, een meesterwerk van evenwichtige gotiek uit de late middeleeuwen, staat naar ons gevoel niet in Vlaanderen - de streek van Brugge, Gent of Ieper - maar in Leuven, de oude hoofdstad van Brabant. Als een curiosum prijkt hij in de Naamsestraat midden een défilé van imposante universitaire colleges. Men noemt hem de gevel van het „huis Van tSestich” naar het adellijk geslacht dat hier gewoond heeft van de 15de tot de 17de eeuw. Hij draagt trouwens in de top het LX-monogram van de familie. (ill. 1)

De Leuvenaars hebben steeds met belangstelling opgekeken naar de raadselachtige gevel met de drie grote davidsterren. Ook de familie met de eigenaardige cijfernaam prikkelt hun verbeelding. Niettegenstaande deze interesse werd er echter bitter weinig studie gemaakt van het monument en zijn geschiedenis. De kennis van het gebouw is er zelfs op achteruit gegaan. Waar ten tijde van E. Van Even (1) velen nog wisten dat de gotische gevel slechts een onderdeel was van een veel groter geheel, vergt dit nu reeds bewijsvoering.

Voor een monument is het een kwade zaak wanneer legenden en raadsels voor zijn bewaring moeten zorgen. Door het uitblijven van wetenschappelijk onderzoek zijn betekenis en waarde van de gotische gevel dermate verschaald, dat men blijkbaar het risico durfde te lopen hem te verliezen; hij verkeert sinds jaren in een uiterst bouwvallige staat. De bedoeling van deze bijdrage, waarin de resultaten van drie jaar kunsthistorisch onderzoek worden samengevat, is dan ook het dreigende onheil te helpen keren.

De oogst is omvangrijk genoeg om er een heel boek mee te vullen. Bovendien is het probleem ingewikkeld en gevarieerd. Het gaat immers niet zozeer over een studie van een woning maar over de studie van een paleis waar vijf eeuwen geschiedenis mee gemoeid zijn. Wie zich aan het werk zet, wordt niet enkel geconfronteerd met belangrijke aspecten van de Leuvense historie, maar tevens met problemen als : de nauwe banden die in de middeleeuwen bestonden tussen het Rijnland en Brabant; de joodse aanwezigheid en cultuur in West-Europa gedurende dezelfde tijd; de opstand van de Nederlanden tegen Spanje en de rol die de Leuvense adel daarin heeft gespeeld; de opkomst en de groeiende invloed van de onder meer door de Leuvense universiteit geschoolde hoge ambtenaren onder de laatste Bourgondiërs en de eerste Habsburgers; de verbreiding van het Jansenisme vanuit Leuven in de 17de en 18de eeuw en de gevolgen daarvan voor de Noordelijke lage landen. Er bestaan te Leuven weinig plaatsen waar zoveel belangrijke herinneringen aan verbonden zijn.

Om de overvloed in te dijken volgt hier enkel een algemeen overzicht (2). In feite brengen we niet meer dan een eerste kennismaking met een vergeten monument uit het Brabantse patrimonium, waarvan we nog maar de ruwe omtrekken uit de archieven en bouwvallige resten hebben opgegraven.

Huidig straatbeeld. V.l.n.r. : het huis Baelemans - De Munter (nr. 4), het café Le Relais (nr. 5), de gotische gevel (nr. 1), het naderhand aangepaste poortgebouw van rentmeester Van Veen (nr. 11) en de inrijpoort van het College van de Hoge Heuvel (nr. 12) in de poortvleugel van 1755 (tekening M. Dierickx). (Voor de nummers zie situatieplan p. 11).

Studie van een gevel of studie van een woongebied?

Vlaanderen heeft een aanzienlijke achterstand in te lopen inzake kennis van zijn wooncultuur. Vergeleken bij Nederland, Duitsland en Engeland is de aandacht van de kunsthistorici te lang blijven stilstaan bij de uitwendige, vooral stilistische aspecten van de burgerlijke monumenten. Vaak werden enkel de gevels bestudeerd en bestond er geen interesse voor wat er binnen het omhulsel te vinden was. Van onze oude woningen in het bijzonder is meestal alleen de façade gekend.

Deze oppervlakkige belangstelling heeft ernstige gevolgen gehad. Vooral sinds de laatste wereldoorlog richtte men grote verwoestingen aan achter menig beschermde gevel en uitermate belangrijke informatie is daarmee voor altijd verloren gegaan. Waar onze buurlanden reeds in staat zijn de evolutie van de woningbouw sinds de middeleeuwen in grote lijnen te schetsen, dreigt ons land een witte vlek op de kaart te worden (3). Studie van de inwendige inrichting van een woning vergt ook studie van zijn bewoners. Wanneer er via het kunstwerk geen contact kan worden gelegd met de mensen die er mee geleefd hebben, dan verliest het naakte produkt aan betekenis.

Om al deze redenen mag het onderzoek van het huis Van tSestich niet beperkt blijven tot een beschrijving van die ene gotische gevel, waarvan de fraaie vorm onze aandacht trekt. Zijn uitzonderlijke waarde kan enkel maar toenemen wanneer we hem terugbrengen tot wat hij eeuwenlang geweest is : een rijk versierde - want naar de straat gekeerde - zijgevel van één van de vele gebouwonderdelen die hier tussen de 14de en 16de eeuw in een verspreide orde werden neergezet en waaruit een paleiselijke woning ontstond voor de familie Van tSestich. Niet alleen de befaamde zijgevel, maar heel wat van de oude kern van het patriciërsverblijf is bewaard gebleven, zij het verweven en vermengd met toevoegsels uit latere tijden.

Om de betekenis van deze resten te beseffen moet men weten dat het stenen paleis van de familie Van tSestich geen uitzonderlijk verschijnsel was in deze hoek van de stad. Reeds vroeg hebben de invloedrijke families van Leuven van dit gunstig gelegen gebied aan de Naamsestraat hun woonwijk gemaakt. In het begin van de 15de eeuw vinden we er de steenrijke Absoloens, Pynnoes en van de Royeles (van Nethenen), die grote oppervlakten van de wijk in bezit hadden (4). Zij woonden er als burens op het hoogste punt van de stad, goed beschermd tegen de overstromingen van de Dijle, weggestoken achter de oudste vestingmuur (midden 12de eeuw), vlak tegen de belangrijke zuidelijke stadspoort (Proefstratenpoort of Heversche Binnenpoort), langs de Proefstraat (Naamsestraat) die naar de koopmanshalle (1311) en de Grote Markt leidde.

Tot in de 20ste eeuw zou dit woongebied voorbehouden blijven aan de vooraanstaanden, althans voor zover hun huizen intussen niet omgevormd waren tot een van de talrijke colleges die nog altijd de Naamsestraat sieren : College van de Hoge Heuvel, College van Atrecht, College van Premonstreit, Koningscollege, St.-Annacollege; en aan de overkant : Van Dale College, H. Geest College. Het is beslist geen toeval dat de grote colleges mekaar hier verdringen. Ze kwamen tot stand ingevolge stichtingen van vermogende en invloedrijke weldoeners, die aan arme studenten een onderkomen wilden verschaffen om zich aan de universiteit te kunnen bekwamen (5). Zoals het eveneens gebeurde in andere universiteitssteden, keken de stichters uit naar ruime patriciërswohnungen, die vaak lange tijd gebruikt werden zoals ze bij de aankoop voorkwamen. De Colleges waren tenslotte maar plaatsen waar de studenten verble-

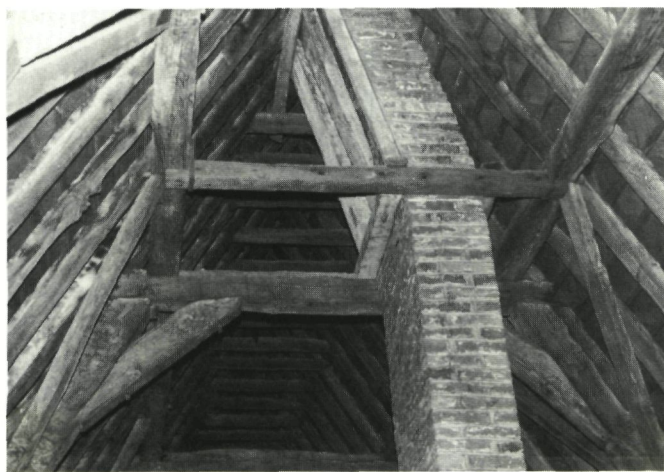

Huis Van tSestich. De gotische gevel (foto MLZ, 1984)

ven, hun lessen voorbereiden of zich met hun medestudenten oefenden, zodat een ruime woning volstond. In de loop van de jaren werden sommige lokalen wel beter aangepast aan de nieuwe functie, maar tot een volledige afbraak en nieuwe bouw kwam het zelden. Zelfs in de 18de eeuw, toen ook de presidenten van de Colleges werden aangestoken door de eerste grote bouwkoorts die zich in Leuven sinds de 15de eeuw manifesteerde, werden nog vele onderdelen van de oude gebouwen gespaard (6). Er mag dan ook gezegd dat de Leuvense Colleges de beste herinneringen aan de middeleeuwse patriciërswohnungen hebben bewaard en enkel daarom reeds achtung en omzichtigheid verdienen.

De woning van de Van tSestichs maakt op de geschetste toestand geen uitzondering. Op het einde van de 17de eeuw werd een aanzienlijk deel ervan tot het College van de Hoge Heuvel omgevormd. Deze vrij late omvorming tot college heeft sterk bijgedragen tot het instandhouden van het oude woongebied van de familie. In elk geval mag de verheffing tot college niet voorgesteld worden als een breuk met het verleden. Zij is er veeleer de voortzetting en de bewaring van.

Tussen de stichting van de universiteit in 1425 en haar opheffing ten tijde van de Franse Revolutie in 1797 werden er in Leuven niet minder dan 162 colleges of aanverwante instellingen gesticht. Daarom is het niet te verwonderen dat geleidelijk grote concentraties van colleges zijn opgetreden, daar waar voorheen de ruimste woningen stonden. Rond de oude Proefstrate is de densiteit duidelijk het grootst, zodat we mogen

veronderstellen dat de praepositi (vooraanstaanden) van de Leuvense gemeenschap hier van oudsher samenleefden. De Latijnse naam van de Proefstrate, de praepositistrata, kan een verwijzing inhouden naar deze toestand (7).

We stellen ons de omgeving van het huis Van tSestich in de 15de eeuw voor als een lichte woonwijk, voorzien van ruime hovingen waarin boom- en wijngaarden niet ontbraken (8). De woningen waren vaak van elkaar losstaande vleugels, elk met een eigen functie, die pas later in elkaar verweven werden. Ze lagen teruggetrokken van de straat, meestal rond een binnenkoer die voor toegang en privacy zorgde. In de archieven is er sprake van talrijke gespecialiseerde lokalen zoals ontvangstzalen, slaapkamers, studeerkamers, eetkamers, keukens, bergplaatsen voor wijn, graanzolders, bakhuizen, stallen (9). Vele resten van het huis Van tSestich zoals de vleugel met de gotische zijgevel en bepaalde kelders, wijzen er bovendien op dat reeds heel wat gebouwen in steen waren opgetrokken. De aanwending van dit materiaal was niet enkel een teken van welstand, maar vormde tevens een betere beveiliging tegen het enorme brandrisico. De houten „timmeringen”, waarin het grootste deel van de middeleeuwse bevolking woonde, stonden dicht op elkaar, zodat hele stadsdelen regelmatig in de vlammen opgingen (10). Alleen de rijksten konden zich, door een betere verdeling van de ruimte en het aanwenden van minder brandbare materialen, behoorlijk tegen dit collectieve gevaar beschermen. In de wijk rond de Proefstrate werd daar duidelijk zeer vroeg voor gezorgd.

We worden hier geconfronteerd met een woning die niet tot het doorsnee-type behoort. De oudste resten zijn overblijfselen van wat in de literatuur „complexe woningen” wordt genoemd (11). Dit betekent dat zij reeds een hele evolutie achter de rug hadden. Wat we in de 15de eeuw op deze plaats vinden is geen nieuw begin.

Beter inzicht in deze algemene gegevens omtrent de wooncultuur leidt onmiddellijk naar een juistere interpretatie van de vermaarde gotische zijgevel. Dat hij eens de voorgevel zou geweest zijn van een diephuis (12), waarin oorspronkelijk alle woonfuncties aanwezig waren, zoals tot nog toe gedacht werd, is een onwaarschijnlijke hypothese. Van een „complexe woning” kan men zoiets normaal niet verwachten. Toch hebben we de mogelijkheid van een ontstaan als zelfstandige woning grondig nagekeken (13). Hoewel er ontegensprekelijk ingrijpende veranderingen aan de bakstenen gevel werden toegebracht in de loop van zijn bestaan (14), zijn er toch geen aanwijzingen dat hij ooit een voordeur aan de straatkant zou hebben gehad. Daarentegen vonden we wel een zeer oude toegangsdeur naar de noordelijke binnenkoer. Bovendien zitten er geen kelders onder de oppervlakte achter de versierde gevel, zodat een keukenfunctie binnen dit gebouwonderdeel vermoedelijk nooit heeft bestaan. Veel waarschijnlijker bijgevolg is de hypothese dat de vleugel van bij zijn ontstaan opgevat werd als een specifiek onderdeel van een groter geheel. Als dit juist is, mag verder verondersteld worden dat hij een jongere toevoeging is aan oudere gebouwen, waarin de essentiële keukenfunctie wél aanwezig was. Wie het raadsel van de gotische gevel wil

Boven : de Golijn-Virulivleugel (nr. 3) in zijn huidig voorkomen ; onderzoek achter de cementen bekleding zou wellicht de oude ordonnantie aan het licht brengen (foto MLZ, 1979).

Midden : rechts, het dak van het voorhuis (nr. 1) Van tSestich, links het achterhuis (nr. 2) gevat tussen de restanten van trapgevels ; uiterst links, het doorlopend muurpand van wat een traptoren zou zijn geweest (nr. 6) (foto MLZ, 1979).

Onder : het nokloos gebint van de Golijn-Virulivleugel (nr. 3) (foto MLZ, 1979).

oplossen, zal bijgevolg interesse aan de dag moeten leggen voor alles wat binnen dit woongebied voorgevallen kan zijn, ook vóór de aankomst van de Van tSestichs.

Ordering van de ruimtelijke gegevens.

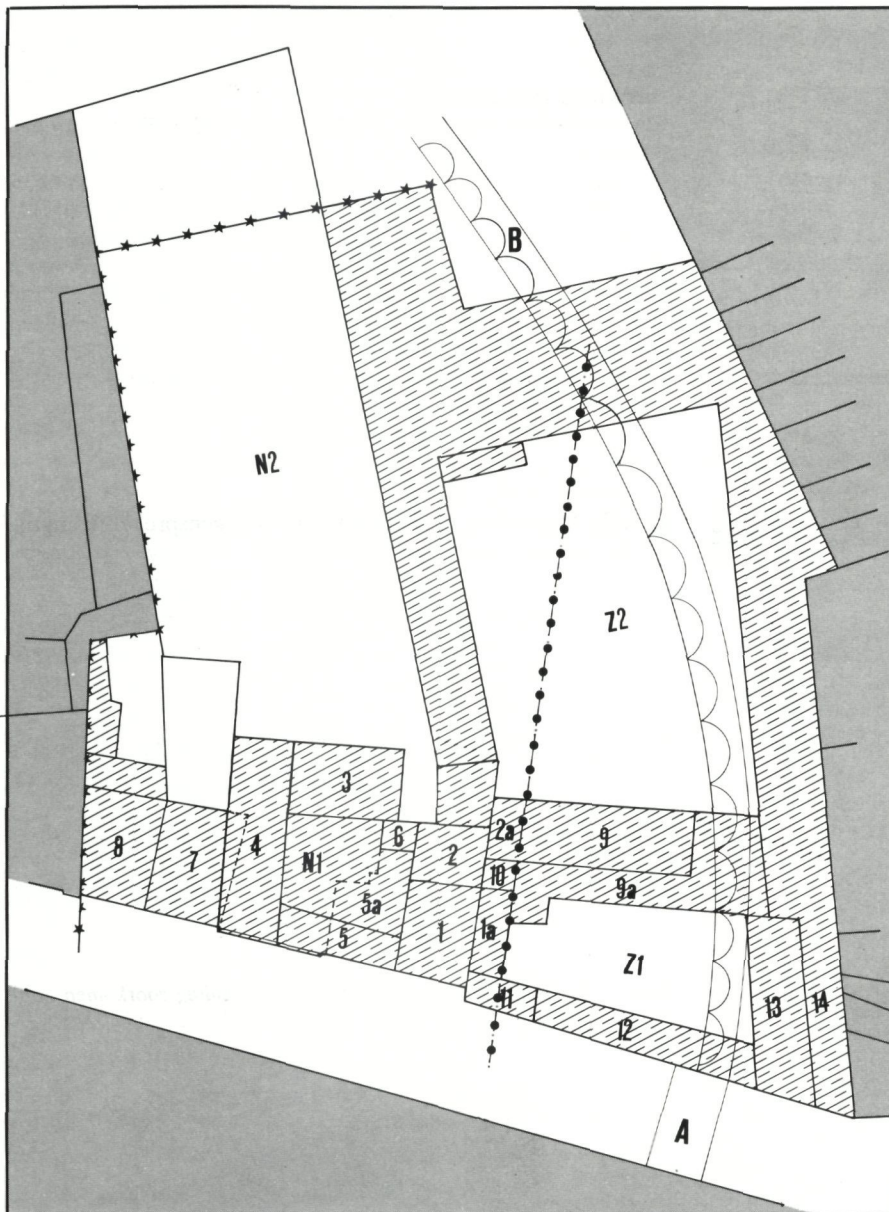
Het domein van de familie Van tSestich is zo uitgestrekt en de actuele toestand van de gebouwen zo ingewikkeld, dat er voorafgaandelijk enige "ruimtelijke" orde moet worden geschapen. Op bijgaand situatieplan zijn de onderdelen van de gebouwen en de hovingen aangeduid en van een nummer voorzien, om de verwijzing te bekomen. De ordening en nummering sluiten aan bij de historische evolutie zoals die verder wordt geschetst, en worden in de tekst en in de onderschriften van de illustraties aangehouden. (ill. 2)

De grenzen van het domein.

De voormalige bezittingen van de familie Van tSestich lagen eeuwenlang tussen tamelijk vaste en relatief gemakkelijk te

situieren grenzen. Aan de westelijke zijde was er de **Proefstrate** (Naamsestraat) met de **Proefstratepoort**. Aan de zuidelijke kant werd het domein over de hele lengte afgesloten door de „binnenvesten”, de eerste verdedigingsmuur rond de oude kern van de stad (15). De muur sloot aan op de stadspoort die de toenmalige Proefstrate afsloot, ongeveer ter hoogte van de ijzeren ring in de huidige straatgevel. Hij liep verder over de **zuidelijke binnenkoer** (Z 1) vlak vóór de voormalige kapel (13), vervolgde zijn weg naast de zijgevel van het toenmalige „cleyne huys” (nr.9), volgde daarna de zuidelijke rand van wat nu de grote speelplaats (Z 2) van het Atheneum is. Resten van de stadsmuur zijn nu nog in het stadspark bewaard.

Aan de andere zijde - de noordelijke grens - en ook gedeeltelijk aan de achterkant van het domein - strekten zich de gebouwen en hovingen van het **College van Atrecht** uit, die vóór de stichting in 1508 reeds één geheel vormden en in handen waren geweest van steenrijke Leuvense families : de Hont, Madea, Absolovens, Van Ranshem (16). Behalve wat de grenslijn door de hovingen betreft, waarvan de juiste plaats niet zo precies meer kan worden aangeduid, is er tot vandaag niets aan de grens met het College veranderd. De apotheek (nr. 8), vlak naast de poort van het Atrecht College, staat nog op grond die

Ill. 2. Situatiekaart met de genummerde bouwonderdelen op het voormalig domein Van tSestich. De nummering wordt in de tekst en in de onderschriften van de foto's overgenomen.

N1 noordelijke binnenkoer ; N2 noordelijke hovingen ; Z1 zuidelijke binnenkoer ; Z2 zuidelijke hovingen (speelplaats Atheneum) ; 1 + 2 midden van vleugel met gotische gevel (1ste helft 15de eeuw) ; 1 voorhuis (gelijkvloerse verdieping : de sale ?) ; 2 achterhuis ; 1 a schaelgie (overdekte toegang) (15de-16de eeuw), nadien galerij (2de helft 17de eeuw) en nu trapzaal (18de eeuw) ; 2 a bij het achterhuis horende keuken (15de eeuw ?) ; 3 Golijn-Virulivleugel (2de helft 15de - 1ste helft 16de eeuw) ; 4 Baelemans-vleugel (18de eeuw), later ook bekend als huis De Munter ; 5 Baelemans-poortgebouw (18de eeuw), nu café Le Relais ; 6 traptoren (2de helft 16de eeuw ?) ; 7 het „huys van de vrouwe van Spagne” (16de eeuw), later ook bekend als het huis Bergmans ; 8 pand (nu apotheek) verkocht aan het College van Atrecht (1508) ; 9 het cleyne huys (14de eeuw ? - afgebroken in 1661) ; 9 + 9a huis gebouwd door rentmeester Van Veen (1661) ; 10 traptoren (1661 ?) ; 11 poortgebouw, rentmeester Van Veen (1661) ; 12 poortgebouw, College van de Hoge Heuvel (1754-'55) ; 13 koetshuis, rentmeester Van Veen (1663), koetshuis + kapel, College van de Hoge Heuvel (1685), kapel, College van de Hoge Heuvel (1754-'55) ; 14 toegang naar de hof van St.-Jorisgilde (1663) ; A Proefstratepoort ; B stadsmuur ; ●-●-●-●-● grens tussen de noordelijke en zuidelijke kavel ; *-*-*-* noordelijke grens met het College van Atrecht.

aan de Van tSestichs heeft toebehoord. Maar in 1508, bij de stichting van het College van Atrecht, verkocht de familie het pand aan dit College om licht te geven aan de kapel die aldaar zou worden gebouwd (17).

Veel burens zijn er bijgevolg niet te vinden omheen de Van tSestichs. Aan de buitenkant van de vestingen, tussen de muur en de gebouwen langs de Parkstraat, lag de vestingwal. Op deze plaats was hij niet erg breed en diende als toegangsweg tot de hof van de St.-Jorisschuttersgilde, waaruit in de 19de eeuw het stadspark ontstaan is. Een overblijfsel van deze voetgangersdoorgang (nr. 14) in de Proefstrate bestaat nog altijd.

Aan de overzijde van de Proefstrate lag eveneens een groot domein, dat in de 15de eeuw aan de patriciërsfamilie Pynnoc en de Kersmaeckere heeft toebehoord en waaruit in de 16de eeuw het Van Dale College is ontstaan (18).

De inwendige verdeling van het domein.

Een veel neteliger probleem dan het vastleggen van de uitwendige grenzen is het terugvinden van de inwendige verdeling van het domein. Dit bleef niet altijd in handen van één enkele eigenaar, maar werd herhaaldelijk verkaveld. Toch is er een fundamentele indeling in twee kavels te vinden, die vermoedelijk ook de oudste is. Er zijn immers **twee binnenkoeren** aanwezig (N1 en Z1), waarrond twee woonzones zich hebben ontwikkeld. Bovendien zijn er in de hovingen, aan de achterzijde van het domein, vermoedelijk nooit veel meer dan een noordelijke en een zuidelijke kavel geweest (19). Na 1650, toen de familie Van tSestich het volledige eigendom verkocht, werd het goed opnieuw in twee delen opgesplitst: het College van de Hoge Heuvel bezette het zuidelijk deel, terwijl het noordelijk deel een woonzone bleef.

De vleugel met de gotische zijgevel (nrs. 1 en 2) vormt het middendeel tussen de noordelijke en zuidelijke binnenkoer

De achtergevel van de apotheek (nr. 8) in zijn huidig aspect daterend uit het einde van de 18de eeuw. Ernaast, de trapgevel van het huis „van de vrouwe van Spagne” met verbouwde ordonnantie (foto MLZ, 1979).

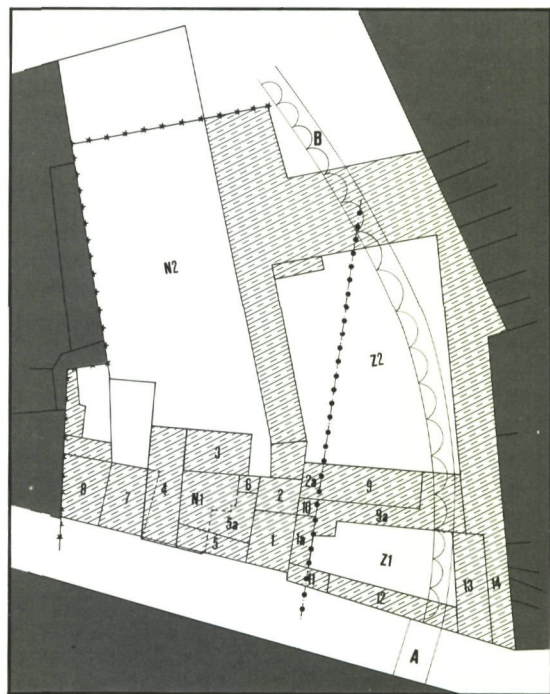
(N1 en Z1), zodat het niet erg duidelijk is tot welke zone hij oorspronkelijk moet worden gerekend. Wel vonden we een oude deuropening die uitgaaf op de noordelijke binnenkoer (tussen nr. 1 en N1), doch het is een zeer eenvoudige en tamelijk kleine deur, waarvan enkel de witstenen stijlen nog in de muur aanwezig zijn. Het kan evengoed een achterdeur geweest zijn. Bovendien mogen we niet beweren dat er tussen hetzelfde gebouw (nr. 1) en de zuidelijke binnenkoer (Z1) nooit een zeer oude verbinding kan hebben bestaan. Aan deze zijde werd de muur in de 17de eeuw immers ingrijpend verbouwd.

Toch menen we dat het middendeel met de gotische gevel (nrs. 1 en 2) oorspronkelijk tot de noordelijke zone behoort heeft, omwille van twee akten van 1535 en 1538, die informatie geven over de wijze waarop het domein in de handen van de familie Van tSestich gekomen is (20). De overgang geschiedde in twee fasen: het noordelijk deel werd vermoedelijk omstreeks 1490 verworven, het zuidelijk deel tussen 1508 en 1518.

Golijn (1451-1505) is de eerste Van tSestich die we onder die naam in de Proefstrate ontmoeten. Hij huwde in 1481 met Kathelijne Van Vlaenderen. In de akten van 1535-'38 wordt het door Golijn en Kathelijne aangekochte goed omschreven als een „huys ende hof metten wijngaerde, hout plaitzen, edificien ende allen anderen zijnen toebehoirten, voertijds geheeten den spiegel oft thuys van hoochstraten, gelegen opde proefstrate binnen Lovenen, wijlen toebehoirt hebbende Wouteren van Cuyck alias van Hoochstraten” (21). Daarna volgen de begrenzingen van het goed: de binnenvesten, het goed van wijlen Jan Marcelis, het College van Atrecht en de Proefstrate.

Dezelfde bronnen beklemtonen vervolgens dat het zuidelijk deel, waarop het „cleyne huys” (nr. 9A) stond (22) vroeger aan Jan Marcelis toebehoorde en verworven werd gedurende het huwelijk van Kathelijne van Vlaenderen en Robert Viruli (23), vermoedelijk tusen 1508 en 1518. Het „cleyne huys met zijnen hove ende toebehoiren” heeft deze naam blijkbaar gekregen in tegenstelling tot het grote huis (nr. 1 en 2) waar het aan de achterkant haaks bij aansloot (24).

In dezelfde procesakten wordt een nieuwe scheiding tussen het „cleyne huys” en het noordelijk deel voorgenomen maar ze werd nooit uitgevoerd. Er wordt gezegd dat een reeks erf-

Hierboven : de straatgevel van het huis „van de vrouwe van Spagne” in zijn verbouwde vorm ; ontlastingssysteem, speklagen, vensterstijlen en een duidelijke bouwnaad aan de rechterdeurstijl laten vermoeden dat het om een tot lijstgevel verbouwde trappevel gaat. Dit gebeurde op het einde van de 18de eeuw, waarbij toen de oude ordonnantie onder een bepleistering verdween, zodat de gevel er toen homogeen en overeenkomstig de tijdsmode uitzag. Het diephuis werd aan de straatkant een langshuis (foto MLZ, 1979).

dienstbaarheden, die na de aankoop van het „cleyne huys” door Viruli werden opgeheven, opnieuw zullen moeten worden ingevoerd. Het ging om de waterafvoer en de vensters uitgevend op de „cleyne plaitse oft schaelgie vande vors (creven) vercochten huysse ende erfve, omme dair af tselve vercocht huys te voeren, eer de voir (screven) vercooperse (Kathelijne van Vlaenderen) ende wijlen meester Robbeert Viruli, huere man, tselve cleyne huys hebben gecocht gehadt” (25). Wij verstaan dat er aan de zuidelijke zijde van het verkochte (grote) huis een klein overdekt koertje (schaelgie) bestond, waarlangs het gebouw eertijds bediend werd. De hele geschiedenis toont in elk geval aan dat het „cleyne huys” niet van oudsher tot het noordelijk deel hoorde.

De scheidingslijn tussen de noordelijke en de zuidelijke kavel van het domein Van tSestich zoeken wij bijgevolg in de omgeving van de gemene muur tussen het „cleyne huys” en het „grote huys”, d.w.z. - wanneer we de „schaelgie” meerekenen - enkele meters ten zuiden van het gebouw met de gotische gevel (nr. 1.)

Het terugvinden van de kavels heeft groot belang voor het oplossen van de raadsels verbonden aan het ontstaan van de gotische gevel. Hij moet o.i. tot de noordelijke helft worden gerekend en niet tot de zuidelijke, waarmee het gebouw na de scheiding in 1650 met kunst- en vliegwerk werd verbonden. Het probleem is met de eeuwen nog ingewikkelder geworden om-

dat precies de noordelijke kavel steeds een woonfunctie heeft gehad, en daar de meeste veranderingen en opdelingen zijn doorgevoerd (26).

Wat er in de 15de eeuw ook gebeurd moge zijn, feit is dat de familie Van tSestich op het einde van de 15de eeuw en bij het begin van de 16de eeuw het volledige domein in handen had. Deze toestand bleef zo tot de verdeling van 1650. Ingevolge het overgaan van de zuidelijke helft - aangevuld met de middenvleugel (nr. 1 en 2) - naar het College van de Hoge Heuvel in 1683 en naar het Koninklijk Atheneum in de 19de eeuw, bleef ook in dit deel de eenheid bewaard. Maar ook het noordelijk deel zou nooit in kleine kavels uiteenvallen omdat het altijd woongebied van rijke families bleef.

Historisch overzicht.

Over het domein Van tSestich zijn vijf eeuwen geschiedenis gegaan, waarvan wij hier de grote lijnen schetsen. Het domein heeft vier grote perioden gekend : de ontstaansperiode vóór 1490; de bewoning door vier generaties Van tSestich tussen 1490 en 1650; de splitsing in twee rijke woongebieden met overgang van het zuidelijk deel naar het College van de Hoge Heuvel (1650-1797); en de periode na de Franse revolutie (1797 - heden).

De ontstaansperiode : het tijdperk vóór 1490.

In deze periode zijn er nog geen Van tSestichs in de omgeving gevestigd, althans niet onder één van de drie namen die de familie tijdens de 15de eeuw te Leuven gevoerd heeft : Tielman, Tilmanus, Tielmans; Maarschalck, Marescalcus; Van tSestich, van (’t)Sistig. Mogelijk droegen ze in het Rijnland, vanwaar ze afkomstig waren, nog een andere familienaam. Vandaar het belang van het opsporen van de eigenaars vóór de aankomst van Golijn Van tSestich ca 1490 (27). We hebben alles erop gezet om klaar te zien in dit tijdvak, omdat het ontstaan van de gotische gevel alsmede de stilistische en iconografische interpretatie van deze informatie afhangt. Bovendien was het tevens onze bedoeling om eventuele overblijfselen van laat-middeleeuwse gebouwonderdelen te situeren, ten einde de evolutie van de samengestelde patriciërswooning beter te begrijpen.

Tot de oudste gebouwonderdelen behoren vermoedelijk enkele kelders. Bij de afbraak van het „cleyne huys” (nr. 9) in 1661 zijn zij duidelijk gespaard gebleven, zoals dat op andere plaatsen in Leuven overigens vaak het geval is geweest; de kelders onder het 15de-eeuwse stadhuis bijvoorbeeld behoorden tot de woningen die daar vroeger aanwezig waren (28). Ook onder de **grote achterbouw** langs de noordelijke binnenkoer (nr. 3) zit een kleine kelder die een overblijfsel lijkt te zijn van een ouder gebouw. Hetzelfde kan gezegd van de kelder onder het **pand**(nr. 7) naast de apotheek. Op deze laatste na, liggen de oudste kelders bijgevolg ver verwijderd van de straat, bijna op één rij. Vermoedelijk mag ook daar de plaats gezocht worden waar vóór de 15de eeuw de vroegste woonzone lag.

Haaks op de achteruitgeschoven lijn van de oudste gebouwen kwam in de 15de eeuw de **middenvleugel** (nr. 1 en 2) te staan met de fameuze gotische gevel. Hij bestaat uit twee delen : een voorhuis (nr. 1) met een aanzienlijke oppervlakte - vermoedelijk lag hier de „sale” waarover de akte van 1538 spreekt (29) - gevolgd door een achterhuis (nr. 2), dat in 1650 in twee ongelijke delen verdeeld werd. Met grote zekerheid mag gezegd dat dit achterhuis oorspronkelijk dezelfde breedte had als het voor-

huis waarvan het de voortzetting was. De daken van het voor- en achterhuis waren vóór 1650 immers gelijk, zoals blijkt uit sporen op de zolder en de trapgevelaanzetten.

Dat dit gebouwonderdeel tot de oudste resten van het domein moet gerekend, is niet enkel af te leiden uit de karakteristieken van de gotische gevel, maar ook uit het gebint. Boven het voorhuis (nr. 1) is dit praktisch volledig in zijn originele toestand bewaard. De structuur is het best te vergelijken met het dak van 1439-1445 boven de Sulpiciusvleugel van het stadhuis (30). Er zijn hanebalken aanwezig die door standvinken van op de jukken worden geschoord. De hanebalken zijn door een gording verbonden en er is geen nok aanwezig (31). Samen met de stijl en architectonische kenmerken van de gotische zijgevel, maakt dit soort dakconstructie het erg moeilijk om te geloven dat Golijn, de eerste Van tSestich die we tussen 1490 en 1505 op het domein vinden, de bouwheer van de vleugel zou zijn geweest. Ook al prijkt zijn naamteken in de gevel en ook al beweren sommige laat-16de-eeuwse documenten van het familiearchief dat de Van tSestichs hier twee mooie huizen hebben gebouwd die hun naamteken dragen, toch wijzen stilistische en technische kenmerken op een vroegere periode.

De juiste situering van de belangrijke 15de-eeuwse resten van het domein wordt bijgevolg een moeilijke opgave, die zonder verder onderzoek onmogelijk tot een goed einde kan worden gebracht.

Bewoning door vier generaties Van tSestich (1490-1650).

De periode 1490-1650 is zonder twijfel het glorieusperk van het domein geweest. Vier geslachten Van tSestich hebben hier

Detail van de achtergevel van het huis „van de vrouwe van Spagne” met afleesbare oorspronkelijke ordonnantie : traditionele bak- en zandsteenstijl, klooster- en kruiskozijnen met speklagen en ontlastingsbogen (foto MLZ, 1979).

effectief gewoond. In deze tijd moeten de gebouwonderdelen tot een eenheid zijn samengevoegd en rijkelijk uitgerust. Gelukkig beschikken we over een uitgebreid familiearchief en over enkele belangrijke documenten uit het stadsarchief die een beeld geven van de woningen en de weelde die er heerste (32).

De bewoners.

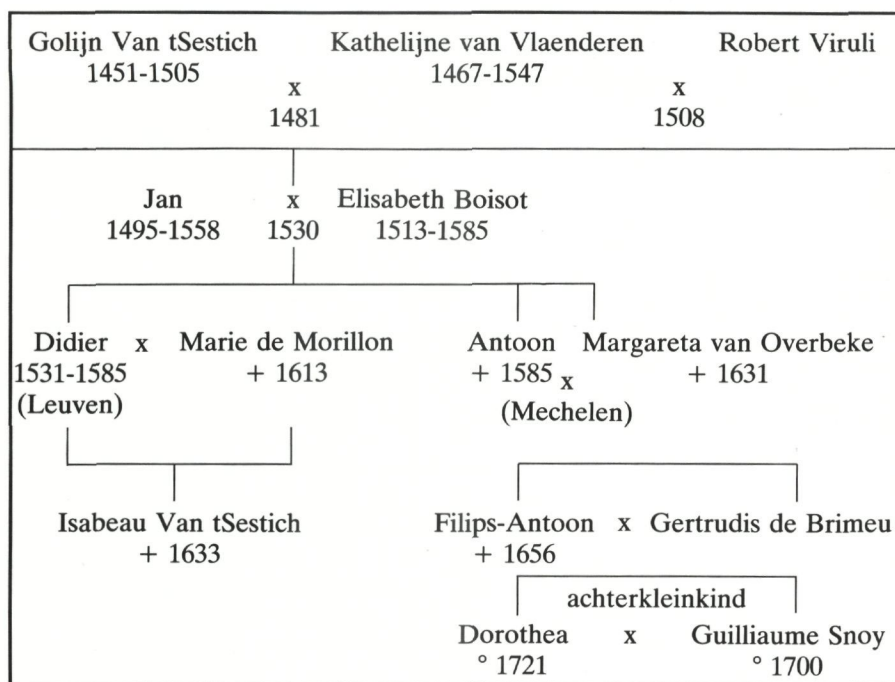
Om tot de betekenis van het gebouwencomplex door te dringen is nadere kennismaking met zijn bewoners een grote hulp. Een beperkte keuze uit de kinderrijke familie illustreert dat het hier gaat om een invloedrijk adellijk geslacht uit het hertogdom (ill. 3).

In het archief van comte Snoy et d'Oppuers te Bois-Seigneur-Isaac, een verre verwant van de Van tSestichs, vonden we genealogische schetsen (33) uit het einde van de 16de eeuw. Daaruit vernemen we dat een zekere Jan Van tSestich, in dienst van de graven van Manderscheid (34) (Eifelgebied) in de 14de eeuw naar de Nederlanden zou zijn gekomen als hoofd van een ruitertij. Hij wordt ook Jan Tilman, Marescalcus genoemd. Hij stierf te Keulen in 1419 en werd er ook begraven. Zijn zoon, eveneens Jan Tilman en Maerschalk geheten, en gehuwd in 1436 met Johanna Wolputte, die van Mechelen afkomstig was, zou in 1469 te Leuven zijn gestorven en in de St.-Kwintenskerk begraven liggen. Golijn Van tSestich was hun zoon.

Sommige van deze gegevens worden door het Leuvense archief bevestigd. Te Leuven is in 1412 reeds, en ook later, een Jan Van tSestich vermeld. Een Jan Tilmans (35) is in het midden van de 15de eeuw als smid gevestigd in de Hoelstrate (Tiensestraat). In de Eifel bestaat er, tussen de burchten Blankenheim en Schleiden, beide afhankelijk van de Manderscheids, een lokaliteit met de naam Sistig, in het Oud-Duits ook Zistig geschreven. De 15de-eeuwse schepenboeken van Leuven nu, schrijven zowel Van tSestich, tSistig of Zistig. Een Jan van Zistig, uit het Eifelgebied afkomstig, zou dus in Leuven Jan Van tSestich worden. In de Eifel droeg hij dan wel een andere naam. De naam Tilman is niet veelzeggend als patroniem, maar de bijstelling „marescalcus” daarentegen wel: het verwijst naar een smid of een krijgsman. Jan Van tSestich, in 1412 te Leuven vermeld, zou dus Jan Tilman, marescalcus kunnen zijn, afkomstig van het Eifelgebied, en ten tijde van de eerste Brabantse Bourgondiër, Antoon (1406-1415) naar de Nederlanden gekomen. Het Rijnland is trouwens steeds ons wervingsgebied van huurlingen geweest (36). Dat er op ons domein vóór 1490 bewoners Van tSestich zouden zijn met een andere naam, was reden voor verder speurwerk. We troffen tussen de bewoners in de 15de eeuw een Jan van de Putte aan die bovendien nog smid was ook. De vader van Golijn Van tSestich, de eerste met de naam waarvan gezegd wordt dat hij in de St.-Kwintenskerk begraven ligt, heette ook Jan, was smid en was gehuwd met Joanna Wolputte. Ondanks de coincidenties durven we voorlopig zonder verdere bewijzen van Jan van de Putte nog geen Jan Van tSestich maken.

Golijn Van tSestich was waarschijnlijk de eerste van zijn geslacht die een universitaire vorming in de artes kreeg, vermoedelijk aan de jonge universiteit te Leuven. De meeste van zijn nazaten volgden zijn voorbeeld. Zijn oudste zoon, Peter (1490-1547), studeerde geneeskunde.

Zijn jongste zoon Jan (1495-1558) was de stichter van een juristengeneratie die op de hoogste posten van administratie, magistratuur en kerkelijke hiërarchie terecht kwam. Golijns huwelijk met de dochter uit een belangrijke adellijke familie, Kathelijne van Vlaenderen, werd door hun nazaten en genealogen aangezien als het formele begin van het adellijke geslacht van de Van tSestichs (37). De familie Van tSestich is een schoolvoorbeeld van de nieuwe soort universitair-gevormde

Ill. 3. Schema met de voor ons verhaal belangrijkste leden van de familie Van tSestich.

jonge adel, die reeds onder de laatste Bourgondiërs grote invloed verwierf maar vooral in de 16de eeuw de oude militaire adel naar de kroon zou steken. Deze hovelingen zouden bekwame en betrouwbare volgelingen van de heersers worden. Het is daarom ook niet te verwonderen dat de Van tSestichs in de opstand van de Nederlanden aan de zijde van Spanje bleven.

Golijns jongste zoon, Jan, huwde met Elisabeth Boisot, dochter van de schatbewaarder van Margareta van Oostenrijk en langs moeders zijde van joodse afkomst. Jan kreeg minstens twaalf wettige kinderen waarvan twee, Didier en Antoon, aandacht verdienen: Didier (1531-1585) omdat hij kanselier van Brabant werd, Antoon († 1585) om zijn grote juridische en literaire verdiensten.

Didier Van tSestich (38) maakte vooral carrière dank zij zijn huwelijk met Marie de Morillon († 1613), dochter van Guy de Morillon, secretaris van Keizer Karel en wiens woning te Leuven in de Predikherenstraat nog bestaat. Didier raakte betrokken bij de werkzaamheden van de Raad van Beroerten onder Alva. Bij de opstand bleef hij echter de koning van Spanje trouw, en daarvoor werd hij uiteindelijk beloond. In 1577 brak hij met de Raad van Brabant die zich tegen de landvoogd Don Juan van Oostenrijk had gekeerd. De Raad werd ontbonden en een nieuwe Raad werd ingesteld die te Leuven zetelde. Didier werd voorzitter en liet de Raad eerst in zijn huis zetelen, daarna in het ertegenover gelegen Van Dale College. In 1580 tenslotte benoemde Filips II van Spanje Didier tot kanselier van Brabant, de hoogste magistraat van het hertogdom. Hij stierf in 1585 en werd begraven in de familiekerk van de Van tSestichs in de St.-Kwintenskerk. In het koor memoreert een muurplaat zijn nagedachtenis.

Antoon Van tSestich (39) was jurist en vestigde zich te Mechelen als advocaat bij de Grote Raad. Hij herwerkte een boek over het procesrecht dat een eeuw lang grote invloed uitoefende in de Nederlanden. Hij deed zich ook opmerken door zijn pleidooi voor het onderricht van het Latijn vanuit de moedertaal. Antoon Van tSestich, overleden in 1585, is de stamvader

van de Van tSestichs die tot in de 18de eeuw zouden blijven bestaan. De andere takken stierven vrij vlug af. Didiers dochter, Isabeau, bewoonde het domein en stierf er in 1633. De verdeling van haar erfenis werd een twistzaak, hoewel reeds spoedig overgegaan werd tot de voorlopige toewijzing van de vele onroerende goederen aan de twee groepen erfgenamen die zich hadden gevormd. Van 1633 tot 1650 bleef het domein aan de Proefstrate in onverdeeldheid. Tenslotte verkocht Filips-Antoon († 1656), burgemeester van Mechelen, zijn aandeel aan Benedictus van Tilborgh (40). Diens dochter Catharina, gehuwd met Clement Baelemans, betrok het goed. Waarschijnlijk werd het andere aandeel terzelfder tijd vermaakt aan rentmeester Van Veen, maar daarover bestaat geen zekerheid (41).

De woning.

De bronnen lichten ons niet enkel in omtrent de bewoners van het domein in de periode 1490-1650, we weten ook heel wat over de woning zelf. Van bij het begin moet het een enorm rijk en ruim gebouwencomplex geweest zijn, overeenkomstig de sociale status van de bewoners. We bezitten immers een getuigenverslag over een rondgang door de hele bewoonde zone naar aanleiding van een betwisting.

Het stuk van 1538 (42) is bijzonder levendig en gedetailleerd opgesteld. Samen met de partijen - de raadsman van ridder de Blioul enerzijds en Kathelijne van Vlaenderen met haar kinderen Peter en Jan anderzijds - en de stadsklerk maken we een tocht van kamer tot kamer, van kelder tot zolder, een volle dag lang met een pauze op de middag. Alle meubelen in 33 lokalen worden beschreven. Er zijn 36 bedden aanwezig, bijna in elk lokaal één. Verder 25 tafels, 24 kasten, 77 individuele zitplaatsen en 40 collectieve (banken en kofferbanken) en 9 kisten. In de gebouwen is een „sale”, een „grote nederkamer aenden hof”, een roode, groene, blauwe camere, een studiekamer, een keuken, een bottelrije (wijnbewaarkaats), twee korenzolders, een bakhuis, een houthuis, enz. Er is ook een „St.-Antoniuscamere” (43), de heilige naar wie veel kinderen van de familie zouden genoemd worden vanaf de 16de eeuw. We hebben ge-

De binnenkoergevel van Van Veens vleugel (nr. 9) behoudt de kenmerken van de traditionele bak- en zandsteenstijl. In 1755 werd hij van een nieuwe deuromlijsting voorzien en de 20ste eeuw voegde er een derde bouwlaag met platdak aan toe (foto MLZ, 1979).

Huis Van tSestich. Top van de gotische gevel (foto MLZ, 1984)

poogd de weg terug te vinden die Kathelijne van Vlaenderen ging, maar dit bleek onmogelijk. Wel kan aan de hand van meubelen de minimaal bewoonde oppervlakte berekend worden waaruit het hele complex bestond. Zonder zolders en kelders bereiken we een vloeroppervlakte van ongeveer 1000 m², wat enorm was voor die tijd (44).

Uit de 16de eeuw hebben we ook reeds een afbeelding van de gotische gevel. Ze komt voor op het fameuze panorama van de stad dat rond 1560 moet zijn gemaakt. Zeer vroeg was de woning een opvallende verschijning, waar de familie overigens fier over was. In het familiearchief wordt op het einde van de 16de eeuw reeds genoteerd dat de Van tSestichs hier twee mooie huizen bouwden (ill. 4).

Tenslotte is er nog een indrukwekkend getuigenis van de rijkdom die in de woning verzameld was. Bij de verdeling van de erfenis van Isabeau, in 1633, werd er een lijst van zilverwerk, juwelen en andere kostbaarheden opgesteld. Onder de schilderijen zijn er portretten van voorouders die voor de verdeling op minder dan 10 gulden werden geschat. Filips-Antoon, de burgemeester van Mechelen, legde echter voor 1600 gulden de hand op een schilderij voorstellende de „dry coningen” (45). Het is een enorme prijs. Ter vergelijking : de verhuur van het „huys van de vrouwe van Spagne” langs de Proefstrate bracht in de periode 1633-1650, 200 gulden per jaar op.

Nu is Filip-Antoon de stamvader van de laatste Van tSestich : Dorotea, die in de 18de eeuw huwde met een lid van de Utrechtse adellijke familie Snoy. In de Alte Pinakothek te München hangt er een „aanbedding van de familie Snoy te Mechelen. Het paneel wordt in de catalogi „De parel van Brabant” genoemd en het wordt voorzichtig toegeschreven aan de omgeving van Dirk Bouts (46). In de Nederlandse literatuur wordt zonder omwegen gezegd dat Dirk Bouts de auteur is (47). Niemand betwist echter de enorme kwaliteiten van het relatief kleine triptiek, waarvan we enkel een afbeelding van het middenluik tonen. Op het middenpaneel knielt de oudste koning voor Maria en haar kind en achter hem volgen twee jongere wijzen. Een deel van de figuren zijn duidelijk portretten (48) : de oudste leden van de familie Van tSestich of aanverwanten ? Dit probleem is nog ter studie en kan misschien opgelost met een dieper inzicht in de betekenis van de zijpanelen, waarop aan de voorzijde Johannes de Doper en de H. Kristoffel prijken en op de achterzijde de H. Katarina en de H. Barbara.

Met de nieuwe gegevens waarover we thans beschikken, geloven we dat niets aan de wetenschappelijke voorzichtigheid te kort gedaan wordt, door te stellen dat dit schilderij wel degelijk tot de schildersfamilie Bouts terug te voeren is, vermoedelijk tot Dirk zelf. De Boutsen (Dirk † 1475, Dirk de Jongere, †

1491, Albrecht, † 1549) waren tijdgenoten van Jan Van tSestich († 1469), Golijn († 1505) en Jan († 1558), voorouders van Isabeau Van tSestich, die het schilderij uit een zeer normale erfopvolging kan hebben verkregen. Vooral het in 1650 naar de Mechelse huiskapel verhuisde, kan het lange tijd het sieraad van een of andere „camere” of „sale” geweest zijn (ill. 5).

Dat het schilderij tot Leuven behoort, staat voor ons ook nog om een andere reden als een paal boven water. Niemand had tot nog toe bemerkt dat het stadhuis van Leuven in de achtergrond afgebeeld staat. Het is trouwens de vroegste afbeelding die we vonden.

Voor de cultuurgeschiedenis van de stad hebben de Van tSestichs in elk geval veel meer betekend dan nu geweten is. Alleen een grondige studie over de geschiedenis van de Sint-Kwintenskerk (49) zal dit ten volle aan het licht kunnen brengen.

Tenslotte is er ook heel wat informatie beschikbaar over de eigendommen die de Van tSestichs in de 15de en 16de eeuw in het Leuvense en in Brabant verzamelden. De studie en de beschrijving ervan zouden hier te ver voeren, maar ze is geenszins van belang ontbloot. Mogelijk kan langs deze weg een verband worden gelegd met de familie Bouts, van wie de Van tSestichs zoals vermeld schilderwerken bezaten.

De bouwactiviteit van de Van tSestichs

Onze twijfels omtrent het optrekken door de Van tSestichs van de **middenvleugel met gotische gevel** (nr.1 en 2) hebben we reeds uitgedrukt. Dat zij echter niets zouden hebben gebouwd is zeer onwaarschijnlijk, onder meer omwille van bepaalde uitlatingen in het familiearchief. Het gebouw dat best in hun periode kan worden gesitueerd is de **vleugel** (nr. 3) die achter de noordelijke binnenkoer staat. Alhoewel hij in de 18de eeuw grondig werd veranderd door de familie Baelemans en omstreeks 1850 inwendig volledig werd heringericht door L. De Munter, is het imposante dakgebint bijna intact bewaard gebleven. De typologie ervan is duidelijk jonger dan het gebint van de middenvleugel (nr. 1); maar anderzijds is het met stelligheid

Ill. 5. Middenpaneel van het triptiek met de Aanbedding der wijzen, Dirk Bouts (München, Alte Pinakothek, copyright A.C.L.).

vóór het midden van de 16de eeuw te dateren. Hier zijn geen standvinken meer. Maar de hanebalken resten en er is nog geen nok. De constructie houdt ons inziens het midden tussen het daktype zoals het tegen de gotische zijgevel aansluit (midden 15de eeuw) en het dak dat Peter Van Dale in 1569 boven de nieuwe geledingen van zijn college aan de overkant van de straat plaatste (daar verdwenen ook de hanebalken, maar er is nog steeds geen nok) (50).

De grote vleugel (nr. 3), die op de hovingen uitzag, wordt vermoedelijk reeds in een inventaris van 1538 (51) beschreven, wat betekent dat Golijn Van tSestich of Robert Viruli bouwheer zouden zijn. Van deze laatste - die reeds in 1508 de tweede echtgenoot van Kathelijne van Vlaenderen was - zeggen de archieven dat hij grote werken heeft ondernomen in het domein, zonder echter te specificeren waar het precies om ging. Deze vleugel (nr. 3) kan ermee bedoeld worden, maar het is tevens best mogelijk dat Viruli de man is geweest die de verbouwwerken heeft uitgevoerd nodig om het „cleyne huys”, (nr. 9a) - dat hij samen met Kathelijne van Vlaenderen had aangekocht - met de noordelijke woonzone te verbinden, bij voorbeeld het bouwen van een traptoren (nr. 10). Wie van beiden het ook geweest moge zijn, feit is dat het daktype boven

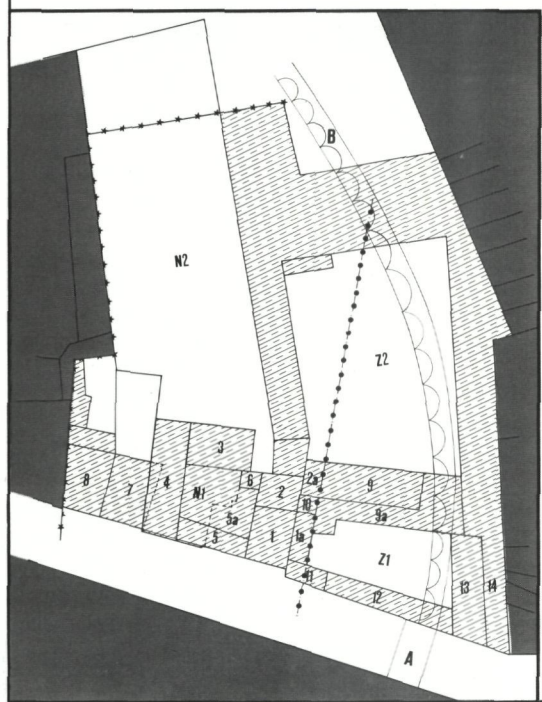
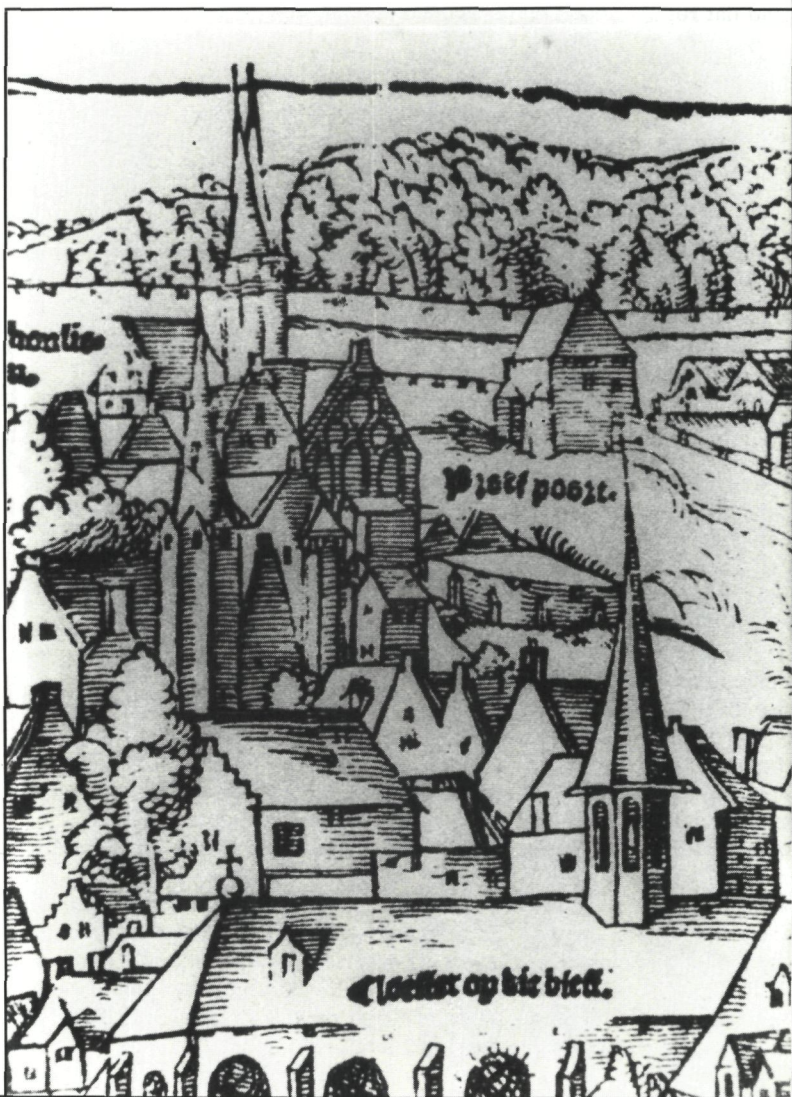
de achtervleugel (nr. 3) volkomen te verenigen valt met de tijd waarin Golijn en Viruli leefden (einde 15de - begin 16de eeuw). De zuidelijke zijgevel en de achtergevel werden in de 19de eeuw met cement bezet, zodat het oorspronkelijk karakter van de muren niet te zien is. De noordelijke zijgevel en de voorgevel werden bovendien vervangen in de 18de eeuw, zodat ook zij evenmin informatie verstrekken. We moeten bijgevolg wachten op onderzoek van de gecementeerde gevels om, steunend op vormelijke aspecten, definitief uitspraak te doen over de ontstaansperiode.

De **Golijn-Virulivleugel** (nr. 3), zoals we hem zullen noemen, werd aan de noordelijke zijde verlengd toen in de 18de eeuw een **nieuwe haakse vleugel** (nr. 4) werd opgetrokken, vermoedelijk met de bedoeling hem met de straat te verbinden. Deze ingreep is op de zolder duidelijk merkbaar. Het dak werd in deze hoek uitgelengd en aangepast. Aan de dakconstructie boven de vleugel haaks op de straat (nr. 4) is bovendien te zien dat zij veel recenter is. Ditmaal is reeds een nok aanwezig en alle 15de- en 16de-eeuwse elementen zijn verdwenen. Onder het gebouw nr. 4 zit een langwerpige kelder, die echter met de vleugel lijkt te zijn ontstaan. Over deze vleugel (nr. 4) en over het smalle poortgebouw (nr. 5) dat er vermoedelijk van bij zijn

Detail uit Dirck Bouts' *Aanbidding der wijzen* (München, Alte Pinakothek, copyright A.C.L.)

Ill. 4. Panorama van de stad ca. 1560. Detail met de gotische gevel (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, cliché 2132).

ontstaan bijhooorde, hebben we weinig informatie. Niet alleen door zijn huidige verschijningsvorm kan hij niet door de Van tSestichs zijn opgericht. Het domein werd in het begin van de 17de eeuw (tot 1633) nog enkel bewoond door de weduwe van Didier en haar ongehuwde kinderen. Zij verhuurden reeds een deel van hun eigendom en hadden bijgevolg geen behoefte aan uitbreiding. Veeleer is het de familie Baelemans geweest - van 1650 tot 1818 eigenaar van het noordelijk deel - die de Golijn-Virulivleugel (nr. 3) door een nieuwe vleugel (nr. 4) met de straat verbonden heeft. Van bij het begin waren ze immers beroofd van de vleugel met de gotische zijgevel (nr. 1 en 2), die bij de verkoop van 1650 aan de zuidelijke kavel was toegevallen.

Het huis (nr. 7), vormde na 1508, toen de Van tSestichs grond verkochten aan het College van Atrecht, het meest noordelijk gelegen deel van het domein. Te oordelen naar de mooie achtergevel - trapgevelvorm, oude ordonnantie van kruiskozijsen met ontlastingssysteem en speklagen verwijzen naar de traditionele bak- en zandsteenstijl - kan dit een woning zijn die de Van tSestichs in de loop van de 16de eeuw hebben opgericht. Is dit het tweede huis waar in het 16de-eeuwse familiearchief sprake van is? Uit een volkstelling uit die tijd weten we in elk geval dat hier de huurders moeten hebben gewoond die de Van tSestichs in hun domein hebben gehaald. Het ging om een „vrouwe van Spagne” en haar gezin (52).

De voorgevel van deze interessante woning werd duidelijk grondig gewijzigd (onder meer op zolder te zien). De benedenverdiepingen vertonen hier ook de kenmerken van de traditionele bak- en zandsteenstijl en blijkbaar werd de gevel verhoogd : een lijstgevel ter vervanging van de oorspronkelijke trapgevel? Dit zou wel eens het gevolg kunnen zijn geweest van het bouwen van de Baelemansvleugel (nr. 4). Het is immers waarschijnlijk dat het „huys van de vrouwe van Spagne” - zoals we het pand noemen - ten tijde van de Van tSestichs toegankelijk was van de noordelijke binnenkoer (N1) en niet vanaf de straat, waar oorspronkelijk enkel een zijgevel met vensters aanwezig was. De naad bij de huidige voordeur bevestigt dit. Deze woning kan door de Van tSestichs bijgevolg gebouwd zijn om als pendant te dienen voor de oudere vleugel met de gotische gevel (nr. 1). Er mag op deze plaats gedacht aan een trapgevel waarin wellicht het tweede LX-monogram prijkt waar het 16de-eeuwse familiearchief van gewaagt. In elk geval is het geleidelijk omringen van een ruime binnenkoer met gebouwen geen vreemde bezigheid. Uit de 15de, 16de, 17de eeuw is in Leuven menig voorbeeld te noemen : de woningen waar het stadhuis nu staat, het College Van Dale, het College Trilingue, de zuidelijke binnenkoer ingericht door rentmeester Van Veen in 1650...

Als onze stelling juist is, dan werd de toegang tot het „huys van de vrouwe van Spagne” (nr. 7) volledig afgesneden van de binnenkoer door de nieuwe Baelemansvleugel (nr. 4). Op dat ogenblik werd het huis (nr. 7) op de straat georiënteerd, wat gepaard ging met de verbouwing tot de actuele straatgevel, ditmaal voorzien van een voordeur (bouwnaad) en een verbouwing van het interieur. De eigenaardige ligging van de oude kelder onder de woning, de weinig rationele toegang tot de kamers en de vorm van dak en zolder geven steun aan de stelling dat in de 16de eeuw dit pand een diephuis was. De trapgevel aan de straat werd in de 18de eeuw tot het zolderniveau afgebroken, terwijl de trapgevel achteraan behouden bleef. Het diephuis, dat achteraan nog bestaat, is aan de voorzijde dus een langshuis geworden. De zuidelijke gevel, waarin vermoedelijk de toegang vanop de binnenkoer was, verdween bij de bouw van de Baelemansvleugel (nr. 4)

De noordelijke binnenkoer (N1) moet bijgevolg ten tijde van de Van tSestichs aanzienlijk ruimer voorgesteld worden dan ze

nu is. Vermoedelijk door een poort in een eenvoudige muur kwam de bezoeker op een plein met aan elke zijde een gebouw. Links het „huys van de vrouwe van Spagne”(nr. 7), rechts de middenvleugel met de gotische gevel (nrs. 1 en 2) en aan de overzijde de Golijn-Virulivleugel (nr. 3), waarnaast aan de linkerzijde nog ruim plaats was om met paard en koets naar de hovingen te rijden. In de hoek gevormd door de Golijn-Virulivleugel (nr. 3) en de middenvleugel (nr. 2) kan mogelijk een traptoren (nr. 6) voor de verbinding gezorgd hebben. Is dat juist, dan moet daar eveneens de bijzonderste toegangshal tot het complex gezocht worden. In de bedoelde hoek zijn echter zoveel veranderingen gebeurd - nu bevindt er zich een 19de-eeuwse trap die bovenaan eindigt op een toegemetselde deur, en op elke overloop vindt men onder de bepleistering toegemetselde deuren - dat er meer nodig zal zijn dan enkele schaar-se sporen op de Golijn-Virulizolder en het hogere muurdeel tussen bedoelde vleugels, om deze hypothese te wettigen. Opgravingen op deze plaats kunnen waarschijnlijk klaarheid brengen. In elk geval hoort een traptoren als verbindingselement typologisch in deze periode thuis. Voorbeelden in Leuven zelf treft men nog aan in het Van Dale College, het voormalig huis d'Udekom d'Acoz (nu deel uitmakend van het St.-Pieterscollege), de voormalige wijnpers van de Sint-Gertrudisabdij (huidige Provinciale tuinbouwschool), het Trilingue College.

Splitsing van het domein in twee rijke woongebieden met overgang van het zuidelijk deel naar het College van de Hoge Heuvel (1650-1797).

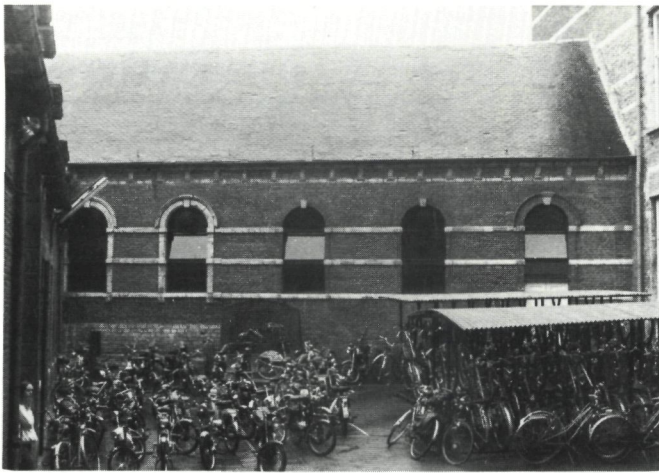
In 1633 was de Leuvense tak van de Van tSestichs uitgestorven, maar het goed bleef in onverdeelde eigendom tot Filips-Antoon Van tSestich, burgemeester van Mechelen, het tenslotte verkocht in 1650. Twee welstellende families installeerden zich op het domein. Het noordelijk deel werd verworven door Benoit van Tilborch en Catharina van Zutphen. Hun dochter Catharina trouwde met Clement Baelemans en vestigde zich bijna dadelijk in het goed. Jonker Baelemans, vóór 1730 burgemeester van Leuven en na 1730 rentmeester van de Heren Staten van Brabant in het kwartier van Leuven, was vermoedelijk een lid van deze familie (53). Tot minstens 1818 zou de familie Baelemans er eigenaar blijven (54). Het zuidelijk deel kwam in handen van rentmeester-generaal Jacques Van de Ven of Van Veen, die echter ook het middendeel met de gotische zijgevel annexeerde, maar waarbij de achterbouw (nr. 2) in tweeën werd getrokken. Van Veen bekleedde in het midden van de 17de eeuw hetzelfde ambt als zijn collega Baelemans in de 18de eeuw. Hij stond in voor de Brabantse schatkist in het kwartier van Leuven, wat zijn welstand onderstreept.

Rentmeester Van Veen :

voorbereider van het College van de Hoge Heuvel (1650-1682).

In 1682-'83 verkochten de erfgenamen van rentmeester Van Veen, het zuidelijke deel van het domein aan het kapittel te Utrecht om er het College van de Hoge Heuvel in onder te brengen. Tussen 1650 en 1661 was het college echter reeds feitelijk afgescheiden van het gebied waar de familie Baelemans woonde. Deze opdeling is vanzelfsprekend van kapitaal belang, daar ze gepaard ging met het afsnijden van samenhangende lokalen en het dichten van toegangen en vensters. Bovendien lijkt de afscheiding gepaard te zijn gegaan met grote vernieuwingswerken in het zuidelijk deel van het domein.

Er is geen archief van de familie Baelemans noch van rentmeester Van Veen bewaard, maar de gebouwen zelf leveren gelukkig enkele belangrijke aanduidingen. Zo zijn er vooreerst de ankers in de achtergevel van de vleugel (nr. 9) aan de grote binnenkoer (Z2). Zij geven het bouwjaar 1661 aan ter hoogte

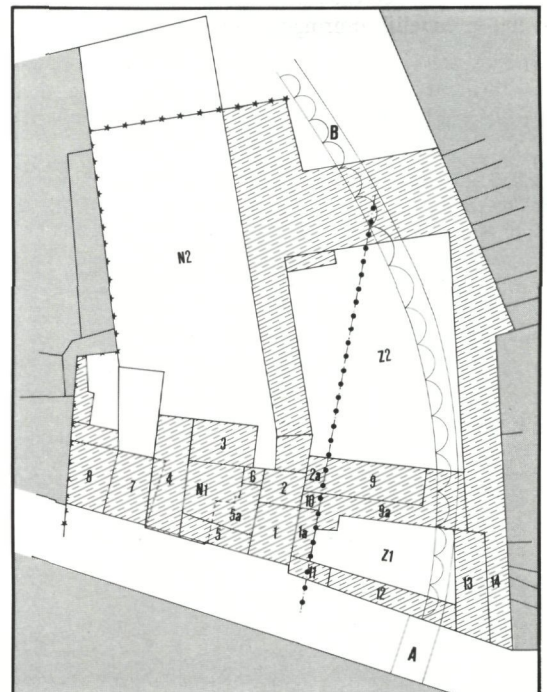
van de voormalige zoldervloer. Dit wijst op bouwbedrijvigheid van de toenmalige eigenaar Jacques Van Veen. Zowel de voorals de achtergevel bewaren, ondanks de verbouwingen, voldoende elementen die naar de 17de eeuw verwijzen. Uit het onderzoek van de kelders, die onder deze vleugel aanwezig zijn, blijkt dat rentmeester Van Veen eigenlijk een volledig nieuwe façade geplaatst heeft op de zuidelijke binnenkoer, een tweetal meter vóór de oorspronkelijke gevel, die nu binnenmuur is van de brede gang (9a), die over de hele lengte achter de nieuwe gevel loopt. Het „cleyne huys” (nr. 9) van de Van tSestichs, dat zich hier bevond, blijkt inderdaad tot even boven de grond te zijn afgebroken wellicht op enkele muren na. Proefkappingen in de oude voorgevel brengen misschien iets meer aan het licht. Zoals dikwijls het geval was, bleven de oude kelders bewaard maar de keldervensters werden toegemetseld, aangezien er een nieuwe gevel werd voorgeplaatst(55). Zeker is dat de rijke Van Veen, omstreeks 1661, zeer ingrijpende verbouwingswerken heeft uitgevoerd. Daarom vermoeden we dat hij de nieuwe grens tussen het noordelijk deel van het domein - in handen van Baelemans - en zijn nieuwe eigendommen heeft gerealiseerd. Verbouwingen moesten op dat ogen-

De inrijpoort van het poortgebouw van 1755 door het College van de Hoge Heuvel gebouwd na de rooilijnaanpassing naar aanleiding van de sloping van de stadspoort (foto MLZ, 1979).

Boven links : de kapelvleugel (nr. 13) en voormalig koetshuis van de rentmeester met rechts de kapelvensters van 1685. In de 18de eeuw zorgde een bepleistering voor het uniforme karakter van de gevel en de vensteromlijstingen.

De achtergevel met jaarakkers A o 1661 van het door Van Veen verbouwde „cleyne huys” (nr. 9) vertoont sporen van de oude ordonnantie (foto MLZ, 1979).

De huidige trapzaal (nr. 1a) met de stucdecoratie van 1755 (foto MLZ, 1979).

blik gebeuren om de middenvleugel met de gotische gevel (nrs. 1 en 2) zuidelijk te oriënteren. Het **voorhuis** (nr. 1) bood niet veel moeilijkheden. Het volstond enkele deuren en vensters toe te metselen. Maar achter de „grote sale” lag een bijna even ruim **achterhuis** (nr. 2), waarop het „cleyne huys” (nr. 9a) haaks opgesteld stond. Hiervan wilde Van Veen ook nog een flink deel behouden, maar vermoedelijk omwille van moeilijkheden met de oude toegang (nr. 6) tot de noordelijke kavel kon hij niet het volledige lokaal inlijven. Het werd daarom opgedeeld bij middel van een muur (56) tegen de achtergevel van de „grote sale” (nr. 1), die het lokaal in twee ongelijke rechthoe-

Een fragment van de stucdecoratie waarmee L. De Munter in het midden van de 19de eeuw zijn woning (nr. 3 en 4) rijkelijk aankleedde (foto MLZ, 1979).

ken verdeelt, het ruimste deel aan de kant van Van Veen. De muur werd tot onder de zolders opgetrokken, niet tot tegen het dak. In het midden ervan werd een zware schouw geplaatst.

Waarschijnlijk was deze ingreep nog niet de aanleiding om het dak boven het **achterhuis** (nr. 2) in 1661 te wijzigen. De grondige aanpassingen die er nu te zien zijn worden later gesitueerd, toen op de noordelijke kavel een verbreding van dit achterhuis gebeurde. Waarschijnlijk is dit op het eind van de 18de- begin van de 19de eeuw gebeurd. Toen werd een stomper dak gelegd op de verhoogde trapgevels. Wat er ook zij, deze hele verhakkelde oppervlakte (nr. 2) zit nog altijd onder één dak, en op de zolder is nog altijd een verbinding tussen de noordelijke en de zuidelijke kavel. Meer zelfs, er bestaat nog binnen de noordelijke kavel een functionerende verbindingsdeur op de eerste verdieping (tussen nr. 1 en 2). Ideaal zou zijn dat het volume bij restauratie opnieuw als één eenheid beschouwd zou worden zoals het ten tijde van de Van tSestichs was.

Rentmeester Van Veen is ook de eerste vernieuwer van de aanpalende gebouwen rond de zuidelijke binnenkoer. Hij heeft de hand gehad in de aanpassing van de **traptoren** (nr. 10), die in de oksel van het „cleyne huys” en het „grote huys” moet hebben gestaan (waar nu de keuken is) en de toegang tot de kelder; in de bouw van het hoge **poortgebouw** (nr. 11) dat tegen het Van tSestichhuis aanleunt; in het **koetshuis** (nr. 13) waarin later de **kapel** van het College van de Hoge Heuvel kwam; in de aanleg van een galerij (9a en 1a) rondom de binnenkoer.

Een deel van deze informatie steunt op een plattegrond, eigenlijk een vlugge maar precieze schets (ill. 6) in 1682 (57) gemaakt van de toestand van het pand zoals de heren van Utrecht het aantreffen, vlak vóór de verkoop. Een grondplan van 1755 uit het stadsarchief te Leuven (ill. 7), opgemaakt bij de afbraak van de Proefstratepoort en het rechte trekken van de rooilijn, confronteren we nu met de schets van 1682. Dit leert dat ten tijde van Van Veen de grote toegang vlak naast de gotische gevel zat, in een hoog **poortgebouw** (nr. 11) dat nu - gewijzigd - nog bestaat, vooruitspringend op de rooilijn. In de gevel van dit poortgebouw vindt men de naad terug van de toegemetselde poort. De achtergevel verwijst stilistisch naar de traditionele bak- en zandsteenstijl van het in 1661 verbouwde „cleyne huys” (nr. 9). Dit alles hoort duidelijk tot één grote bouwcampagne.

Uit het Utrechtse plan van 1682 valt af te lezen hoe Van Veen een galerij realiseerde rond de zuidelijke binnenkoer, zodat de in U-vorm opgestelde vleugels erdoor werden verbonden. Sporen daarvan zijn visueel waarneembaar. De cementen bekleding verhindert echter het onderzoek. Misschien zijn er nog sporen van de noordelijke galerij te vinden. Of is hier een fout opgetreden in de voor de rest zeer nauwkeurige Utrechtse schets? We vonden immers drie bogen, uitgekapt in de zijgevel van de „sale” zelf. Achter deze bogen is een schutsel gemaakt, precies alsof men er een galerij wou maken. Op de Utrechtse schets staat de galerij echter vóór de „sale”, op de plaats waar oorspronkelijk de „schaelgie” (nr. 1a) moet hebben gelegen (59).

Het **gebouwtje** (nr. 10) in de oksel van het „cleyne huys” (nr. 9) en het achterhuis (nr. 2), waarin het Utrechtse plan een grote trap plaatst, is duidelijk verschillende malen het voorwerp geweest van ingrijpende veranderingen. Om te beginnen staat het hoekgebouw los tegen de zijmuren, zonder metselverband. Het is dus reeds een latere toevoeging aan de voorgevel van 1661. Toch bestaat er in 1682 reeds een dergelijk hoekgebouw, voorzien van een deur en een grote trap, wat duidelijk op een toegangsfunctie naar meerdere gebouwen en verdiepingen wijst. Hier mag verwezen naar de typologie van de traptoren als verbindingselement voor gebouwen. Het zou niet verwonderlijk zijn dat rentmeester Van Veen een traptoren voorzag

voor de verbinding van de vleugel van 1661 met het „grote huys”. Tenzij een dergelijke verbinding nog vroeger moet worden gesitueerd bij de eerste vereniging onder Viruli (begin 16de eeuw). In elk geval bestaan in de kelder en op de zolder nog de toegemetselde toegangen naar het trappenhuis.

Aan de zuidelijke zijde van de binnenkoer is er tenslotte de verbouwde kapel (nr. 13) van het College van de Hoge Heuvel, helemaal aan de buitenkant van de voormalige vestingmuur. Hoe is dit mogelijk?

Een resolutie van de stad van 5.7.1663 geeft ons daar een antwoord op (60). Jacques Van Veen klaagde op dat ogenblik twee jaar na de jaarankers op de achtergevel, over de uiterste bouwvalligheid van de vestingmuur. Hij kreeg uiteindelijk toelating om de muur af te breken tussen de Proefstratepoort en het „cleyne huys”. De daarachter liggende grond van de vestingwal mocht hij inpalmen, mits een brede toegang te laten voor de Schuttersgilde Sint-Joris. Hij mocht de binnenkoer bijgevolg uitbreiden - gratis dan nog, omwille van de moeilijkheden die hij had met de stadsmuur - en een nieuwe muur in de vestingwal bouwen. Hij kreeg ook het recht om de witte steen van de vestingmuur te gebruiken. Uit wat de Utrechtse plattegrond van 1682 te zien geeft, begrijpen we dat Van Veen ruimte wilde scheppen voor de bouw van een koetshuis met grote bogen. Deze typologie treffen we ook aan bij de burens Van Dale en Atrecht en op nog tal van andere plaatsen in Leuven. Wel heeft hij de toegang tot de St.-Jorisgilde vrij gehouden. De weg (nr. 14) zit nog altijd op dezelfde plaats, met een deur die uitgeeft op de Naamsestraat. Het St.-Jorishuis in de Vlamingenstraat nr. 112-114 bestaat trouwens ook nog.

De zuidelijke binnenkoer : de middenvleugel (nr. 1) met de gotische gevel en de gecementeerde langsgevel, het hoge poortgebouw van rentmeester Van Veen (nr. 11) met sporen van de poortbogen en de gedichte kloosterkozijnen (foto MLZ, 1979).

Toen het kapittel van Utrecht in 1683 uiteindelijk het erfgoed van Jacques Van Veen kocht, was het pand nieuw en was er weinig reden tot grote verbouwing. Niet de Utrechtenaren maar de rentmeester is de eerste inrichter van het latere College.

Het College van de Hoge Heuvel (1682-1797).

Reeds meer dan 13 jaar vóór de aankoop was Utrecht op zoek naar een geschikt pand om zijn Collegium Alticollense uit Keulen over te brengen naar Leuven. In 1670 waren de studenten daar reeds weggetrokken en ondergebracht in het Leuvense Pauscollege. Met de opbrengst van het Keulse College en met giften zouden ze van de vernieuwde rentmeesterwoning in 1683 hun Leuvens studentenverblijf maken (61).

Het plan van Utrecht van 1682 bevat niet enkel informatie over de bouwlust van rentmeester Van Veen, het informeert tevens over de voorgestelde functies van de lokalen. We beschikken ook over de instructies van Utrecht aan de Leuvense verantwoordelijke, die gedeeltelijk afwijken van dit voorstel (62). Het voorstel en de instructies zijn niet gedateerd, maar ze lijken opgesteld vóór de verkoop van het college te Keulen, gezien de waarschuwingen om niet te veel kosten te maken omdat er in Keulen nog verzet is tegen het verkopen van het eigendom aldaar. Het kapittel van Utrecht reageert ook tegen al te grote voortvarendheid bij verbouwingswerken, omdat ze niet zo rijk zijn als men beweert : "Ceulen en Aacken zijn niet op eenen dach ofte jaer getimmert."

Wat er in 1683 uiteindelijk verwezenlijkt werd van het grondplan is bijgevolg niet helemaal zeker, te meer omdat de ver-

De hoek tussen de Golijn-Virulivleugel (nr. 3) en de Baelemansvleugel (nr. 4). Bij de bouw van de Baelemansvleugel voorzag men de bestaande vleugel van een nieuwe gevel in dezelfde strakke laat-18de-eeuwse geest. De behouden kaleilaaag past eveneens in deze periode (foto MLZ, 1979).

tegenwoordigers van het kapittel te Leuven reeds in 1685 de toelating kregen om toch een nieuwe kapel (nr. 13) te bouwen. Daarvoor zou men een gedeelte van het nieuwe koetshuis van rentmeester Van Veen gebruiken.

In 1685 vroeg de President van het College aan de stadsoverheid om de bovenste lagen van de vestingmuur in de hof te mogen aanwenden voor de bouw van de nieuwe kapel (63). De witte zandsteen van de plint in de binnenkoergevel kwam bijgevolg daar vandaan. De vestingmuur van de stad was, zoals dit in alle tijden en overal het geval geweest is, een bron voor bouwmaterialen. Zeventig jaar later zou er overigens nog een derde verbouwing gebeuren in deze omgeving, opnieuw met zandsteen maar dan afkomstig van de afgebroken Proefstratepoort. Wanneer we de voormalige kapel (nr. 13) zoals ze nu bestaat vanaf de binnenkoer bekijken, dan vinden we aan de zijde van de straat twee vensters die duidelijk nog een overblijfsel zijn van de oorspronkelijke toestand in 1685. De overige vensters hebben wel een gelijkaardige vorm, maar ze zijn duidelijk jonger. Bovendien is er tussen beide venstertypes een opvallende naad in de gevel en een verschil in de plint.

Mede aan de hand van de plattegrond van 1755 kan men vermoeden dat de kapel oorspronkelijk slechts een deel van het koetshuis heeft ingepalmd, aan de straatzijde. Het lijkt nogal logisch dat het College over een koetshuis wilde blijven beschikken. De oostelijke zijde van de kapel heeft overigens nog een fragment van een boog, die een restant kan zijn van het koetshuis van rentmeester Van Veen. Met deze interpretatie

moet echter opgelet, omdat in deze hoek recente verbouwingswerken zijn gebeurd.

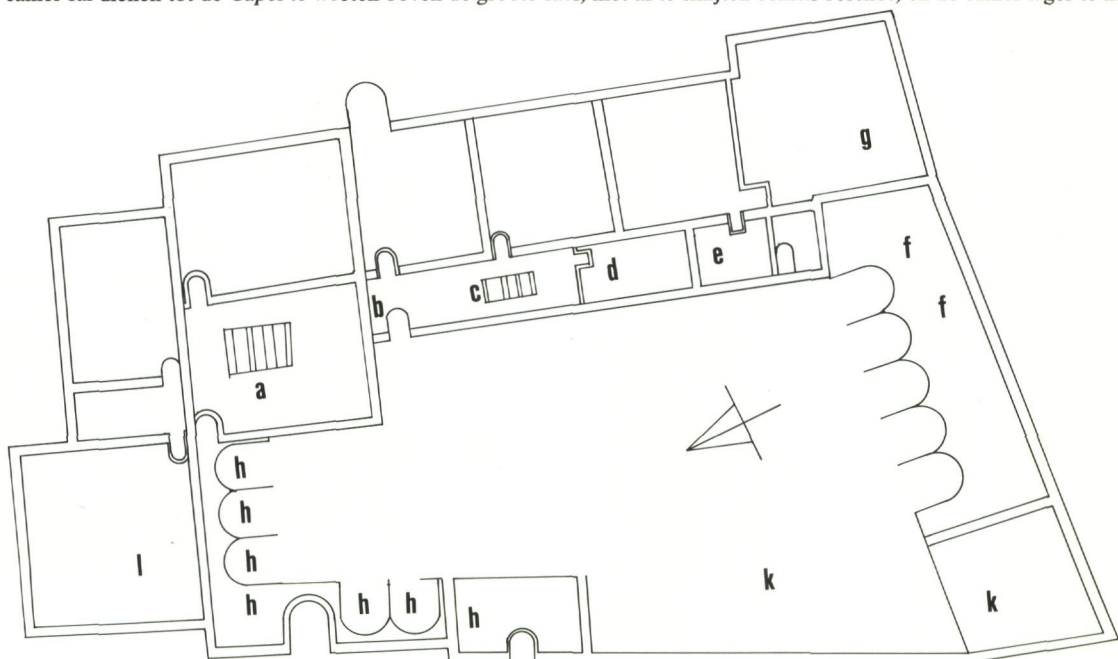
Indien de kapel in 1685 slechts tot aan de naad reikte dan werd ze waarschijnlijk in 1755 vergroot, toen het bestaande koor afgebroken werd voor het rechtekken van de rooilijn. In elk geval stammen de koorvensters duidelijk uit deze periode. Hun steekboogvorm verwijst naar het classicisme.

Van tussen 1685 en 1755 zijn er geen informatie meer over bouwbedrijvigheden in het College van de Hoge Heuvel. We geloven ook niet dat er veel gebeurd kan zijn, want in deze periode voltrokken zich de laatste Jansenistische twisten tussen Utrecht en Rome, die leidden tot de afscheuring van het Utrechtse kapittel en tot het ontstaan van de oud-katholieke christelijke gemeenschap in Noord-Nederland.

We geloven niet dat er nog veel gebouwd werd in deze moeilijke periode. Utrecht investeerde minder in het College omwille van het gevaar voor inbeslagneming van hun goederen. Pas toen de orde in het College hersteld was en naar aanleiding van de beslissing van de stadsoverheid om de bouwvallige stadspoort in de Naamsestraat af te breken, kwam de bouwlust terug. De afbraak van de oude poort had ingrijpende gevolgen voor de omliggende panden. Dit was ook het geval voor het Van Dale College aan de overkant (64), en de bouw van de fraaie Calvariekapel ernaast is er een rechtstreeks gevolg van. Voor het College van de Hoge Heuvel betekende dit moeilijkheden met het koor van de kapel en van de kleine gebouwen die tegen de poort aanleunden.

III. 6. Plattegrond van het College van de Hoge Heuvel ca. 1683 (Archief van de Oud-bisschoppelijke clerezie te Utrecht ; nr. 854) (overnametekening M. Dierickx)

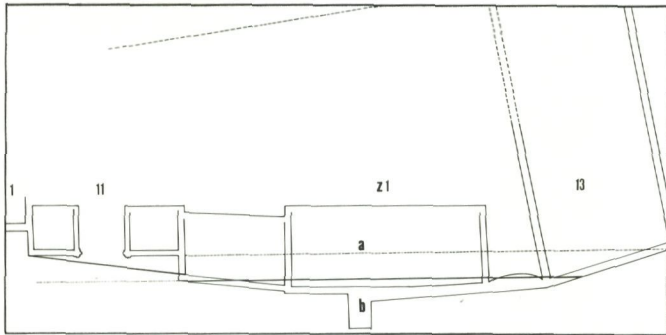
- a. Trap met portael waer van 'T verdis moet wech genomen worden op de vloer :
- b. De muur tussen het Portael en de ganck moet wech genomen worden om de ganck lanck en royael te maecken
- c. Trap in de Ganck die uytgebroocken moet worden en bovengebracht worden.
- d. muur van een kamerken ten iden de ganck die wech genomen moet worden om eenen Toeganck tot de keucken te hebben.
- e. Muur van de bottelrije die wech genome moet worden met die bottelrije en de muut daer achteraan het gevel om door den ganck te kunnen recht door gaen Tot in de groote galerij daer nu de stal is.
- f. De groote galerij met stallinge sal opgeruyt worden en zal op geschickt kunnen worden en soo blijven Totter ter tijt en wijlen dat men int gebruyck van het Collegie sijnde ordeelt waer die best toe geappropriert kan worden.
- g. een leege plaets daer men Ter gerief vande keucken een afhancck sou kone macken voor eene bottelrije en jouthuys.
- h. boven de galerijen aen de poort en boven de kamer voor den portier geschickte of anders bovenhet kleen huys, sal de Bibliotheeck wezen. H i sal de Camer van de portier sijn
- k. sal toch noch toe ombetimmert blijven.
- l. een vande bove camer sal dienen tot de Capel te weeten boven de groote sael, met af te smijten eenich beschot, en de camer lager te maecken.

Naast de gotische gevel, de nieuwe gevel van 1818 van het toenmalige poortgebouw ; de gevelbepleistering, de poortomlijsting, het bekronend venster met fronton en kapiteeltjes met lichte empire-inslag zijn conform de tijdsmode. Of het om een nieuwe gevel dan wel om een nieuwe bouw gaat is, wegens de sloping en vervanging door het café Le Relais in 1935, niet meer te achterhalen (foto ACL, 1914-1918).

Ill. 7. Rooilijnplan voor het College van de Hoge Heuvel, na afbraak van de stadspoort, 1754-'55 (Stadsarchief Leuven) (Overnametekening van M. Dierickx) 1. de middenvleugel; 11. poortgebouw van Van Veen; 13. kapelvleugel; Z1. zuidelijke binnenkoer; a. goedgekeurde rooilijn; b. afgebroken Proefstratepoort.

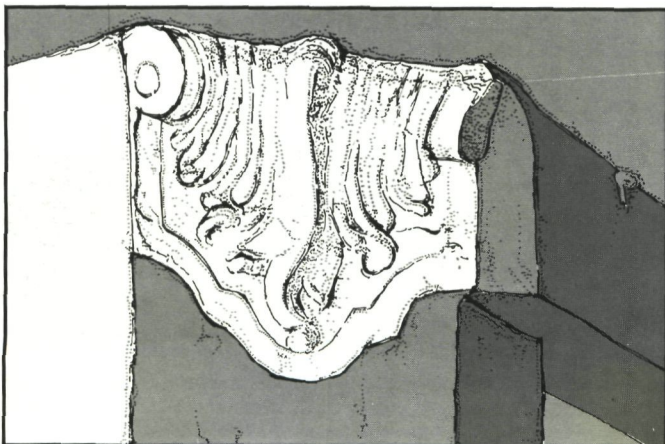

In de 18de eeuw werd reeds duidelijk een urbanisatiepolitiek gevoerd die groot belang hechtte aan het opleggen en respecteren van rationele rooilijnen. Het oude domein Van tSestich had geen rechte rooilijn. Naar de stadspoort toe vernauwde de straat door een tweetal versnijdingen, eerst ter hoogte van de gotische gevel - wat nog het geval is - en vervolgens voorbij het poortgebouw (nr. 11) van rentmeester Van Veen. Naarmate de straat de poortmond van de vesting naderde, werd ze zelf nauwer. De stad wenste deze vernauwing op te heffen en begon onderhandelingen met het College over het doortrekken van de rooilijn. Het plannetje van 1755, dat reeds op schaal en vrij nauwkeurig is opgemaakt, toont de mogelijkheden die men onderzocht. De letters die erop voorkomen vonden we terug als referentiepunten in de eindbeslissing van de magistraat.

Het kwam erop neer dat het **poortgebouw** (nr. 11) van rentmeester Van Veen niet werd afgebroken. Het College was wel bereid om de hoek voorbij het poortgebouw op te heffen. De lijn werd recht getrokken op de uiterst zuidelijke punt van het domein, waardoor het koor van de kapel, gebouwd in 1685, moest worden veranderd. Mogelijk was dit koor reeds beschadigd door de afbraak van de poort.

Tussen de omgebouwde - en vermoedelijk op dat ogenblik verruimde - kapel (zie de stippellijn op het plan van 1755) en het poortgebouw van rentmeester Van Veen uit 1661 bouwde het College dan, op de nieuwe rooilijn, een **nieuw poortgebouw** (nr. 12) in Louis XVI-stijl, met een zeer mooie omlijsting in arduin met opschrift en een mansardedak. De toegang tot het College werd bijgevolg verplaatst. De poort van rentmeester Van Veen (nr. 11) werd toegemetseld.

Detail van de stucdecoratie van 1755 (tekening M. Dierickx).

De toegang tot Van Veens vleugel (nr. 9 en 9a) uit 1661 lag oorspronkelijk in de as van het oude poortgebouw (nr. 11). Bij de bouw van het nieuwe poortgebouw (nr. 12) bracht men in deze vleugel een nieuwe toegang aan in de as van de nieuwe inrijpoort. De fraaie arduinen Louis XV-deur bestaat nu steeds. Rond het zelfde jaar 1755 kan de bewaarde interieurversiering van de middenvleugel (nr. 1) gesitueerd worden. De „grote sale”, de zuidelijke uitbreiding naar de binnenkoer (de gaanderij van Van Veen) en de kamers op de bovenverdieping werden naar de tijdsmode voorzien van lijstwerk en stucdecoratie met rocaille-inslag.

Het noordelijk deel : de familie Baelemans (1650 - ca 1818)

In de noordelijke kavel van het domein wordt het geslacht Van tSestich afgelost door de familie Baelemans, die dit goed op haar beurt gedurende meer dan anderhalve eeuw zou bewonen. De familie betrok nog bij het begin van de 19de eeuw de gebouwen rond de noordelijke binnenkoer.

Om de betekenis te situeren van het „huys van de vrouwe van Spagne” (nr. 7) werd hoger reeds uitgeweid over de bouwactiviteiten van de familie Baelemans. Het archief brengt echter weinig aan het licht over de Baelemansperiode, zodat we bijna uitsluitend moeten voortgaan op wat de gebouwen te zien geven. Omdat echter omstreeks 1850 de familie De Munter - het derde geslacht dat hier woonde - op haar beurt dezelfde gebouwen onder handen nam, is het aandeel van beide clans in de verbouwingen moeilijk uit elkaar te halen.

Toch menen we op stilistische gronden te mogen zeggen dat de verbinding (nr. 4) van de Golijn-Virulivleugel met de straat, alsmede het oprichten van een poortgebouw (nr. 5) langs de straat, Baelemans' werk is geweest. Wie op de binnenkoer stapt komt dadelijk onder de indruk van de strakke harmonie van de gevels. De grote geaccentueerde ramen dragen onmiskenbaar het karakter van de late 18de eeuw. Toen de Baelemans een **nieuwe haakse vleugel** (nr. 4) plaatsten, moeten ze de hele binnenkoer in een nieuw kleed gestoken hebben. De voorgevel van de Golijn-Virulivleugel (nr. 3) vertoont geen sporen van verbouwing. Hij werd waarschijnlijk in zijn geheel afgebroken en herbouwd. Deze ernstige ingreep kan gepaard zijn gegaan met een volledige herschikking van het binnenhuis, onder meer met een verandering van de niveaus (van twee verdiepingen één gemaakt?), waardoor de hoge plafonds en de ruime zalen ontstonden. In elk geval doorkruisen de bestaande niveaus bepaalde toegemetselde vensters en deuren in de oudere buitenmuren. Alle pleisterlagen binnen de Golijn-Virulivleugel zouden moeten worden onderzocht om uitsluitel te krijgen over deze problemen.

Het **poortgebouw** (nr.5) dat tot 1935-'36 de noordelijke binnenkoer van de straat scheidde, zou ook aan de familie Baelemans toegeschreven kunnen worden. Te oordelen naar wat een bewaarde foto ervan toont, had het gebouw een laat-classicistische gevel die dateert van 1818. Of het al dan niet om een verbouwd ouder poortgebouw ging, is wegens de sloping niet meer te achterhalen. Een poortgebouw - of, in gereduceerde vorm een muur met inrijpoort - ter afsluiting van een binnenkoer ligt in de lijn van de typologie. Het staat echter vast dat er een ruime binnenkoer was met een strakke klassicerende sfeer, waar nog weinig van de Van tSestichperiode te zien viel. Het open karakter werd verminkt in 1935-'36 bij de bouw van het Café Le Relais, dat een groot deel van de binnenkoer in beslag nam. Bij de restauratie zou dit open binnenpleinkarakter moeten hersteld worden door de sloping van het café. Meteen zou ook het straatbeeld - tussen de De Bériotstraat en de Parkstraat - opnieuw de ordening her krijgen van opeenvolgende binnen-

pleinen, nl. van de Colleges van Premonstret en van Atrecht, en van de zuidelijke en noordelijke kavels van het Van tSestichdomein.

De periode na de Franse Revolutie (1797-heden) : voortzetting van de woonfunctie (noordelijk deel) en van de onderwijsfunctie (zuidelijk deel).

In het noordelijk deel is weduwe Baelemans-Carton nog eigenaar bij het begin van de 19de eeuw. In 1818 voerde ze immers belangrijke verbouwingswerken uit. Nadien volgde weer voor vele jaren, de familie Van Rengen - De Munter. Vanaf 1942 poogde de stad geleidelijk de hand te leggen op de noordelijke kavel, om hem in te lijven bij het zuidelijk deel dat ze reeds sedert 1805 bezat. Van ca. 1490 tot 1942, d.i. meer dan 450 jaar, hebben bijgevolg slechts drie families de noordelijke kavel bewoond. Na de laatste oorlog kwam het Gebouwenfonds voor de Rijksscholen in het bezit van het volledige domein zodat de eigendomstoestand van het begin van de 16de eeuw terugkeerde. Met dit verschil echter dat de onderwijsfunctie de woonfunctie ten tijde van het geslacht Van tSestich verving.

Het zuidelijk deel : Koninklijk Atheneum (1836-1982).

Bij de afschaffing van de Leuvense Universiteit in 1797 verviel ook de bestaansreden van het College van de Hoge Heuvel. Toen werd het "sous-préfecture" en later arrondissementsbureau (65). In 1836 kregen de gebouwen een onderwijsfunctie, eerst als gemeentelijke instelling, en vanaf 1881 als Koninklijk Atheneum (66). Het eigendomsrecht ging in 1942 pas over van de Stad naar het Rijk en nadien naar het Gebouwenfonds voor de Rijksscholen.

In deze periode ondergingen vooral de hovingen van het voormalige College aanzienlijke gedaanteveranderingen. Rond een ruime speelplaats (Z2) rezen in de loop van de 19de en 20ste eeuw nieuwe klaslokalen op. Directie, refter, keuken en slaapzalen bleven in de oude gebouwen van het College gevestigd en tot de eerste wereldoorlog werd er niet veel aan gewijzigd. Het toenemend aantal internen was in de jaren twintig van onze

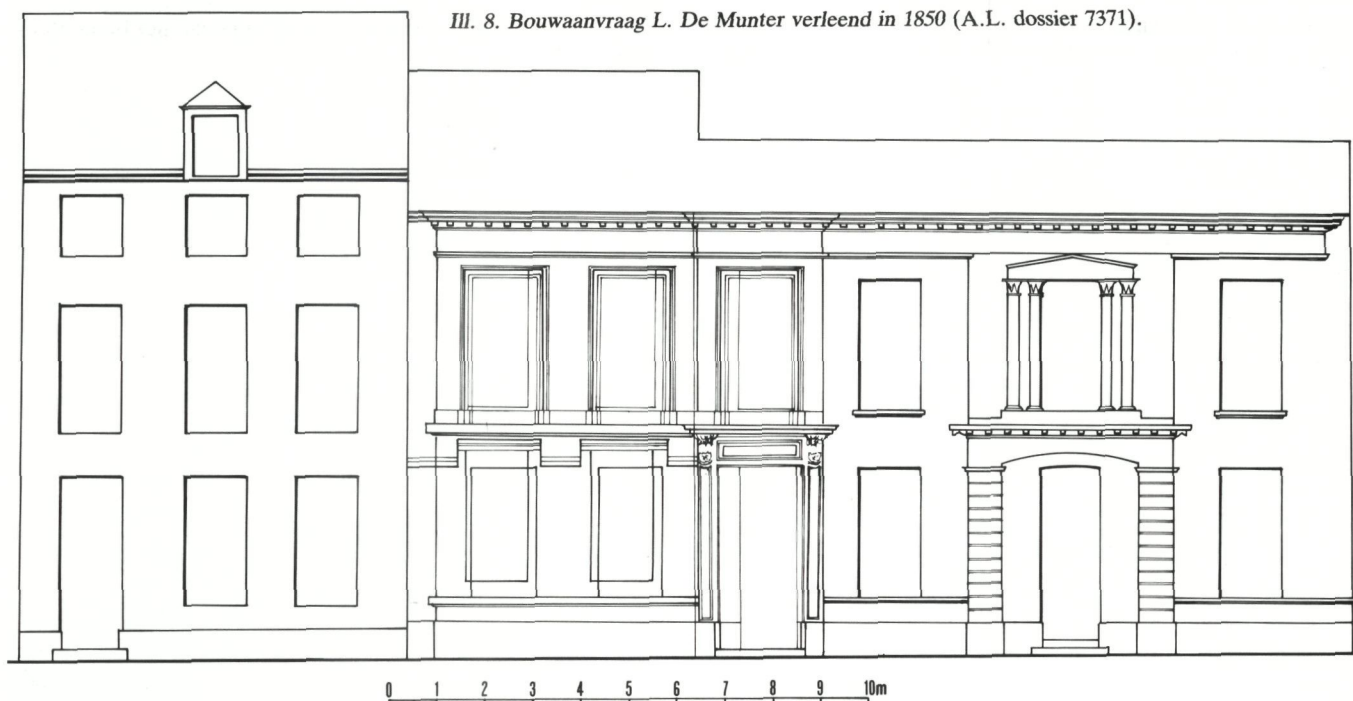
eeuw aanleiding tot een van de ongelukkigste ingrepen die ooit op het gebouwencomplex werden gepleegd (67). Het dak van de vleugel (nr. 9 en 9a) van rentmeester Van Veen werd afgebroken voor de bouw van een derde verdieping onder plat dak. Meteen waren alle proporties verstoord. Vooral het aanzicht van de oude zuidelijke binnenkoer leed hieronder. Bovendien werden geen opmetingen gemaakt van de bestaande toestand zodat uiterst belangrijke informatie, onder meer over het gebint, verloren is gegaan. Gelukkig bestaan er nog enkele oude foto's die een beeld geven van de harmonie die hier eens bestond. Het aanbrengen van een cementbezetting op de gevels van de zuidelijke binnenkoer valt eveneens te betreuren, omdat bouwkenmerken er door werden verborgen.

Het noordelijk deel : De familie De Munter (1818-1942).

Op 21 juli 1848 richtte Louis De Munter volgende brief tot de stadsoverheid : "Par arrêté du 4 septembre 1818, feu la Dame Baelemans, née Carton, propriétaire de la maison n° 97, rue de Namur a été autorisée à bâtir une nouvelle façade à ce bâtiment (het poorthuis vóór de noordelijke binnenkoer). Ce projet n'a pas été exécuté en son entier. Une partie, c.a.d. deux fenêtres, est restée inachevée. Comme héritier de feu mon oncle Jérôme Van Rengen, qui a acquis cette propriété, j'ai l'honneur de vous prier de m'autoriser à achever cette façade d'après les plans qui ont été approuvés et qui sont annexés à la présente" (68).

We weten dus wat er in 1818 en 1848 is gebeurd. Het poortgebouw (nr. 5) dat de noordelijke binnenkoer toen afsloot werd van een nieuwe voorgevel voorzien, zoals de bewaarde foto hem toont. Uit het antwoord van de stad (29.7.1848) wordt vernomen dat de gevel toen 60 cm vooruitspringend op de rooilijn werd opgericht, en dat De Munter bij de voltooiing die fout niet mag herhalen. Wat hij wel doet (ill. 8). Pas in 1935, bij de bouw van Café Le Relais door bouwer Van der Aa, werd de oude rooilijn aangehouden (69).

De Munter heeft niet alleen de straatgevel vernieuwd, maar ook de binnenindeling. Er kwamen ruime zalen en kamers - er was ook een wintertuin - die naar de tijdsmode versierd werden

Ill. 8. Bouwaanvraag L. De Munter verleend in 1850 (A.L. dossier 7371).

met rijke strucplafonds en marmeren schouwmantels (70). Het gebruik sedert 1942 als klaslokalen, en de leegstand en verwaarlozing die daarop volgden, heeft heel wat van de rijke decoratie vernietigd.

Voetnoten.

- (1) E. Van Even, *Louvain dans le passé et dans le présent*, Leuven, 1895, p 232.
- (2) Aanvullende artikels zullen de bijzonderste vraagstukken, uitgediept herkennen. Zo hopen we een afzonderlijke studie te wijden aan het probleem van het ontstaan van de gotische gevel en zijn iconografische, stilistische en architecturale interpretatie; aan de bewoners van het domein, inzonderheid het geslacht Van tSestich; en tenslotte aan het College van de Hoge Heuvel. Deze bijdrage geeft alleen het bijzonderste. Ook blijft nog heel wat over dat aan verder onderzoek onderworpen zal moeten worden.
- (3) Vooral gedurende de laatste jaren is er veel verdienstelijk onderzoek gebeurd o.m. dank zij het werk van L. Devliegher en H.J. Constand in Vlaanderen; H. Sermeus, J. Grootaers, W. Aerts in Brabant. Maar we zijn nog ver verwijderd van publikaties als : C.L. Temminck, *Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht en hun relatie met die van andere noordwest-europese steden*, 'sGravenhage, 1963, en R. Meischke - H.J. Zantkuyl, *Het Nederlandse woonhuis van 1300-1800*, Haarlem, 1969.
- (4) Jan Pynnock de oude bezat vóór 1432 niet enkel het noordelijk deel van het latere domein Van tSestich, hij was ook eigenaar van het uitgestrekte pand aan de overkant van de straat, waar nu het College Van Dale staat. De rijkdom en de invloed van de familie Pynnock zijn voldoende bekend. Ze bezat heerlijkheden te Velp, Kortrijk-Dutsel, Horst, enz. en waren in de 14de eeuw herhaaldelijk vertegenwoordigd in de stadsmagistraat (R. Van Uytven, *Sociale groepen, juridische en politieke structuren*, in *Leuven, de beste stad van Brabant*, dl. 1, Arca Lovaniensis, Leuven, 1980, p. 195). De Absoloens waren niet minder vermogend. Zij woonden op de hoek van de Proost- en Cattetstraat waar later het College van Premonstreit zou komen. De twee grote naburige domeinen (waaruit het St.-Donaacollege en het Atrechtcollege zouden ontstaan) ressorteerden onder het leenhof van Hamme, waarvan de Absoloens de leenheren waren. Katharina, de dochter van Jasper Absoloen, huwde met ridder Jan van Ranshem en was aldus de laatste bewoonster van het goed waarop Ruterius, bisschop van Atrecht in 1508 zijn college vestigde (E. De Maesschalck, *Kollegestichtingen aan de universiteit te Leuven, 1425-1530*, Leuven, 1977, dl. 2, p 593; dl 3, p 875-876). Leden van de familie van Nethenen, alias van de Royle, zetelden, evenals de Pynnocks en de Absoloens, herhaaldelijk als schepenen of burgemeester van de stad. Een

Wouter van Nethenen legde in 1448 de eerste steen van de versierde vleugel van het stadhuis, als "burgemeester lutenant" van Claes Kersmeker (A.L.C. 5076, f° 125 v°). De familie de Kersmeker volgde Jan Pynnock de Oude op als eigenaar van het pand dat in de 16de eeuw het College Van Dale zou worden.

- (5) Over het ontstaan, de rol en de betekenis van de oudste Leuvense Colleges : E. De Maesschalck, *o.c.* Dit doctorale proefschrift werd nog niet gepubliceerd. Het bevat een schat aan gegevens over de geschiedenis van de stad en haar universiteit.
- (6) Deze overtuiging deden we reeds op bij het onderzoek van het College Van Dale, waar een oude ridderwoning eveneens de kern bleek te zijn waarrond in de 16de eeuw het nieuwe College werd gebouwd. In de 18de eeuw ontsnapte ook deze kern aan ingrijpende veranderingen. A. Maesschalck, J. Viaene, *Het College van Dale te Leuven*, 1979 (gestencilde studie ter voorbereiding van de restauratie).
- (7) De eigenaardige naam van de Proefstrate - die in de archiefteksten ook vaak als proesstrate kan gelezen worden - werd tot nog toe verstaan als de straat waar de proost van de St.-Pieterskerk woonde. Dit is ongetwijfeld mogelijk, maar zekerheid daaromtrent is er niet. Alhoewel we beseffen dat zo iets niet de gewone gang van zaken is, vragen we ons af of de Proefstrate geen afleiding kan zijn van een Latijnse benaming, door de „vooraanstaanden" aan hun straat gegeven. In de Vrijthof achter het stadhuis vonden we enkele jaren geleden de overblijfselen terug van een der alleroudste stenen woningen van de stad (A. Maesschalck, J. Viaene, *De middeleeuwse patriciërswoning „De Steen" te Leuven*, in *Leuven graaft naar zijn verleden*, Acco, Leuven, 1980, p 28-38). Het kan geen toeval zijn dat ook dit huis, dat uit de 11de eeuw kan dateren en reeds een verdieping had, opnieuw in de Proefstrate was gelegen.
- (8) Van de hovingen van het Van Dale College vonden we in het Leuvense archief een prachtige 16de-eeuwse tekening. Een grote boomgaard en wijngaard zijn er op afgebeeld (A. Maesschalck, J. Viaene, *o.c.*, 1979). In een akte van 1538 wordt het huis Van tSestich beschreven als hebbende „hove mette wijngaerden ende andere toebehoorten" (A.L.C. 7823, f° 36). Het was ongetwijfeld een hof met allure want o.m. was er een „blauwe steynen tafele die daer vaste stonde" (f° 40).
- (9) In 1538 deden de eigenaars van het huis Van tSestich een rondgang door de gebouwen om een inventaris van de houten meubelen op te maken (A.L.C. 7823, f° 36 e.v.) ; genoemde lokalen werden erin opgesomd.
- (10) A. Meulemans, *Brandbestrijding te Leuven tot 1830*, Mededelingen van de geschied- en oudheidkundige kring van Leuven en omgeving, 1977, p 115-151.
- (11) C.L. Temminck-Groll, *o.c.*, p. 6 : „De complexe huizen : diegenen, die uit meer dan één bouwblok bestaan en die zodanig zijn samengesteld, dat niet één massa als karakteriserend voor het geheel kan worden beschouwd."
- (12) We gebruiken de terminologie van Temminck-Groll, (*o.c.*, p 6). Diephuis :

LOUVAIN — L'Athenee royal.

Legende zie p. 29.

de nokrichting staat loodrecht op de voorgevel en heeft daardoor vaak een grotere maat in de diepte dan in de breedte.

(13) H.J. Constandt, *Iepers middeleeuwse huizen met houten gevel*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1981, nr. 33. Samen met deze auteur onderzochten we of hier soms geen vervanging plaats gehad heeft van een houten door een stenen gevel. Alhoewel sommige technische details daar leken op te wijzen, zijn we tot de slotsom gekomen dat een dergelijke veronderstelling niet kan worden bevestigd. Voor zover dit kan nagegaan is de gotische gevel losgescheurd van beide zijgevels. Op bepaalde plaatsen lijkt het om een naad te gaan. Op de zolder zit het metselwerk van de gotische gevel gedeeltelijk omheen het houtwerk van het dak, zodat mag gezegd dat eerst het dak werd opgericht en pas daarna de zoldergevel werd gemaakt. Dit was echter de normale wijze van bouwen in Leuven in de 15de eeuw. Het dak van het stadhuis werd op dezelfde manier afgewerkt (A. Maesschalck, *Bijdragen tot de studie van het stadhuis te Leuven en tot de kennis van de Brabantse bouwkunst in de 15de eeuw*, Leuven, 1953, licentiaatsverhandeling, p. 127). We vonden geen enkel teken dat erop zou kunnen wijzen dat de zijgevel oorspronkelijk met planken was afgezet.

(14) Vermoedelijk in de 18de eeuw werden de kruisvensters uitgedrukt terwyl de twee oculi op zolder tot boogvensters werden omgebouwd. Bovendien blijft nog altijd de veronderstelling mogelijk dat de gevel oorspronkelijk helemaal gesloten was.

(15) R. Van Hasselt, *De stadsverdedigingswerken van Leuven. De oudste stadsmuur*, Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige kring van Leuven en omgeving, 1961, p. 132-143; 1962, p. 23-32 en 88-97.

(16) Bartolomeus de Hont was wisselaar en klerk op het stadsregister (belastingdienst) (A.L.C. 5082, f° 28; 5083, f° 59). Bartolomeus Madea was als lombard eveneens voortdurend met geldverhandelingen bezig. Hij was midden 15de eeuw eigenaar van het goed op de vismarkt waarin het befaamde College van Busleyden in 1517 zou gevestigd worden. Madea had in het bisdom Casale (Lombardije) familie en erfgename wonen (E. De Maesschalck, o.c., dl. 3, p. 983-984). Omwille van hun eensluidende voornaam en beroep, kunnen de Hont en Madea moeilijk uit elkaar gehouden worden. Mej. M. Tits, die werkt aan een studie over de Leuvense geslachten, verschaftte ons zekerheid omtrent het feit dat het niet om een en dezelfde persoon kan gaan. Tussen 1431 en 1463 verschijnen ze immers als gehuwd elk met een andere vrouw (cfr. schepenaakten van de 3de kamer van 17.5.1448 en 8.6.1454 voor Madea die gehuwd is met een Andreotta; van 25.1.1431 ns. en 9.4.1463 voor de Hont, die gehuwd is met Maria Gielys van Maerbeke, A.L.C. 5050 f° 57 en A.L.C. 8134, f° 212). Omtrent de verwante families Absoloe en Van Ranshem werd in voetnoot 4 reeds het belangrijkste gezegd.

(17) A.L.C. 7793, f° 72 v°.

(18) Zie A. Maesschalck, J. Viaene, o.c., 1979.

(19) Voor de 15de eeuw blijkt dit uit de verhuring van de torens en bogen van de vestingmuren aan de aanpalende eigenaars. Tussen 1428 en 1487 betaalden er nooit meer dan twee personen cijzen aan de stad voor het gebruik van het stuk vestingmuur dat naast het domein liep. (A.L.C. 5043 tot 5106).

(20) Het betreft de processtukken tussen de familie Van tSestich en Ridder de Blioul. A.L.C. 7820, f° 79 v° e.v. (1535) en A.L.C. 7823, f° 36 e.v. (1538).

(21) A.L.C. 7820, f° 79 v° en A.L.C. 7823, f° 37.

(22) We bezitten slechts één enkele bron (A.L.C. 315 f° 3 v° van 1624) die duidelijk zegt dat het „cleyne huys” vlak naast de vestingmuur van de stad gelegen was.

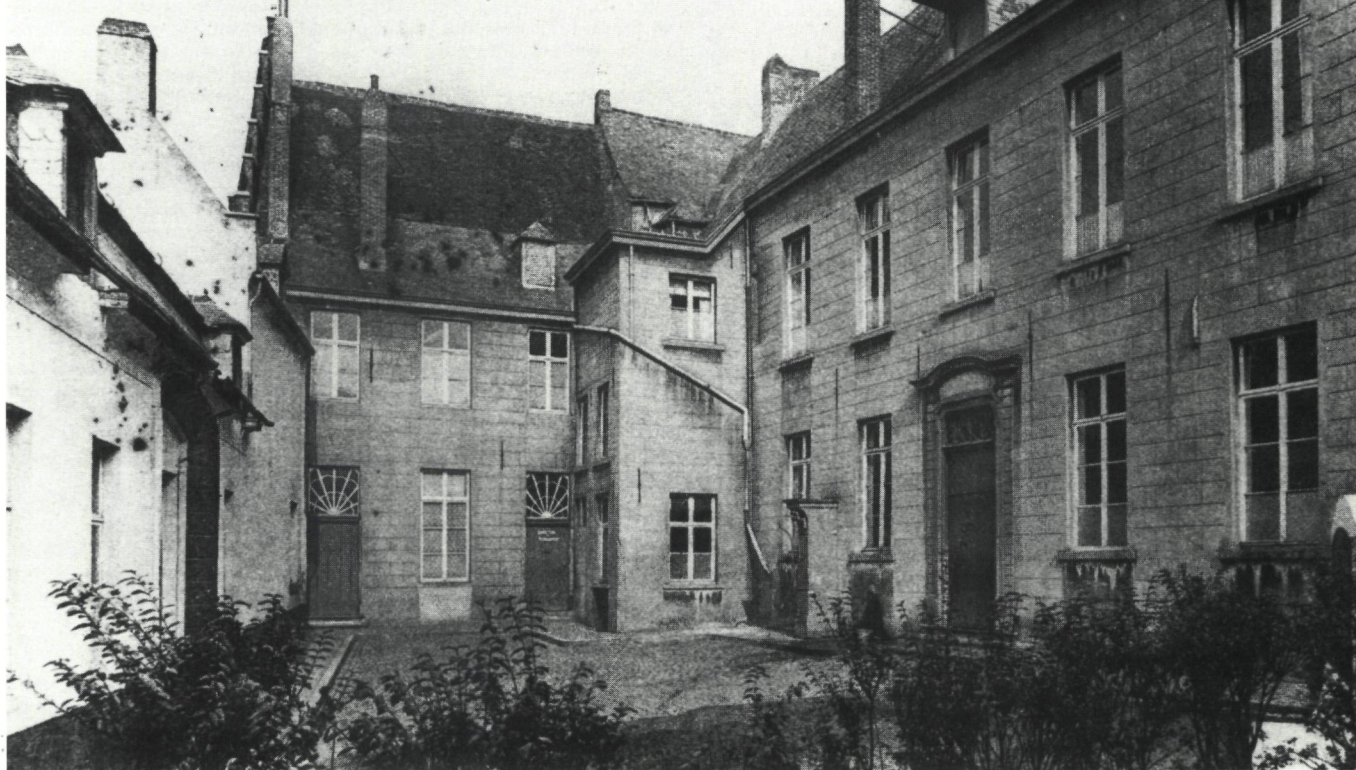
(23) Robert Viruli was licentiaat in de rechten (A.L.C. 7823 f° 36) en zoon van de bekende Carolus Viruli, alias Menneken. Deze laatste studeerde te Leuven en werd professor aan de Artesfaculteit. Hij is vooral gekend als de „regens” van de pedagogie de Lelie, waarvan hij een centrum van Latijns onderwijs maakte (cfr. 550 jaar universiteit te Leuven, 1976, nrs. 258-259). Robert Viruli was reeds in 1508 met Kathelijne van Vlaenderen gehuwd (A.L.C. 7793 f° 72 v°). Uit het huwelijk ontsproten geen kinderen. Toch investeerde „meester Robbert groote somme van penningen aende reparatie ende nyeuwen wercke” binnen het domein. Daarom beloofden Kathelijne en haar zoon Jan in 1518 dat Viruli het goed zou mogen blijven bewonen indien hij Kathelijne van Vlaenderen zou overleven. Cf. A.L.C. 7803, akte van 18 mei 1518 (Latijn) en 17 juni 1518 (Nederlands). In de procesakten van 1535-'38 wordt duidelijk gezegd dat Viruli aanpassingswerken had gedaan om het „cleyne huys” met het vroegere eigendom te integreren. De investeringen vermeld in de akte van 1518 kunnen o.m. hierop betrekking hebben, zodat we de aankoop van het „cleyne huys” vóór deze datum plaatsen.

(24) Men moet er zich ook rekenschap van geven dat het gebouw dat nu op deze plaats staat veel ruimer is. Het werd in 1661 door rentmeester Van Veen opgetrokken boven op de oude kelders van het afgebroken „cleyne huys”. Het besloeg slechts de oppervlakte van de achteruitgelegen kelders (nr. 9), misschien zelfs met uitzondering van het segment dat onmiddellijk bij het grote huis (nr. 9) aansluit. Dit segment lijkt afzonderlijk te hebben bestaan, want het is anders georiënteerd. Het zou een keldertje kunnen zijn dat oorspronkelijk tot een keuken hoorde die haaks op de achterbouw (nr. 2) van het grote huis stond en er mogelijk toe behoorde. In dit geval kan het diephuis met de gotische zijgevel wel als een afzonderlijke woning opgevat worden, zij het nog altijd met een toegang langs de noordelijke binnenkoer of langs de zuidelijke overdekte gang. Maar andere aanwijzingen dan deze veronderstellingen hebben we niet.

(25) A.L.C. 7823, f° 37 - Het verkochte grote huis bleef al die tijd gesloten.

(26) Overigens lijken deze opsplitsingen van het noordelijk deel reeds zeer vroeg gestart te zijn, zelfs vóór de komst van de familie Van tSestich (ca. 1490). Zo verkoopt Bertelmeus de Hont in 1437 twee stukken grond van zijn eigendom, die

Athénée Royal de LOUVAIN
Koninklijk Athenaeum van LEUVEN
Cour d'honneur. Eerevoorplein

Administratie voor Ruimtelijke Ordening
en Leefmilieu

Monumenten- en Landschapszorg

VRAGEN ROND LANDSCHAPSZORG

Ministerie van de
Vlaamse Gemeenschap

© 1984
AROL
Monumenten- en Landschapszorg
Afdeling Pers en Voorlichting
Belliardstraat 14-18
1040 BRUSSEL
02/513 99 20

Samenstelling : W. Claes, M. Fierlafijn en Herman Van Den
Bossche m.m.v. Afdeling Landschapszorg,
E. Goedleven en M. Hoflack.
Lay-out en kft : M. Ramakers
Eindredactie : H. Stynen
Tekening : M. Dierickx
Illustraties : uit Van Hecke L., Charlier G., Verelst L.,
Landschappen in Vlaanderen vroeger en nu.
Van groene armoede naar grijze overvloed, Meise-Brussel,
1981.

ISBN nr. D/1984/3241/11

Woord vooraf

De voorbije jaren wordt vanuit de publieke opinie steeds meer aandacht gevraagd voor het welzijn van de mens in het algemeen en voor de kwaliteit van het leefmilieu in het bijzonder. Deze aanhoudende trend heeft onder meer geleid tot een toenemend aantal beschermingen van landschappen, monumenten, stads- en dorpsgezichten (1).

Hierdoor komen steeds meer particulieren en openbare besturen in aanraking met de „landschapszorg” en met de procedure die leidt tot de bescherming van een landschap.

Ten aanzien van deze beschermingen bestaan soms misverstanden en vooroordelen : beschermingen zouden geen zin hebben want het gewestplan wordt geacht voldoende bescherming te bieden ; beschermingen zouden grond waardeloos en onverkoopbaar maken. Vragen als „waarom wordt mijn eigendom beschermd ?”, „hoe verloopt een beschermingsprocedure ?”, „welke zijn de gevolgen van een bescherming ?” ... rijzen bij de betrokkenen maar blijven meestal onvoldoende beantwoord. Het is op dergelijke vragen dat deze brochure een aanzet van antwoord wil geven.

De brochure is geschreven vanuit de dagelijkse praktijk van de bevoegde dienst : het Bestuur voor Monumenten- en Landschapszorg, behorend tot de Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Deze „dagelijkse praktijk” heeft niet alleen betrekking op de administratieve afhandeling van de dossiers. Het behoort eveneens tot de taak van dit Bestuur het beleid voor te bereiden en uit te voeren, wat een grondige inhoudelijke voorbereiding, verantwoording en opvolging van de beschermingen impliceert. Het uitgebreide terreinonderzoek dat elk beschermingsvoorstel voorafgaat, biedt hiervoor een stevige onderbouw. Een neerslag van dit onderzoek kan de geïnteresseerde lezer terugvinden in de periodiek gepubliceerde „Documentatiemappen Landschapsonderzoek”.

Deze brochure beoogt slechts een eerste kennismaking te bieden met enkele elementaire instrumenten en met de essentiële uitgangspunten die ik, als Gemeenschapsminister bevoegd voor de Landschapszorg, hanteer voor de vrijwaring van de - helaas reeds schaarse - waardevolle landschappen die ons nog resten.

Om beter te kunnen inspelen op de actuele noden en op de dynamiek die eigen is aan elk landschap, bereid ik een ontwerp van decreet op de landschapszorg voor dat, na goedkeuring door de Vlaamse Raad, de actueel nog van kracht zijnde maar op bepaalde punten verouderde basiswet van 7 augustus 1931, zal moeten vervangen.

Ik hoop dan ook dat deze brochure snel voorbijgestreefd zal zijn maar ... inmiddels goede diensten zal bewijzen door een betere voorlichting te verschaffen aan alle betrokkenen bij de zorg en de bescherming van ons leefmilieu in het algemeen en omtrent de waardevolle landschappen in het bijzonder.

K. Poma, Gemeenschapsminister van Cultuur

Landschapszorg waarom ?

De landschappen zoals wij ze in Vlaanderen kennen zijn geen ongerepte gebieden zoals dat onder meer het geval is voor de tropische regenwouden, maar zijn het resultaat van een eeuwenlange wisselwerking tussen mens en natuur. Slechts in enkele landschappen waar de menselijke invloed zeer beperkt blijft en waar de natuur grotendeels alleen het landschapsbeeld tekent, wordt de ongegreeptheid nog benaderd. Dit noemt men natuurlijke landschappen en de schorren- en slikkengebieden zijn er een voorbeeld van. In andere gebieden zet de mens de natuur volledig naar zijn hand en spreekt men van cultuurlandschappen. Als voorbeeld kunnen we hier de landbouwgebieden vernoemen.

Tussen natuurlijk landschap en cultuurlandschap zijn alle tussenvormen mogelijk en men hoort dan ook dikwijls termen als half natuurlijk of half cultuurlijk landschap. Het is in al deze landschapstypes dat de landschapszorg als onderdeel van de zorg voor ons leefmilieu, een tegenwicht gaat vormen voor eenzijdig geformuleerde belangen. Wij moeten immers vaststellen dat de invloed van om het even welke menselijke activiteit in het landschap dikwijls onvoldoende gekend is, niet bestudeerd wordt of dat het onderzoek ervan gewoon niet belangrijk geacht wordt.

Nochtans vormt de menselijke activiteit de grondslag van de steeds verdergaande versnippering van de open ruimte, die daardoor voortdurend kleiner wordt en bijgevolg meer en meer randinvloeden ondergaat. Een ven- of moerasgebied houdt bijvoorbeeld op ven- of moerasgebied te zijn wanneer enkele honderden meters verder, in het kader van infrastructuurwerken, het grondwaterpeil drastisch wordt gewijzigd en verlaagd.

Ook is het zo dat in onze moderne „weldvaartmaatschappij” met haar ver doorgedreven spijstechnologie, de open ruimte en ook de variatie in deze ruimte een belangrijk element vormt van ons materieel en geestelijk welzijn. Hierbij kan de landschapszorg een belangrijke en vooral een eigen rol spelen. Door landschappen - meestal met waardevolle natuurelementen - te beschermen, krijgt het behoud en het „beheer” van deze gebieden meer garanties.

Vanuit de landschapszorg wordt gevraagd dat elke ingreep in het landschap wel doordacht gebeurt : wat zijn de noodzaak en het nut van de ingreep, welke alternatieven zijn er, wat is de invloed op de omgeving en hoe moet het dan verder ? Wel doordacht houdt uiteraard in dat deze punten vóór elke ingreep in de ontwikkeling van een landschap bekeken worden en niet dat ze achteraf, met meer kosten en tijdverlies als gevolg, onderzocht moeten worden, wanneer dan in het beste geval alleen nog detailwijzigingen mogelijk blijken.

Om aan de behoefte aan open ruimte tegemoet te kunnen komen, moeten maatregelen getroffen worden om wat ons nog rest zoveel mogelijk te beschermen. Het is vooral hier dat een bescherming als landschap een doeltreffend middel is gebleken. Hét instrument hiertoe is nog steeds de wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen, die voorziet in de bescherming van „landschappen waarvan het behoud in historisch, esthetisch of wetenschappelijk opzicht van nationaal belang is.” Andere wetgevingen die eveneens de ordening van het landschap regelen, namelijk de wetten op de Stedebouw en de Ruimtelijke Ordening, de wet op de Ruilverkaveling van Landeigendommen, de wet op het Natuurbehoud en het Boswetboek, hebben echter een eigen en specifiek actieveld. De voorschriften van de gewestplannen in het kader van de wetten op de Stedebouw en de Ruimtelijke Ordening geven algemene bestemmingen aan. Het culturele aspect van het landschap komt veelal niet aan bod. De hoofdbedoeling van de wet op de Ruilverkaveling blijft vooralsnog een betere economische exploitatie van de landeigendom te verwezenlijken door een rationalisering van het bodemgebruik in functie van de landbouw. De wet op het Natuurbehoud heeft betrekking op het beschermen van planten en dieren en hun natuurlijk milieu en omgeving. Hierbij spelen echter de historische en culturele dimensies van het landschap weinig of geen rol. Tenslotte is er het Boswetboek, dat nog dateert van 1854 en dat niet meer beantwoordt aan de huidige inzichten en noden omtrent bosbouw en dat zich uiteraard - de term zegt het zelf - beperkt tot de „beboste” oppervlakten van onze landschappen (2).

Een blik in het verleden

De belangstelling voor het landschap is niet nieuw. Reeds in 1911 stemde het parlement een wet op wat genoemd werd „het behoud van de schoonheid der landschappen”. Met deze wet wou men in de eerste plaats de kwalijke gevolgen van de mijnbouw voor het landschap bestrijden door een herstel van het landschap op te leggen. Zo wilde men voorkomen dat in Limburg een tweede Borinagelandschap zou ontstaan. Daarenboven mag men niet vergeten dat het landschap vanaf de tweede helft van de 19de eeuw in een steeds sneller tempo ingrijpende wijzigingen onderging : de uitbouw van een spoorwegnet, een reeks afdammingen van Ardense rivieren, de eerste aanzet tot het uitbouwen van kustbadplaatsen, later de aanleg van de haven van Zeebrugge en het graven van het Albertkanaal als verbinding van het Luikse industriegebied met het Kempense steenkoolbekken en de Antwerpse haven. Deze snelle veranderingen

verklaren dan ook ten dele de groeiende belangstelling voor het behoud van bepaalde waardevolle landschappen.

Ook vanuit wetenschappelijke hoek bestond een toenemende interesse voor het landschap. Geleerde genootschappen zoals de *Société Royale de Botanique de Belgique*, brachten vanaf 1870 belangstelling op voor het verband tussen plantegroei, streek, landschap, bodem en bebouwing. De botanicus Massart was een van de eersten die de aandacht vestigde op de vele kleine maar boeiende elementen in minder spectaculaire landschappen en die uitgebreid en deskundig gebruik maakte van de fotografie om zijn bevindingen aan de man te brengen. In zijn artikel „Pour la protection de la nature en Belgique” van 1912, stelde hij voor een aantal gebieden te beschermen omdat zij op natuurwetenschappelijk gebied merkwaardig waren of omdat hij ze representatief achtte voor bepaalde landschapstypen.

In datzelfde jaar werd aan de in 1835 opgerichte Koninklijke Commissie voor Monumenten een afdeling Landschappen toegevoegd. Deze afdeling diende de bevoegde Minister te adviseren omtrent alle projecten die het voortbestaan van landschappen in het gedrang konden brengen of schade berokkenen. Hierbij werd van meet af aan de waardebeoordeling van deze landschappen zowel vanuit pittoresk en esthetisch als vanuit wetenschappelijk oogpunt bekeken.

Kort na de eerste wereldoorlog kwamen de discussies op gang die in 1931 zouden leiden tot de wet op het behoud van monumenten en landschappen. Merkwaardig is dat het parlementair debat dat de stemming van deze wet voorafging, bijna volledig was toegespitst op de landschappen. De idee dat men voortaan, door middel van een weliswaar moeizame procedure, het beschikkingsrecht van de grondeigenaar zou kunnen beperken, stuitte op hardnekkige tegenstand.

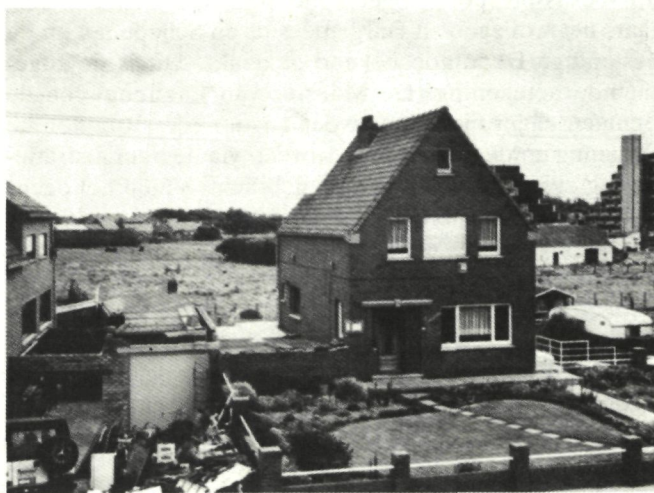
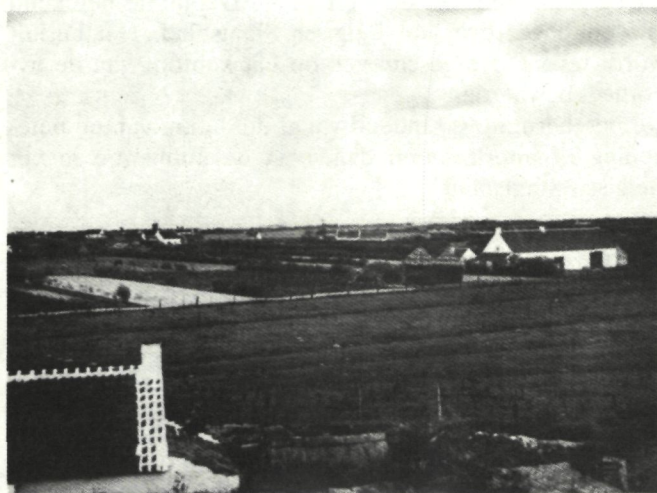
Wettelijke schikkingen omtrent landschapszorg

Het wettelijk instrument bij de bescherming van landschappen is dus de wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen, gewijzigd bij decreet van 13 juli 1972 (3). Volgens artikel 6 van deze wet wordt een landschap beschermd omwille van het historisch, esthetisch of wetenschappelijk belang. Bovendien moeten deze elementen van een zodanig gewicht zijn dat zij het louter lokale belang overstijgen. De wet spreekt van „nationaal belang”.

De bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen erkent het cultureel patrimonium — waartoe de landschapszorg behoort — tot de culturele

aangelegenheden ; door de Grondwetsherziening van 24 december 1970 (BS 31/12/1970) werd zij aan de Gemeenschappen toevertrouwd.

Landschapszorg is dus een gemeenschapsmaterie geworden waarbij de Vlaamse Raad als wetgevend lichaam, en de Vlaamse Executieve als uitvoerend lichaam optreedt, en dit voor het grondgebied van de Vlaamse Gemeenschap : de provincies Antwerpen, Limburg, Oost- en West-Vlaanderen en de arrondissementen Halle-Vilvoorde en Leuven. Het vroegere Koninklijk Besluit is dus nu voor deze materies een Besluit van de Vlaamse Executieve geworden.

Klemskerke (nu De Haan), foto genomen vanaf de binnenduinrand. 51°15'45" Nbr., 3°00'03" OL.Z. Foto links : 11.9.1908 (Massart) ; foto rechts : 9.9.1980 (Charlier).

De beschermingsprocedure (4)

De beschermingsprocedure verloopt in verschillende fasen :

Het beschermingsvoorstel

Elke particulier, vereniging of bestuur kan bij de Gemeenschapsminister van Cultuur of via de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, het Provinciebestuur of het College van Burgemeester en Schepenen, een aanvraag tot bescherming van een landschap indienen.

Aangezien de voorbereiding en de uitvoering van het beleid gebeuren door het Bestuur voor Monumenten- en Landschapszorg, is het aangewezen de briefwisseling betreffende de aanvraag en het verdere verloop van de bescherming te richten aan het betrokken Bestuur, gebeurlijk onder de vorm van een dubbel.

De aanvraag wordt best zo goed mogelijk gedocumenteerd en bevat naast een situatieplan, een uiteenzetting van alle elementen die bij een waardeoordeel over het gebied een rol kunnen spelen : historische gegevens, waterhuishoudkundige gegevens, bodem, geomorfologie, fauna, flora, ...

Het Bestuur voor Monumenten- en Landschapszorg voert een onderzoek uit dat in de vorm van een verslag met omstandige verantwoording ter advies aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen wordt voorgelegd. Het volledige dossier wordt dan voor beslissing overgemaakt aan de Gemeenschapsminister.

De Ministeriële beslissing

Indien de Gemeenschapsminister voldoende redenen vindt om een beschermingsprocedure in te zetten, wordt zijn beslissing per aangetekend schrijven aan de eigenaar, het College van Burgemeester en Schepenen en de Bestendige Deputatie bekend gemaakt. Dit is de zogenaamde betekening. De Minister van Landbouw en de Gemeenschapsminister bevoegd voor de Ruimtelijke Ordening en de Stedebouw, worden via de administratieve weg eveneens op de hoogte gebracht. Vanaf het ogenblik van de betekening zijn de opgelegde beperkingen aan het eigendomsrecht, die in het beschermingsvoorstel vervat liggen, voor negen maanden van toepassing. Binnen een termijn van twee maanden, te rekenen vanaf de datum van de betekening, kunnen de eigenaars, het College van Burgemeester en Schepenen en de Bestendige Deputatie, opmerkingen aan de Gemeenschapsminister overmaken. Dit gebeurt best met een aangetekend schrijven. Ook de Minister van Landbouw en de Gemeenschapsminister bevoegd voor de Ruimtelijke Ordening en de Stedebouw, kunnen in deze periode hun bemerkingen kenbaar maken.

Nieuwpoort, kreek van Lombardsijde, 51°08'38" Nbr., 2°44'47" OL.
Z.W. Foto 27.7.1904 (Massart).

Het Besluit van de Vlaamse Executieve

Het dossier wordt nu aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen voorgelegd, waarna zij aan de Gemeenschapsminister advies uitbrengt. In dit advies worden de opmerkingen besproken en wordt de verantwoording van de bescherming nogmaals uiteengezet.

Vervolgens beslist de Gemeenschapsminister of hij het dossier bij de Vlaamse Executieve inleidt met het oog op de definitieve bescherming van het landschap. Het Besluit van de Vlaamse Executieve kan ten vroegste drie maanden na de betekening van het beschermingsvoorstel getroffen worden. De wet bepaalt geen uiterste beslissingstermijn.

Wanneer het beschermingsbesluit getroffen is, wordt het aan de betrokken eigenaars, het College van Burgemeester en Schepenen en de Bestendige Deputatie betekend en gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad. Het besluit wordt tevens overgeschreven op het kantoor van de hypotheekbewaarder.

De bescherming is bindend vanaf de datum van de betekening of uiterlijk tien dagen na de publicatie in het Belgisch Staatsblad.

De beperkingen aan het eigendomsrecht (erfdienstbaarheden van openbaar nut)

De wet geeft de Vlaamse Executieve zeer uitgebreide bevoegdheden om het eigendomsrecht te beperken ter bescherming van het landschap. Onder meer volgende werken kunnen verboden worden : aanplantingen, oprichten van gebouwen of constructies, grondwerken en reliëfwijzigingen, mijnontginningen, opgravingen, velling van bomen, ...

Nieuwpoort, kreek van Lombardsijde, 51°08'38" Nbr. 2°44'47" OL. ZW. Foto 28.7.1980 (Charlier).

Nochtans mag de vrijheid van de landbouwer wat aanplantingen en landbouwteelten betreft, niet in het gedrang worden gebracht.

Het opleggen van de beperkingen gebeurt niet willekeurig en is afhankelijk van de aard van het betrokken landschap. Voor elk te beschermen landschap wordt nagegaan welke activiteiten een nadelige invloed uitoefenen of ongewenst zijn. De verantwoording van de beperkingen wordt in het beschermingsvoorstel weergegeven en zij vormt de basis van de wettelijke motivering van het beschermingsbesluit.

Het wel en wee van deze erfdiensbaarheden

Ondanks de geleverde inspanningen om in de loop der jaren de beperkingen van het eigendomsrecht duidelijker te omschrijven en beter te motiveren, blijven ze een ondoelmatig instrument om de natuurlijke evolutie die het landschap ondergaat, op te vangen. Menselijke activiteiten kunnen verboden worden, maar de natuur gaat zijn gang. Wel is er de plicht van iedere eigenaar om zijn goed als een goed huisvader te beheren, maar in de wet op het behoud van monumenten en landschappen zijn er geen bepalingen opgenomen die de eigenaar tot bepaalde werken kan verplichten.

Een voorbeeld zal dit illustreren: het beschermen van een heidegebied met een verbod op het aanplanten van bomen, kan niet verhinderen dat dit landschap in de loop der jaren bijvoorbeeld door natuurlijke uitzaai naar een bos evolueert. Hierdoor dreigt de eigenlijke zin van de bescherming verloren te gaan. Anderzijds kan het beschermingsbesluit de eigenaar geen rechtstreekse verplichting opleggen om de houtopslag in dat heidegebied weg te nemen.

Hoewel het geenszins de bedoeling is de natuurlijke evolutie van het landschap stop te zetten, kan het voor bepaalde landschappen interessant zijn een bepaald evolutiestadium in stand te houden, bij voorbeeld omwille van de zeldzaamheid van het landschapstype of omwille van de specifieke plantegroei.

Om hieraan tegemoet te komen werd de laatste jaren het stelsel van de erfdiensbaarheden versoepeld. Volgens de wet kan ieder werk dat door de bescherming verboden wordt, slechts toegelaten worden bij een later te nemen Besluit van de Vlaamse Executieve — het zogenaamde machtigingsbesluit — nadat advies werd uitgebracht door de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen en het College van Burgemeester en Schepenen.

De vrij zware procedure wordt echter pas toegepast wanneer de in het beschermingsbesluit geformuleerde verbodsbepalingen een absoluut karakter hebben, d.w.z. betrekking hebben op de werken en handelingen die geacht worden altijd een ongunstige invloed op het landschap uit te oefenen. Anderzijds bevat een beschermingsbesluit ook bepalingen die een relatieve draagwijdte hebben: het gaat dan over werken die in sommige gevallen een ongunstige en in andere gevallen een gunstige invloed op het landschap uitoefenen. Deze werken en handelingen kunnen toegelaten worden door een eenvoudige beslissing van de Gemeenschapsminister of zijn gemachtigde.

Bij het hoger aangehaalde voorbeeld is het duidelijk dat het kappen en verwijderen van de houtopslag in het betreffende heidegebied, tegemoet komt aan de doelstellingen van de bescherming. In dit geval is het logisch dat een toelating tot kappen via een vlottere procedure moet kunnen verlopen dan met de nu eenmaal tijdrovende procedure tot het bekomen van een machtiging bij Besluit van de Vlaamse Executieve. Middels deze eenvoudige toelating evenwel, kan op een selectieve wijze vrij soepel een activiteit toegelaten worden die de zin van de bescherming ten goede komt. Een beheersplan kan bovendien de toegelaten werken en handelingen coördineren, zodat een dynamisch beheer mogelijk wordt. Een samenhangend beheer komt niet enkel ten goede aan het betrokken landschap maar tevens aan de eigenaar(s) en/of gebruiker(s). Ingewikkelde administratieve handelingen worden op die manier tot een minimum beperkt. Bovendien kan het Bestuur voor Monumenten- en Landschapszorg zorgen voor een betere inhoudelijke en technische begeleiding. Het invoeren van beheersplannen is als zodanig niet in de wet voorzien. Deze manier van werken beantwoordt echter meer aan de huidige inzichten omtrent landschapszorg en is steeds voordelig voor de betrokkenen.

Het beheersplan

Bondig gezegd beschrijft een beheersplan het beheer van een onroerend goed. Het initiatief voor het opmaken ervan kan zowel uitgaan van de eigenaar zelf als van derden, in samenspraak met de eigenaar. Zij staan in voor de uitwerking van het plan.

De uitgestrektheid van het gebied waarop het beheersplan slaat, wordt eveneens door hen uitgemaakt en er bestaat geen enkele reden om zich uitsluitend te beperken tot die gebiedsdelen die beschermd zijn als landschap of om een beheersplan uit te werken voor het totale beschermde gebied. Het spreekt voor zich dat dit beheersplan een goed gedocumenteerd werkstuk moet zijn, wil het aan de basis liggen van een goed beheer van het landschap en beantwoorden aan het doel.

Wat moet het concreet inhouden ?

Het bevat een studie van het gebied, rekening houdend met historische, esthetische en natuurwetenschappelijke elementen en met een beschrijving van de juridische en de administratieve toestand. Daarnaast worden uiteraard de doelstellingen van het beheer omschreven. Op basis van deze gegevens wordt een activiteitenplan uitge-

werkt, waarin bepaald wordt welke werken moeten worden uitgevoerd, waar ze moeten worden uitgevoerd en wanneer en hoe dit dient te gebeuren. Eventueel wordt voorzien in een — al of niet periodieke — herziening van het beheersplan op basis van de bereikte resultaten. Dit alles wordt verduidelijkt aan de hand van de nodige kaarten en plannen. Bij de uitwerking van het beheersplan moet men er rekening mee houden dat men te allen tijde onderworpen blijft aan bestaande wetten en reglementen ! Zo blijven reeds bestaande erfdiensbaarheden van openbaar nut van kracht en moet voor alle werken waarvoor een bouwvergunning nodig is, een aanvraag ingediend worden bij het Bestuur van de Stedebouw en de Ruimtelijk Ordening. Dit beheersplan wordt dan ter goedkeuring voorgelegd aan de Gemeenschapsminister of zijn gemachtigde, na het advies van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen te hebben ingewonnen.

Nieuwkerke-Waas (nu Sint-Niklaas), Wallenhof. 51°11'13" Nbr., 4°10'31" OL. ONO. Foto 3.5.1911 (Massart).

Beschermd en dan ?

Een regelmatig terugkerende reactie naar aanleiding van de bescherming van een landschap is dat de gronden een (geldelijk) waardeverlies ondergaan.

Het komt inderdaad voor dat gronden die beschermd zijn als landschap, minder vlot van eigenaar veranderen omdat potentiële kopers argwanend staan ten overstaan van de beschermingsmaatregelen. Dat dit een waardeverlies als gevolg heeft is twijfelachtig, daar het immers veelal om landbouwgronden of natuurgebieden gaat en de bescherming ook meestal conform de bestemmingen van het gewestplan is.

De uitwerkselen van de bescherming blijven altijd van kracht, in welke handen het onroerend goed ook overgaat. Het beschermingsbesluit moet overgeschreven worden op het kantoor van de hypotheekbewaarder.

Van de bescherming wordt dus melding gemaakt op de hypothecaire certificaten : dit is de meest betrouwbare manier om de zakenrechtelijke situatie van een onroerend goed aan de buitenwereld kenbaar te maken. Maar gelet op het feit dat de ruimtelijke aspecten van onze omgeving door een complex stelsel van wetten en vorderingen worden geregeld, is het toch aangewezen dat potentiële kopers zich van het al dan niet beschermd zijn van een onroerend goed vergewissen door bij de respectieve Provinciale Directies van de Stedebouw een stedebouwkundig attest aan te vragen.

Het beschermen van een landschap maakt dit niet tot openbaar domein en eigenaars van een beschermd landschap kunnen dan ook niet verplicht worden hun gebied open te stellen voor het publiek.

Nieuwkerke-Waas (nu Sint-Niklaas), Wallenhof. 51°11'13" Nbr., 4°10'31" OL. ONO. Foto 9.5.1980 (Charlier).

Landschapszorg wie ?

Op het niveau van de Vlaamse Gemeenschap

Beleid

De landschapszorg is een materie die behoort tot de „culturele aangelegenheden” zoals bepaald in artikel 59bis van de Grondwet. Als zodanig is de landschapszorg een zaak van de Vlaamse Gemeenschap, waarvoor het beleid bepaald wordt door de Vlaamse Executieve en meer in het bijzonder door de Gemeenschapsminister van Cultuur. Alle eindbeslissingen inzake de bescherming van landschappen gebeuren bij Besluit van de Vlaamse Executieve, op voordracht van de Gemeenschapsminister.

Advies

De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen dient de Gemeenschapsminister van advies. De commissie spreekt zich vrij uit, zonder gebonden te zijn aan de standpunten van overheidsdiensten, partijen, verenigingen of particulieren. Dit onafhankelijk adviesorgaan bestaat uit een centrale commissie en vijf provinciale commissies. De centrale commissie bestaat uit drie afdelingen :

- de eerste afdeling voor de monumenten, stads- en dorpsgezichten ;
- de tweede afdeling voor het interieur van de monumenten en voor het roerend cultureel patrimonium ;
- de derde afdeling voor de landschappen.

Elke afdeling vergadert minstens eenmaal per maand. Het secretariaat van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen wordt waargenomen door het Bestuur voor Monumenten- en Landschapszorg.

Administratie

In het kader van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, maakt het Bestuur voor Monumenten- en Landschapszorg deel uit van de Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu. Wat de landschapszorg betreft, bestaat de opdracht van de dienst erin het beleid voor te bereiden en uit te voeren, in toepassing van de wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen.

De dienst bestaat uit het hoofdbestuur te Brussel en vijf provinciale directies. Op het hoofdbestuur zijn de afdelingen gevestigd die het algemeen beleid bepalen, de activiteiten van de provincies coördineren en de algemene dienstzaken behartigen (begroting, wetgeving, personeelsaangelegenheden, pers en voorlichting...). Van daaruit worden ook de activiteiten van de vakafdelingen die gemeenschappelijk zijn voor de provincies gecoördineerd. Deze afdelingen zijn :

- het documentatiecentrum
- de publikatie van documentatiemappen - landschapsonderzoek ;
- boomverzorging en boomchirurgie ;
- de zorg voor historische parken en tuinen.

De eigenlijke voorbereiding van de beschermingsprocedure, het veldonderzoek en de administratieve verwerking van de gegevens, gebeuren echter op de provinciale directies. Pas in het eindstadium van de procedure — voor het inwinnen van het advies van de commissie en het indienen van de voorstellen bij de Gemeenschapsminister — komen de dossiers naar het hoofdbestuur te Brussel.

Op het niveau van provincies en gemeenten

De provinciale en gemeentelijke overheden worden in hoofdzaak via een aantal wettelijke procedurevoorschriften betrokken bij het beleid inzake landschapszorg.

Zij kunnen eveneens aan de Gemeenschapsminister voorstellen doen voor de bescherming van landschappen.

Wanneer een beschermingsprocedure wordt ingezet, kunnen de Bestendige Deputatie en het College van Burgemeester en Schepenen hun aanmerkingen daarover indienen. Het advies van het College moet ook worden ingewonnen voor het nemen van een besluit dat toelating geeft om werken in een beschermd landschap uit te voeren. Zowel de Burgemeester als de Gouverneur hebben de bevoegdheid om werken te laten stilleggen — desnoods door tussenkomst van de „openbare macht” — die worden ondernomen zonder de vereiste machtiging of die in strijd zijn met de beschermingsvoorschriften.

Besluit

De wet van augustus 1931 biedt in de huidige context, ondanks duidelijk aanwijsbare gebreken, eigen uitgangspunten en een eigen operationaliteit op het gebied van de landschapsbescherming. Door het feit dat de procedure — o.m. wat betreft het bekomen van een machtigingsbesluit — omslachtig en verouderd is, wordt getracht via een duidelijkere omschrijving van de opgelegde beperkingen op het eigendomsrecht en het inbouwen van een soepeler vergunningssysteem voor bepaalde werken of handelingen in het beschermd landschap, beter in te spelen op de eigen landschapsdynamiek en de behoeften van de gebruikers. Ook het aftasten van de mogelijkheden om via besprekingen met alle betrokkenen bij de bescherming reeds een aantal „spelregels” af te spreken en te komen tot een vorm van „beheersplan”, ligt in de lijn van dezelfde aanpak en filosofie.

Bepaalde lezers van deze brochure zullen allicht de bedenking maken : nu weet ik nog niet of ik mag jagen in een beschermd landschap, of ik mag bemesten en met

welke grondstof, of ik aanplantingen mag verrichten en afsluitingen aanbrengen, of ik mag kappen, of beken en grachten ruimen ... op mijn eigendom.

Hopelijk hebben we in het voorgaande impliciet en expliciet voldoende aangetoond dat het antwoord reeds in de vraag besloten ligt. Deze specifieke vragen krijgen inderdaad specifieke antwoorden afhankelijk van de eigenschappen van het betrokken beschermd landschap. Voor een antwoord op dergelijke vragen is het dan ook aangewezen de bijzondere erfdiensbaarheden en vooral de toelichting erbij eerst nader te bekijken. De „geest” en de objectieven van de bescherming van dat speciale gebied worden er immers in uiteengezet. Bij twijfel of bijkomende vragen staan de inspecteurs in de provinciale directies te uwer beschikking. Adres en telefoon zijn te vinden in de bijlagen. Wij hebben inderdaad in bovenstaande tekst slechts geprobeerd een eerste schets te geven van het waarom, wat, hoe en wie van de landschapsbescherming.

Voetnoten

(1) Deze brochure heeft alleen betrekking op de landschapszorg. Het decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten heeft „monumenten” en „landschappen”, een als één geheel beschouwde materie in de wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen, van elkaar losgemaakt.

Meer over monumenten en stads- en dorpsgezichten vindt U in de brochure „Vragen rond Monumentenzorg” (M.L.Z., 1982)

(2) Zie hieromtrent H. Bats e.a., 1978.

(3) Het decreet van 13 juli 1972 bracht slechts geringe wijzigingen aan de wet van 7 augustus 1931 aan. Inhoudelijk bleef de wet onveranderd. Zie M. Fierlafijn, Wetgeving 1983, p. 13 e.v.

(4) Volgens de termen van de wet moet hier eigenlijk van „rangschikken” gesproken worden. Bewust is hiervan afgestapt. De term beantwoordt niet meer aan de huidige dynamische opvatting omtrent landschapszorg. Het is dan ook vervangen door „beschermen”; al kan dit woord bij sommigen nogal betuttelend overkomen, het heeft alleszins een meer positieve en minder statische klank en betekenis.

Bibliografie

Bats H., Deneef R., Van Den Bossche H., Van Den Brecht P., (1978) *De rangschikking van landschappen : een fossiel of een zinvol beleidsinstrument ?*, *Bouwkundig Erfgoed in Vlaanderen* 4 (12), p. 31-37.
De Beul F., *Bescherming van de landschappen*, onuitgegeven document, 1979.

Fierlafijn M., (1983), „Wetgeving monumenten- en landschapszorg”, Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu, Monumenten- en Landschapszorg, p. 84.

Massaert J., *Pour la protection de la Nature en Belgique*, Bulletin de la Société Royale Botanique de Belgique, 51 (1) pp. 1-308.

Van Hecke L., Charlier G., Verelst L., (1981), *Landschappen in Vlaanderen vroeger en nu. Van groene armoede naar grijze overvloed*, Meise-Brussel.

Vragen rond Monumentenzorg, (1982), Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu, Bestuur voor Monumenten- en Landschapszorg, pp. 15 (uitgeput, tweede editie in voorbereiding).

Bijlagen

1. Nuttige adressen

- De Gemeenschapsminister van Cultuur
Jozef II-straat 30, 1040 Brussel
Tel. 02/219.02.37
- Koninklijke Commissie voor Monumenten
en Landschappen
Belliardstraat 14-18, 1040 Brussel
Tel. 02/513.99.20
- A.R.O.L.
Bestuur voor Monumenten- en Landschaps-
zorg
Belliardstraat 14-18, 1040 Brussel
Tel. 02/513.99.20
- Provinciale Directies van het Bestuur voor
Monumenten- en Landschapszorg

Antwerpen : Leysstraat 27, 2000 Antwerpen
Tel. 03/232.81.43, 231.77.64

Brabant : Naamsestraat 39, 3000 Leuven
Tel. 016/22.74.04, 23.80.31

Brussel-Hoofdstad : Belliardstraat 14-18,
1040 Brussel
Tel. 02/513.99.20

Limburg : Minderbroedersstraat 6, 3800
Sint-Truiden
Tel. 011/68.45.40

Oost-Vlaanderen : Recollettelei 16, 9000
Gent
Tel. 091/24.19.57

West-Vlaanderen : Spanjaardstraat 7, 8000
Brugge
Tel. 050/33.57.87,
33.52.81

Genk, Kuilen, rand van een grintgroeve ; 50°58'2" Nbr., 5°29'50" OL. NNO. Foto links : 14.7.1911 (Massart) ; foto rechts : 30.5.1980 (Charlier).

2. Publikaties

Documentatiemappen Landschapsonderzoek

Deze publikatiereeks, voor het eerst verschenen in april 1981, is ontstaan vanuit de bedoeling informatie te verschaffen aan een natuurbewust publiek, ter verantwoording van standpunten en beleidsopties aangaande natuur en landschap in Vlaanderen. Alhoewel naar een vrij gespecialiseerd publiek wordt toegeschreven, zijn deze documentatiemappen ook leesbaar voor andere belangstellenden, zoals leerlingen en studenten die er gebruik van kunnen maken bij klaswerk, leerkrachten die er een inspiratiebron en handleiding in vinden voor didactische excursies, natuurliefhebbers en verenigingen die in het bijzonder de natuurwetenschappelijke informatie op prijs zullen stellen, en wandelaars die er interessante wetenswaardigheden en een aangename route in terugvinden.

Abonnementen voor de nummers 10 t/m 13 kunnen verkregen worden door overschrijving van 300 BF. op rekeningnummer 000-2001776-84 van het Fonds voor Monumenten- en Landschapszorg, met vermelding „Documentatiemappen Landschapsonderzoek”. Vroegere nummers kunnen bekomen worden door overschrijving van 100 BF. (75 BF. voor abonnees) op hetzelfde rekeningnummer, met vermelding van de gewenste map.

Monumenten en Landschappen

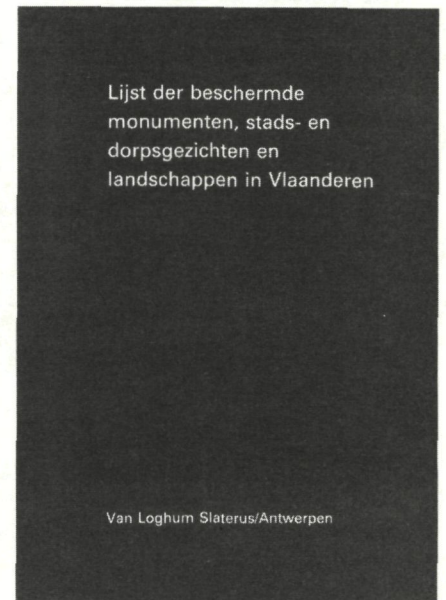
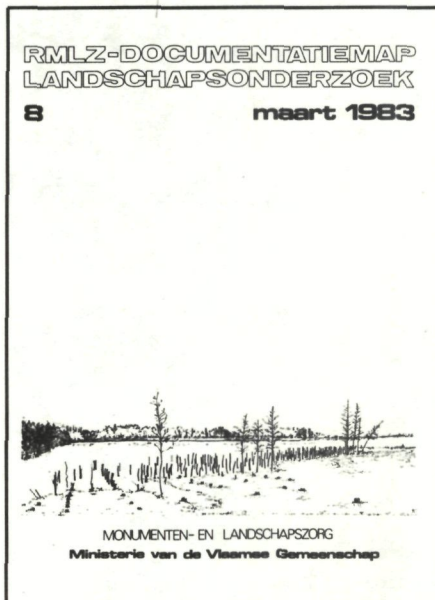
Dit tweemaandelijks tijdschrift beoogt, zonder aan inhoudelijkheid of wetenschappelijkheid in te boeten, vul-

gariserende en toegankelijke artikels te brengen over alle gebieden waarop het Bestuur voor Monumenten- en Landschapszorg bedrijvig is (archeologie, industriële archeologie, orgels, parken en tuinen, landschappen, restauraties, conservering, architectuur, stedenbouw ...). Een jaarabonnement (6 nummers) wordt bekomen door 720 BF. over te schrijven op rekeningnummer 000-2001776-84 van het Fonds voor Monumenten- en Landschapszorg, met vermelding „abonnement M&L 1984”. Afzonderlijke nummers zijn te verkrijgen voor 150 BF.

Lijst der beschermde monumenten, stads- en dorpsgezichten en landschappen in Vlaanderen

Deze lijst biedt een volledig overzicht van de beschermingsbesluiten tot 31 december 1981. Ook de beschermingsbesluiten die in de loop der jaren werden opgeheven of die bij arrest van de Raad van State werden vernietigd, zijn met een zodanige vermelding in de lijst opgenomen. De teksten van de wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen en van het decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten, vormen het sluitstuk van deze publikatie.

Te bestellen bij Uitgeverij Kluwer, Santvoortbeeklaan 21-23, 2100 Deurne. Tel. 03/324.78.90. Kostprijs: 1.695 BF.

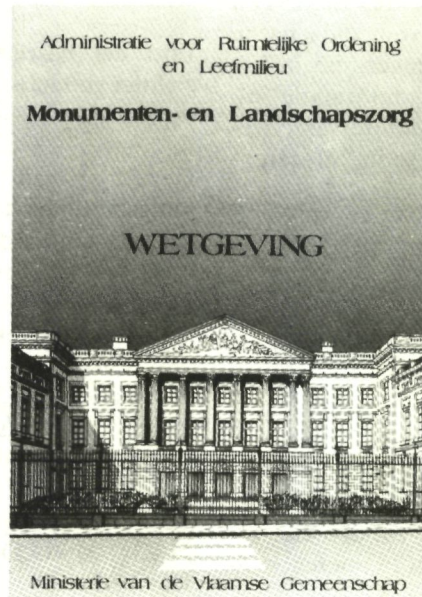
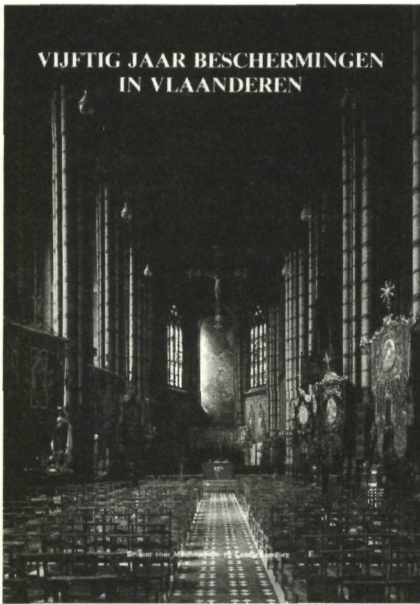
Voorlichtingspakket

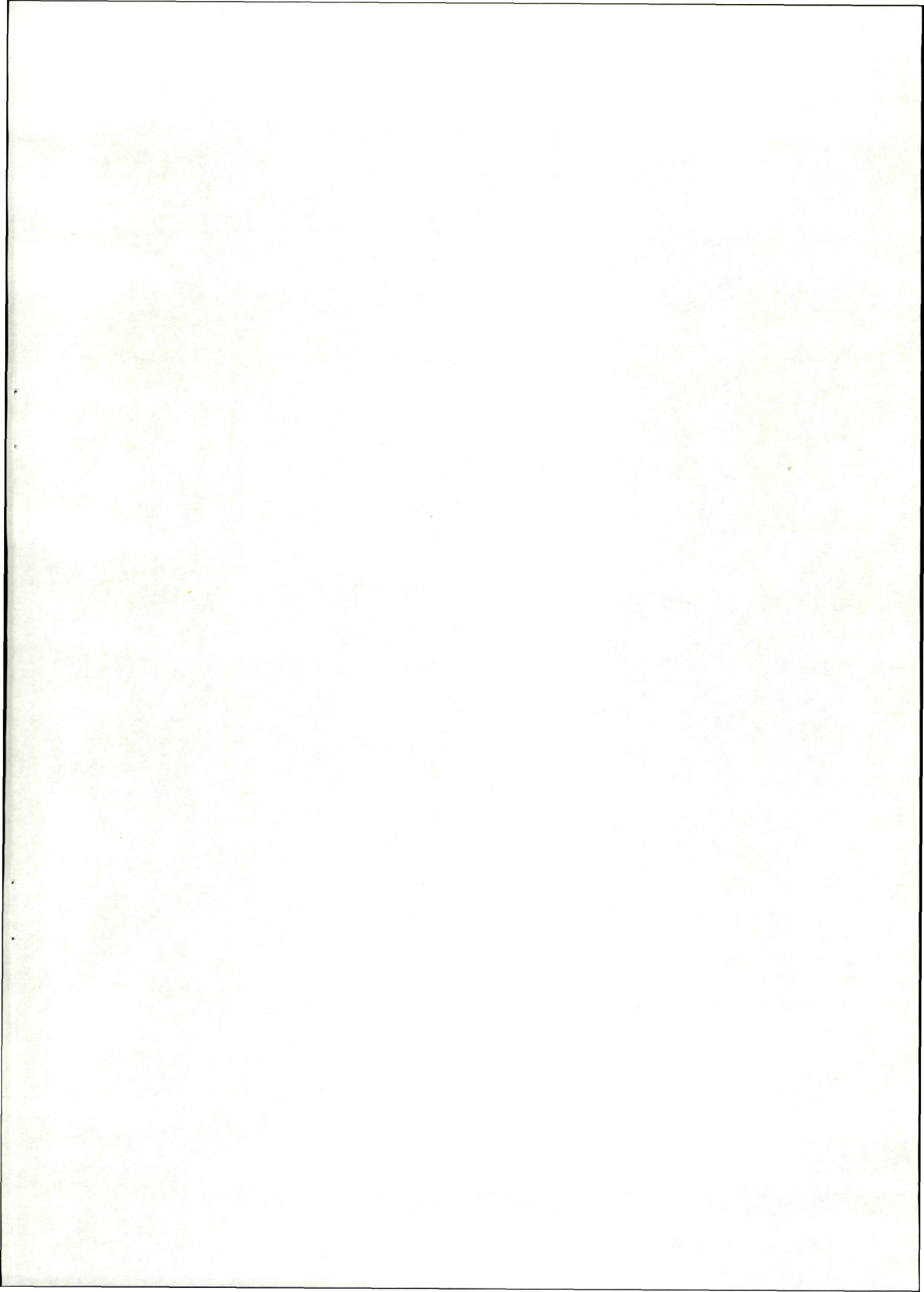
Het voorlichtingspakket van het Bestuur voor Monumenten- en Landschapszorg omvat de volgende brochures :

- Vragen rond Monumentenzorg (40 BF.)
- Vragen rond Landschapszorg (40 BF.)
- Restauratie. Beginselen. Uitgangspunten (40 BF.)

- Wetgeving (80 BF.)
- 50 jaar beschermingen (40 BF.)

Het totale pakket kost 250 BF. De brochures zijn ook afzonderlijk verkrijgbaar door overschrijving van de hiervoor vermelde bedragen op rekeningnummer 000-2001776-84 van het Fonds voor Monumenten- en Landschapszorg.

(58) A.L.C. 374, f° 99. Resolutie van 4 juli 1754. Het daarbij horende plan met rooilijn is geklasseerd onder A.L.C. 7114. In de inventaris van Cuvelier staat het vermeld als een onbekend plan.

(59) Het zou dus best kunnen dat de „schaelgie”, vermeld in 1535-’38, door J. Van Veen verbouwd werd tot een galerij met bogen, zoals op de Utrechtse schets te zien is. Op dezelfde plaats (nr. 1a) bestaat nu een gevel met 18de-eeuwse deuren en vensters. Eigenlijk is het nog altijd een afdak, maar nu met een verdieping, waarover het dak van het huis (nr. 1) werd doorgetrokken. Is dit gebeurd ter aanleiding van de verbouwingen van 1755? Op een bepaald ogenblik heeft men besloten dit (18de-eeuwse?) afdak tot een trappenhuis om te bouwen. De mooie trap, waarvan slechts helemaal boven een deeltje van de originele leuning bewaard is, is vermoedelijk afkomstig van een andere plaats in het gebouw (traptoren nr. 10?). Zo is te verklaren dat hij ouder van stijl is (einde 17de- begin 18de eeuw; tijd van J. Van Veen?), alhoewel hij in een jonger gebouwonderdeel staat.

(60) A.L.C. 0323, f° 54 v° - 56.

(61) In het Utrechtse archief zijn interessante gegevens over deze verhuizing te vinden (o.m. in de instructie over de aanwending van het gebouw).

(62) R.U., O.B.C., 854-1. „Instructie tot den bouw vant Collegie”.

(63) A.L.C. 329, Resolutie van 30.5.1685.

(64) A. Maeschalck, J. Viaene, o.c., 1979.

(65) A.L. 4169.

(66) E. Van Even, *Louvain monumental*, Brussel, 1852, p. 305.

J.P. De Vos, *L'Université et les origines de l'Athénée royal de Louvain (1795-1850)*, in *Bulletin du cercle pédagogique*, 1953-'55, p. 1-13; 1955, p. 8-23.

G. Theys, *Leuven, Het College van de Hoge Heuvel, nu Koninklijk Atheneum, vroeger Huis van 't Sestich. Een bezoek aan een monument*, Leuven, 1982.

(67) A.L. 4158. Alhoewel de architect zich geïnspireerd heeft op de bestaande gevel, is er niets in het dossier dat wijst op enige kennis van de geschiedenis van het College. Er is geen verantwoording voor het plat dak, waarmee trouwens vele moeilijkheden ontstonden na 1925 (insijpeling van water). Interessant in dit dossier is nog de klacht van de architect van de stad over de wilde manier van afbreken. Het dak werd naar beneden gegooid. De zware balken van de zolder liet men vallen op de vloer van de verdieping, waardoor de muren werden beschadigd. (Nota aan schepencollege, ongedateerd. Omstreeks 8.10.1925).

(68) A.L. 7374 (dossier 872). In het dossier zijn de opstanden van de gevel aanwezig. De aankoop door Van Rengen heeft vóór 1831 plaatsgehad, want hij stelt in dat jaar aan de stad voor een muur te bouwen tussen zijn hof en het College van de Hoge Heuvel (A.L. 18975, dossier 761).

(69) A.L., 95630.

(70) Het mooist versierde plafond sluit perfect aan tegen de voorgevel die in 1848 60 cm vooruit werd gezet.

Afkortingen van de archivalische bronnen.

A.L.C. : Archief van de stad Leuven, inventaris Cuvelier.

A.L. : Archief van de stad Leuven, inventaris van de dienst.

B.S.I. : Archief van de familie Snoy et d'Oppuers te Bois-Seigneur-Isaac.

R.B., F.U.L. : Rijksarchief Brussel, Fonds universiteit Leuven.

R.U., O.B.C. : Rijksarchief Utrecht, Fonds Oud-Bisschoppelijke Clerezie.

Nawoord van de redactie

Het vertrek van het Atheneum (1982) luidt voor het complex een nieuwe periode in. Voor het College van de Hoge Heuvel wordt de onderwijsfunctie aangehouden: de Leuvense middenschool wordt er in de loop van 1984 in ondergebracht. Voor het huis met de gotische gevel en voor de volumes rondom de noordelijke binnenkoer blijft de toekomst, voorlopig althans, onzeker.

De gebouwen zijn echter in zo een mate vervallen dat een grondige restauratie onafwendbaar is. De bestrijding van het verval en de voorbereiding van de restauratie beginnen bij een betere kennis van de betekenis van het complex.

Het onderzoek heeft reeds heel wat aan het licht gebracht, hoewel dieper bouwkundig onderzoek - wat nu niet overal mogelijk bleek - nog meer klaarheid kan brengen. In elk geval is nu geweten dat het bestaande geheel van in elkaar verweven gebouwen teruggaat op het domein waarop de complexe woning van de patriciërsfamilie Van tSestich zich bevond, gesitueerd op een bevoorrechte plek in de stad, in de schaduw van de eerste ringmuur en de stadspoort. Uit deze periode blijven wellicht een aantal kelders over, maar ook, zij het min of meer ingrijpend verbouwd, het „grote huys” met de bekende gotische gevel, de Golijn-Virulivleugel, het „huys van de vrouwe van Spagne”, en, niet onbelangrijk in het licht van een restauratie, het ruimtelijk gegeven van de binnenpleinen.

Van 1650 af evolueren beide binnenpleinen en de omringende gebouwen zelfstandig. De zuidelijke kavel wordt eerst woning van rentmeester Van Veen en in 1683 College van de Hoge Heuvel. Rentmeester Van Veen heeft duidelijk zijn stempel nagelaten: de vleugel van 1661, de later tot kapel aangepaste wagenhuisvleugel, de galerij langs het „grote huys” en de bouw van

het poortgebouw maakten van de zuidelijke binnenkoer een fraai, harmonisch en homogeen geheel. Het College van de Hoge Heuvel is bouwheer geweest van de poortvleugel in 1755 en van de kapel (1685 en 1755), en bracht in het interieur van het „grote huys” de sobere bestaande versiering aan.

De noordelijke kavel wordt van 1650 af woning van de familie Baelemans en sedert het begin van de 19de eeuw van de familie De Munter. De Baelemansperiode zag de verbouwing van het „huys van de vrouwe van Spagne” naar zijn huidige voorkomen, het oprichten van de nieuwe vleugel loodrecht op de straat, samen met de nieuwe gevel en de vergroting van de Golijn-Virulivleugel en het afsluiten van de binnenkoer met een poortgebouw.

Op rekening van de 19de eeuw moeten de voorgevel en de binnenaanpassing van de Baelemansvleugel geschreven worden. Het aandeel van de 20ste eeuw is vrij negatief: noch de bouw van het café Le Relais, noch de verminking van de vleugel van 1661 door een bijkomende bouwlaag onder platdak, noch het aanbrengen van een cementen bepleistering op een aantal gevels, droegen bij tot de erkenning van de historische waarden van het complex, integendeel.

Het hier gepubliceerde resultaat van archivalisch en bouwkundig onderzoek, verricht door de heer en mevrouw Viaene-Maeschalck, verscherpt de bewustwording van de betekenis voor de kunst- en architectuurgeschiedenis van het domein Van tSestich, zoals het sedert 1490 evolueerde. Er is hier aangetoond dat een globale aanpak meer dan verantwoord is. Bovendien werd duidelijk gemaakt dat de kennis van de gebouwen en hun omgeving in hun huidige verschijningsvorm, de basis moet vormen voor de formulering van de uitgangspunten voor de restauratie. Dat die noodzakelijk is en dat er maatregelen - onder meer een uitbreiding van de bescherming van 1938 tot het hele complex - te treffen zijn om de restauratie in optimale omstandigheden te laten verlopen, is mede door het fotomateriaal afdoende geïllustreerd.

Legenden van p. 26-27; links: Straatbeeld van het complex, tussen 1850 en 1925. Alleen de gotische gevel vormt een uitzondering op het bepleisterde karakter van de straatwand. (foto van een postkaart uit de collectie van de heer G. Theys). Rechts: Zicht op de zuidelijke binnenkoer, vóór 1925. De straatvleugels (nr. 11 en 12) waren bepleisterd; de Van Veenvleugel (nr. 9 - 9a) en de middenvleugel (nr. 1 - 1a) kregen vermoedelijk bij het begin van de eeuw een cementbetzetting. Waarschijnlijk bij de verhoging van Van Veens vleugel met een derde bouwlaag onder platdak, werd deze gevel opnieuw bloot gemaakt, wat zijn huidig geschonden aspect verklaart (foto van een postkaart uit de collectie van de heer Sprengers).

De gotische gevel van de middenvleugel (nr. 1), het poortgebouw (nr. 11) van rentmeester Van Veen, en de nieuwe poortvleugel (nr. 12) van 1755. De bewaarde bepleistering aan de straatzijde bezorgt een uniform uitzicht aan het verbouwde poortgebouw van 1661 (foto Ministerie van Openbare Werken, topografie en fotogrammetrie, 1966).

Een toekomst voor de Sint-Bernardsabdij te Hemiksem

Zoals aangekondigd in een voorgaand nummer (M & L, jg 2, nr. 6) volgt hieronder het tweede luik over dit „vergeten” monument. Over 10 jaar, in 1994, zal het 750 jaar geleden zijn dat monniken de eerste gebouwen oprichtten van deze Sint-Bernardsabdij te Hemiksem. Nagenoeg ononderbroken werd de abdij opgebouwd, verwoest, heropgebouwd, aangepast ...

In een eerste deel schetste Linda Wylleman de bewogen bouwgeschiedenis van deze roemrijke abdij tot aan de Franse Revolutie. In dit tweede deel behandelt zij de lotgevallen van de laatste twee eeuwen, de periode die het huidige uitzicht van het complex bepaald heeft. Haar bijdrage wordt afgerond met een historisch overzicht dat gevolgd kan worden aan de hand van de bijhorende schematische tekening (p. 38-39).

Dit schema is enerzijds een samenvatting en een synthese van de eerste twee delen en kan tevens gebruikt worden als „reiswijzer” bij het derde deel, met name de bijdrage van de cursisten van het tweede jaar Postgraduaat Monumentenzorg van het Nationaal Hoger Instituut voor Bouwkunst en Stedebouw te Antwerpen.

Gedurende het academiejaar 1982-1983 hebben Herman Adriaensens, Dorothy Bosman, Jan Boschem, Eddy Leunen, Geert Moors, Lutgart Proost en Koen Van Balen de abdij bestudeerd. Met hun studie - die fundamenteel materiaal aanbrengt als basis om de discussie te kunnen voeren - hopen zij een bijdrage te leveren tot renovatie en restauratie. Een onmiddellijke aanpak - wellicht volgens één van de voorgestelde opties - zal hopelijk leiden tot een „luisterrijke” viering van 750 jaar Sint-Bernardus te Hemiksem.

Sint-Bernardsabdij : voormalige wasserij (foto MLZ).

Deel 2 : Lotgevallen van de abdij in de 19de en 20ste eeuw

L. Wylleman

In oktober 1811 werd het complex herschapen in een algemeen marinehospitaal, waar tot 1500 zieken werden verzorgd. Ook werden gebouwen toegevoegd, zoals een houten (?) kazerne voor een 100-tal manschappen, een directiegebouw en een vrijstaand amfitheater. Een eetzaal voor het personeel en het verblijf van het verplegend personeel werden ondergebracht in de westvleugel. Een gedeelte van de gebouwen bewaarde de oorspronkelijke binnenindeling, zoals de zuidvleugel met een vestibule met vier bepleisterde houten zuilen en een gesculpteerde trap.

In februari 1814 werd de abdij ingenomen door Pruisische soldaten en kort daarna verlaten, wat aanleiding gaf tot het stelen van sloten en het lood van de daken.

Het Koninklijk Besluit van 3 december 1815 verzekerde het voortbestaan en het herstel van de gebouwen. Ondertussen deed de abdij dienst als graanmagazijn. Dringende herstellingswerken gingen van start in 1816 en betroffen daken en goten, glas-, schrijn-, sloot- en metselwerken. Dit alles gebeurde naar bestek van De Dobbelaer, hoofdingenieur van openbare werken en wegen voor de provincie Antwerpen.

Ondertussen zocht men ook ijverig naar een aangepaste functie; zo werd gedacht aan een tehuis voor 1800 gevonden en verlaten kinderen, een tehuis voor invaliden, een bedelaarsgesticht, een ziekenhuis voor waanzinnigen en ongeneeslijken. Tenslotte opteerde men voor een correctionele gevangenis voor mannen en vrouwen, naar het voorbeeld van de gevangenissen in Vilvoorde, Gent en Antwerpen.

Het Koninklijk Besluit van 17 juli 1821 zette het licht op groen voor de inrichting van het gebouw en tevens werden de gebouwen overgedragen aan het departement van justitie. Verscheidene architecten dienden plannen in voor de oprichting van de correctionele gevangenis. Zo stelde hoofdingenieur De Dobbelaer voor de bestaande gebouwen af te breken en een totaal nieuw gebouw op te richten. De kosten voor een nieuw gebouw lagen echter te hoog. Pierre Bourla, stadsarchitect van Antwerpen, die een kostenbesparend voorstel had ingediend, kreeg de opdracht toegewezen (1).

Hij stelde voor de gevangenis in te richten in de bestaande gebouwen. De openbare aanbesteding daarvan vond plaats op 5 november 1821; die van de supplementaire werken - nl. het vervangen van een aantal vloeren, het plaatsen van hangmatten, de verbouwing van aanhorigheden, het herstel van de toren enz. - op 19 september 1822. Reeds in het begin van 1823 werd het gebouw in gebruik genomen, maar de werken waren pas voltooid in juni 1823 (2). 1554 mannen en 457 vrouwen konden erin worden ondergebracht, met de mannen, de vrouwen en ook de kinderen in afzonderlijke vleugels.

Volgens het bestek van P. Bourla, daterend van 1 oktober 1821, onderging het gebouw de volgende wijzigingen : de nieuwe oostvleugel met hoofdingang, en hoofdzakelijk bestemd voor de kinderen, sloot de grote binnenkoer af. Voor de administratie duidde hij de ziekenzaal aan uit ca. 1780. Die werd ontdaan van buitendeuren, perrons en balkons; de vensters uitgevend op de

De zuidkant van de oostgevel (foto NHIBS)

Interieur westvleugel (foto MLZ)

De zuidgevel (foto NHIBS)

grote binnenkoer, werden gedicht. Deze ingreep bleek nodig om het contact tussen volwassenen en kinderen, alsook tussen mannen en vrouwen te vermijden.

De noordelijke vleugel voor de vrouwen werd aangepast door alle binnenindelingen te wijzigen. De vleugel van de vroegere ziekenzaal werd verbonden met de voormalige sacristie. Een nieuwe muur tussen het administratief gebouw en de thans verdwenen gebouwen in het verlengde van de sacristie, vormde zo een noordelijke binnenkoer.

De westvleugel leek toen geschikt om er de ziekenzalen in onder te brengen, en de haakse middenvleugel diende voor de afhankelijkheden van deze zalen. Op de eerste verdieping van deze laatste kwam een werkplaats, die op zon- en feestdagen dienst kon doen als kapel.

De zuidelijke vleugel, ingericht voor de mannen, werd als volgt gewijzigd : het oostelijk gedeelte, nl. de vroegere oude ziekenzaal, vóór 1650 opgebouwd als abtswoning, werd herbouwd en de gelijkvloerse verdieping werd voorzien van cellen en van een monumentale trap. Het algemeen gebruik van recuperatiemateriaal bij de inrichting van het complex verklaart dan ook waarom dit gebouw dezelfde classicistische stijlkenmerken vertoont als het administratief gebouw. Van het middenrisaliet aan de zuidgevel verdwenen het driezijdige fronton, de

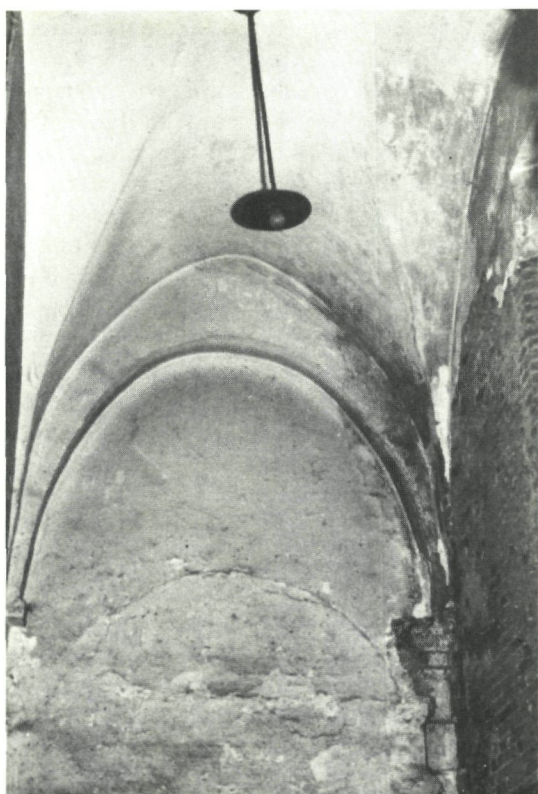
kroonlijsten en de deuren. In het mannenkwartier verdwenen ook de binnenindelingen, de bestaande trappen, de vloeren, en werden alle muuropeningen verkleind. De algemene optie was zoveel mogelijk grote zalen te bekomen als gemeenschappelijke werk- en slaapzalen. Door het verwijderen van de binnenmuren dienden de meestal vernieuwde vloeren uiteraard opgevangen te worden door balken. Zowel binnen- als buitenmuren werden gekalkt om hygiënische redenen.

Tenslotte dient er op gewezen dat het oorspronkelijke plan de afbraak voorzag van de bestaande westtoren. Doch reeds in de supplementaire werken van 1822 werd het herstel van de toren voorzien. De aannemer mocht - om de kosten te drukken - de materialen van de voormalige kerk houden, mits hij bij herstel van de toren gebruik maakte van de nodige materialen afkomstig van de afbraak. Deze werken werden voltooid vóór 19 december 1822.

Ook bijgebouwen ten zuiden van het complex werden opgericht of gewijzigd kort na 1822. Zo werden twee kazernes bewaard, waarvan een opgetrokken was in hout. Voor het overige had men nog een wasserij, een woning voor officieren, woningen voor de bedienden, een hoeve, stallingen, een bakkerij, een paviljoen voor de beheerder, alsook een tot gevangenis ingerichte wo-

Sint-Bernardsabdij : toegang langs de oostvleugel (foto G. Charlier).

Gotisch gewelfe in de zuidwesthoek (foto MLZ)

Detail voormalige smidse (foto MLZ)

ning bij de oude hoofdingang, d.i. in de noordwesthoek. De meeste van deze gebouwen zijn moeilijk te situeren en kunnen in ouderdom teruggaan tot de 16de eeuw, maar voornamelijk tot de 17de en de 18de eeuw. De meeste kregen in de daarop volgende militaire periode een andere bestemming en werden afgebroken, met uitzondering van de T-vormige wasserij die ca. 1900 dienst deed als magazijn, alsook vermoedelijk een gedeelte van de stallingen, dat volgens de gravure van 1726 tevens de functie had van smidse.

De aanleg van een linnenblekerij, bestaande uit parallelle grachten, met washuis, kwam tot stand tussen oktober 1826 en mei 1827, ten zuidoosten van het domein. Het dokje werd nog steeds gebruikt voor het lossen en laden van goederen, en werd dus regelmatig uitgebaggerd.

Na de inrichting tot gevangenis volgden nog talrijke onderhouds- en herstellingswerken, voornamelijk aan vloeren, daken en aan de omheiningmuur.

Ook de binneninrichting en de bestemming van de lokalen veranderden meermaals, zodat de administratie voor gevangenen het reeds in 1833 betreurde dat er geen totaal nieuwe gevangenis was opgericht. Ook klaagde men dikwijls het grote aantal sterfgevallen en zieken aan, dat te wijten zou zijn geweest aan de steenbakkerijen in de omgeving, de drassige grond, het vervuilde drinkwater en het te grote aantal gevangenen in de slecht verluchte gemeenschappelijke werk- en slaapzalen. Op de zuidwestelijke binnenkoer werd naar ontwerp van P. Bourla, een overdekte eetzaal voor mannelijke gevangenen opgericht in 1830.

Een 110 tot 210 militairen bewaakten de gevangenis; voor hen werd o.m. in 1830 een nieuwe kazerne ge-

bouwd naar ontwerp van P. Bourla. De oude werd herbouwd in 1832 naar ontwerp van Vuillaume, die P. Bourla verving vanaf 1832. Naar ontwerp van F. Stoop ten slotte, ontstond in 1852 een nieuwe bakkerij en werden kort na 1852 bakstenen gewelven geplaatst in de zuidvleugel, waar toen werkplaatsen en slaapzalen ondergebracht waren. Waarschijnlijk ten noorden van het complex richtte men in 1853 een weefatelier voor 50 weefgetouwen, met een magazijn op. De aanwezigheid van ateliers is niet te verwonderen : de gevangenen werkten immers om hun verblijf in de gevangenis te bekostigen en tevens om hun terugreis naar huis te kunnen betalen. In het abdijcomplex zelf waren in totaal 11 ateliers. Dit waren hoofdzakelijk weefateliers waar stoffen geweven werden ten behoeve van de plaatselijke gevangenen, maar die ook werden verspreid over de diverse gevangenissen in het land. Later exporteerde men deze producten omdat verkoop in eigen land niet langer was toegelaten, ter bescherming van de private ondernemingen.

In 1835 bracht men de vrouwelijke gevangenen over naar Gent, omdat bleek dat de constructie en de indeling van de gebouwen eigenlijk niet toelieten gevangenen van beide geslachten onder te brengen. Ook de kinderen werden vóór 1844 overgeplaatst naar St.-Hubert : de gevangenisbevolking werd aldus gereduceerd tot 1200 man. We vermelden reeds dat de gevangenen in gemeenschappelijke zalen werkten, maar dat gold ook voor het eten en slapen. Er waren 14 slaapzalen, voorzien van hangmatten die op twee of drie rijen boven elkaar hingen ! Het personeel, dat dikwijls met het volledige gezin in het gevangeniscomplex woonde, bestond uit ca. 250 man, waaronder 150 soldaten die het complex bewaakten. Het overi-

ge personeel omvatte een directeur en een onderdirecteur, een aalmoezenier, leraren, paters, een kantinehouder, een dokter, een chirurg, een apotheker, cipiërs, magazijniers enz.

Het complex bleek eigenlijk weinig geschikt om verder dienst te doen als gevangenis, daar het bij het in zwang komen van het cellulair regime noodzakelijk bleek de gemeenschappelijke zalen om te vormen tot cellen. De voormalige abdij werd dan ook afgeschaft als gevangenis bij Koninklijk Besluit van 28 september 1867.

Over de lotgevallen van de abdij van 1867 af tasten we nog in het duister. Het toenmalige Ministerie van Oorlog nam de gebouwen over en gebruikte ze als opslagplaats. Van 1945 tot 1948 dienden ze als interneringskamp voor incivieken en werden ze overgemaakt aan het Ministerie van Justitie. Daarna werden ze opnieuw in gebruik genomen als legerdepot, maar echter ontruimd ca. 1977-'78. Sedertdien bleef het gebouw zonder functie.

De binnenindeling heeft in deze periode blijkbaar weinig wijzigingen ondergaan. Wat het eigenlijke kloostercomplex betreft, zien we dat in de grote zalen enkele onderverdelingen werden gemaakt (3). Liftkokers waren blijkbaar reeds aanwezig vóór 1900. Tussen ca. 1900 en 1945 verdween het gebouwtje aan de noordgevel van de voor-

constructie, die na 1945 verdween. Een brand in 1945 tastte voornamelijk de zuidelijke vleugel aan, die hersteld werd naar ontwerp van architect Jan van Joerbooy. Maar het was voornamelijk het omringende domein dat de meeste veranderingen onderging. Vóór 1900 ontstonden heel wat gebouwen in het zuiden van het domein en één in het noorden. Tussen de zuidelijke gebouwen en de Vliet werden nog twee vijvers en het dok met het sluisje bewaard, alsook de grachten van de linnenblekerij. De eerste helft van de 20ste eeuw zag gebouwen ontstaan aan noord-, oost-, west- en zuidzijde van het complex. Grachten en vijvers tegen de Vliet werden gedempt, maar het dok overleefde de beton- en baksteenplaag, zij het in erbarmelijke toestand.

Vrij recent, nl. na 1970, zag men het gebouwenbestand, zoals hangars, langzamerhand verdwijnen. Ten zuiden van het complex komen toch nog een aantal gebouwen voor, opgetrokken vóór 1900, die mogelijk nog een oudere kern hebben uit de 17de of de 18de eeuw. Daarbij wordt in het bijzonder gedacht aan het kleine rechthoekige overblijfsel van de smidse en het thans T-vormige gebouw met drie rondbogen.

Thans bevinden de gebouwen zich in een erbarmelijke toestand. Bij gebrek aan bewaking vierde het vandalisme

Zicht op de zuidgevel. Rechts op de foto de 19de-eeuwse bijgebouwen. (foto G. Charlier)

malige sacristie, alsook de muur tussen sacristie en oostvleugel. De waterput in de grote oostelijke binnenkoer, vanwaar het water verspreid werd in de gebouwen, werd vóór 1900 voorzien van een beschermende kapelvormige

hoogtij. Ramen en deuren sneuvelden, interieur werd vernield en besmeurd. Ook de natuur droeg zijn steentje bij: daken en goten bevinden zich in een slechte staat en het water doordringt buiten- en binnenmuren. Van de

oorspronkelijke inrichting van het gebouw bleek de overwelfing van de sacristie uit 1743 nog bewaard, als ook een klein gotisch kruisgewelfje uitlopend op een sierlijk kapiteeltje in de zuidwesthoek van het complex. Ook een onderzoek uitgevoerd door studenten Monumentenzorg bracht talrijke zaken aan het licht, zoals twee gotische koornissen in het dichtgemetselde gedeelte aan de noordgevel van de sacristie (4).

Vanaf 1933 vonden de religieuzen onderdak in het voormalig klooster van de Engelse dominicanen te Bornem, waar ook de bibliotheek en het archief werden ondergebracht. Omdat een herstel van het kloosterleven uitbleef, hadden de monniken in het begin van de 19de eeuw het belangrijkste kerkmeubilair verkocht zoals de preekstoel en biechtstoelen van 1713 en de communiebank van 1687. Ze werden verkocht aan de kerkmeesters van de O.-L.-Vrouwekathedraal van Antwerpen en in 1804 in de kathedraal geplaatst. Het prachtige koorgestoelte werd in 1827 overgebracht naar de St.-Lambertuskerk te Wouw (Nederland) en er door de zorgen van de Antwerpse beeldhouwer Willem Geefs opgesteld in 1838, met slechts 20 van de 28 beelden. De overige 8, nl. de uitbeeldingen van de deugden, werden aan de biechtstoelen geplaatst.

Uit de brand van 1944 konden alleen de beelden en enkele fragmenten van het gestoelte gered worden. Het hoofdaltaar was bij veiling in vreemde handen terechtgekomen, maar belandde tenslotte in de St.-Andrieskerk te Antwerpen in 1808.

Ook te Bornem bevinden zich een aantal kunstwerken, zoals een Christus aan het Kruis van Frans Duquesnoy, een kalvariegroep van G.I. Kerrick en een Onze-Lieve-Vrouw met Kind op de maansikkel van H.F. Verbruggen. Een groot aantal schilderijen werd kort na 1820 naar de abdij te Westmalle vervoerd, waarvan het merendeel terugkeerde naar Bornem in 1836.

Voetnoten.

(1) Pierre Bourla (Parijs 19 december 1783 - Antwerpen 31 december 1866). Leerling van Charles Percier in Parijs en pionier van het neoclassicisme. Vestigde zich in 1816 in België en op 11 september 1819 werd hij benoemd tot stadsarchitect van Antwerpen. In hetzelfde jaar werd hij eveneens benoemd tot leraar aan de Academie voor Schone Kunsten, maar nam reeds in 1824 ontslag. Was o.m. verantwoordelijk voor de volgende werken als stadsarchitect: verbouwing van de oostvleugel van het stadhuis (1824 e.v.), herstellingswerken aan de noordtoren van de O.-L.-Vrouwekathedraal (1827 e.v.), het „Théâtre Royal Français”, beter gekend als de oude KNS (1829-'34), overwelfing van verscheidene ruïnen, museum en ingangspaviljoen van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten (1841-'43), infanteriekazerne aan de Begijnenvest (1847-'49). Ook in de verdere aanleg van de haven heeft hij een belangrijke rol gespeeld door o.m. de aanleg van het Kattendijkdok (1856-'60).

Een eeuw openbare werken te Antwerpen 1863-1963, Antwerpen, 1964, dl. 1, p. 31-32.

Beausacq E., *Levensschets van Pieter Bourla*, in *De Vlaamse school*, Antwerpen, 1868, p. 2-4

(2) Rijksarchief Antwerpen, archief van het provinciebestuur van Antwerpen, reeks J, nrs. 138-145.

(3) Vergelijking gebaseerd op atlas van de gebouwen daterend uit ca. 1900 en bewaard in het Legermuseum te Brussel; opmetingen van architect Jan Van Joernerboey uit 1945 en een recent situatieplan van de gebouwen.

(4) Hiermee is zeker niet het laatste gezegd over de abdij. Om een juist beeld te krijgen van het gebouw is nog grondig archiefonderzoek nodig. Ook onderzoek van de gebouwen en archeologisch onderzoek van de site zijn noodzakelijk.

Beknopte bibliografie

- Appert B., *Voyage en Belgique et conférence sur ses divers systèmes d'emprisonnement*, Brussel, 1848.

- Brogmiez P.F.J., *De l'état actuel des prisons en Belgique. Suivi d'une notice sur la maison de correction de St. Bernard et sur la prison militaire d'Alost*, Brussel, 1835.

- Mareska J., *Rapport sur l'état Sanitaire de la prison des détenus correctionnels à Hemixem près d'Anvers*.

- Vleminckx C., *De Sint-Bernardsabdij te Hemiksem. Historiek, architectuur en voorstel tot programma*, Verhandeling, Hoger Architectuurinstituut Sint-Lucas, Brussel, 1983.

Errata M & L jg. 2, nr. 6

p. 47 foto betreft westvleugel en niet de middenvleugel.

p. 51 laatste alinea: „In 1578 had de abdij te lijden onder de beeldenstorm”, te vervangen door: „In 1578 had de abdij te lijden onder de godsdienstoorlogen.

p. 54 voetnoot: 1. steenmerk van Jean Del Fontaine (Ca. 1580-1667)

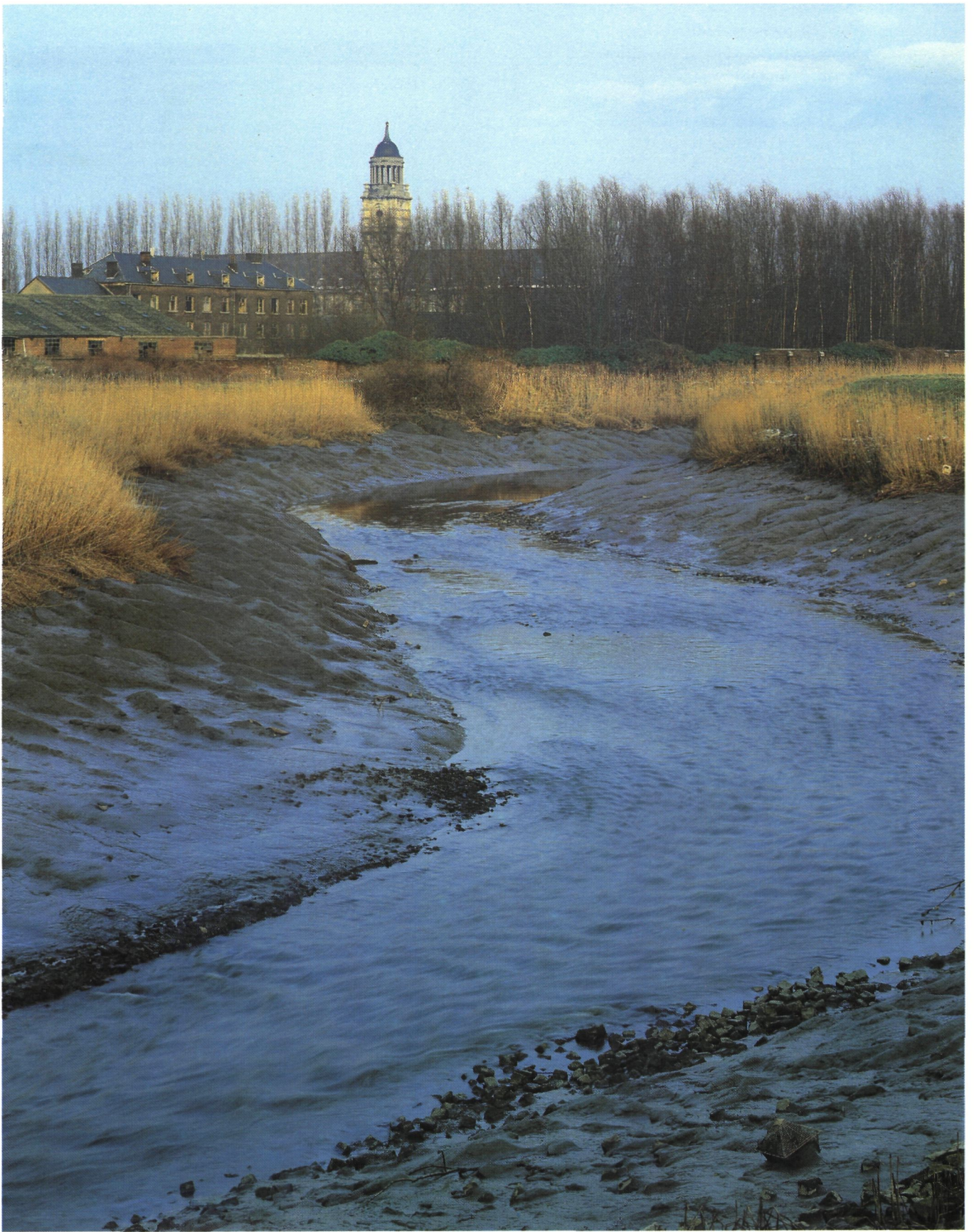
2. steenmerk van Jean Lechien (? - 1667)

3. steenmerk van Jan Lisse (? - 1687)

4. steenmerk van Henry Remy (1612 - 1720).

Tekst gespoten op de muur van de grote trapzaal; een treffende inleiding op het tweede deel, gewijd aan de mogelijkheden tot renovatie en restauratie.

Panorama op het complex via de westkant (foto G. Charlier)

Historische samenvatting

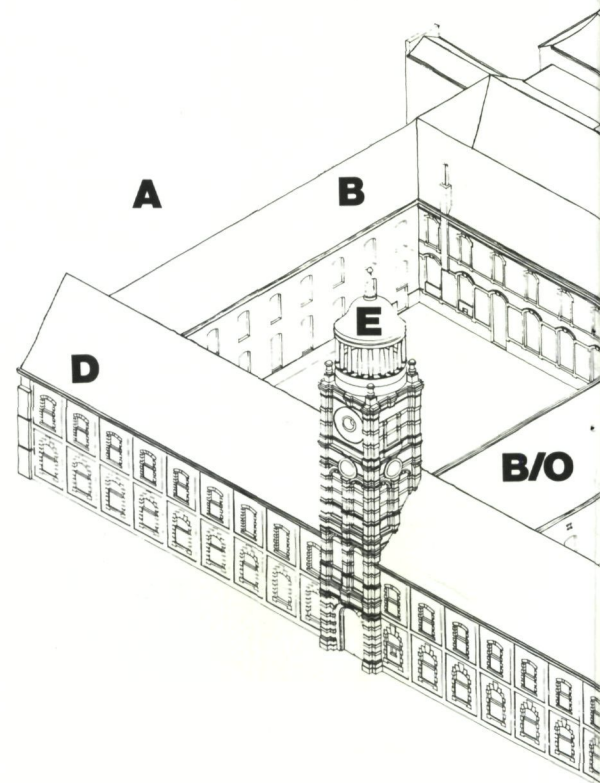
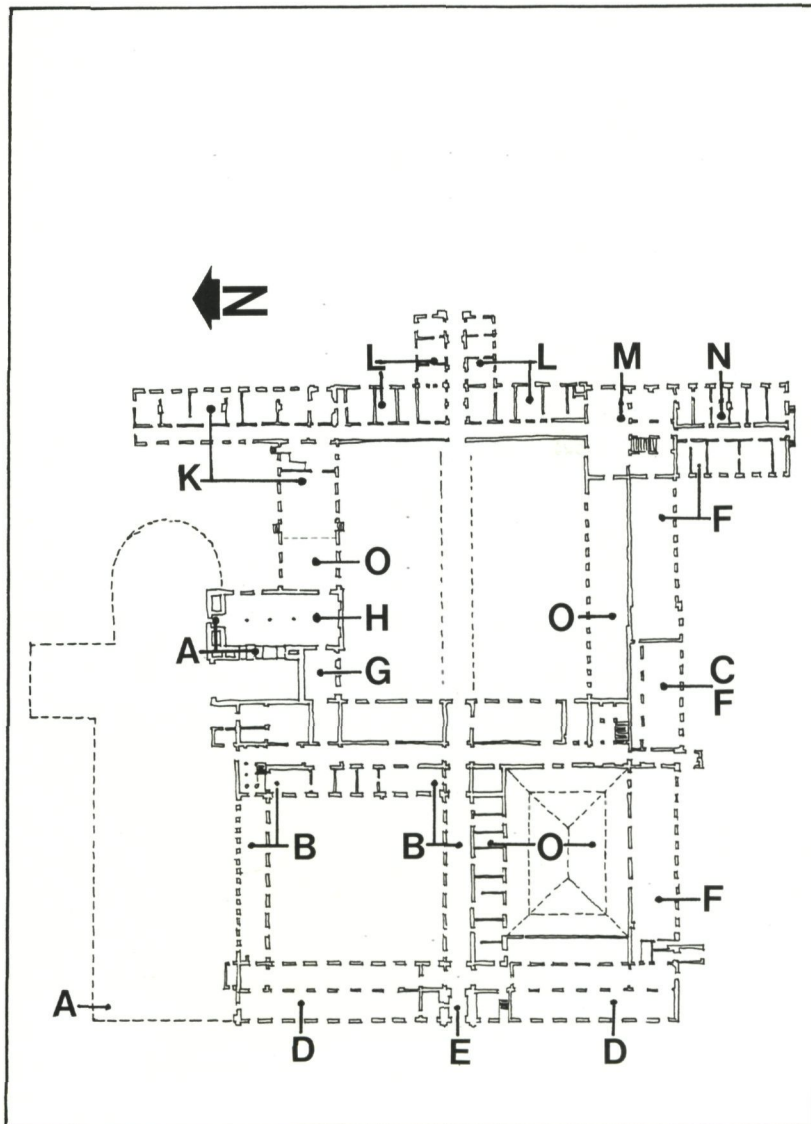
opbouw	A	1237	Stichting van de abdij te Vremde
		1244	Realisatie van de eerste gebouwen te Hemiksem, bij de Waterpoort aan de Vliet.
		1246	Intrek in de nieuwe gebouwen te Hemiksem
		1254	Vermoedelijke opbouw van de tweede kerk
		1266	Opbouw kapel bij de Waterpoort
	B	1330	Vermoedelijke start van de opbouwwerken van een nieuwe kerk
	1444	13 september : inwijding kerk	
	1453	Afwerking van de kloostergang ten zuiden van de kerk; oprichting van een verwarmde ruimte en bibliotheek	

verval		1552	8 januari : overstroming
		1559	Oprichting van het bisdom Antwerpen. Van 1571 tot 1649 staat de abdij in voor de geldelijke inkomsten van dit bisdom.
		1578	Bezetting door de Staten van Brabant en versterking van de abdij
		1582	Versterkings- en enkele afbraakwerken
		1583/84	Zware beschadiging door brand.
		1583/84	Gedeeltelijke afbraak

herbouw		1616	Terugkeer van de kloosterlingen naar de gedeeltelijk herstelde abdij
	A	1616/50	Herstellingswerken : A - kerk voorzien van dak, vieringtoren, zijbeuken met lichtbogen
	B		B - kloostergangen afgewerkt, ten noorden en oosten voorzien van gaanderijen. Aan westzijde bibliotheek en aan zuidzijde refter en keuken
	C		C - nieuwe abtswoning aan zuidoostzijde
	D-E	1664	Tot stand komen van de westvleugel, vermoedelijk met toren

brand		1672	17 september : brand vernielde kerk en het grootste gedeelte van de abdijsgebouwen werden beschadigd. Kort daarop gedeeltelijk hersteld.
-------	--	------	---

grote expansie	D-E	ca. 1700	Voltooiing ruwbouw westvleugel met toren
	D	1701	Voltooiing van de bibliotheek in de westvleugel
		1712	Inrichting van de bibliotheek door G.I. Kerriex
	D	1713	Inhuldiging van de theologieklas in de westvleugel. Inrichting toevertrouwd aan G.I. Kerriex
	F	1717/21	Oprichting van de L-vormige zuidvleugel in classicerende barokstijl n.o.v. G.I. Kerriex
	H	1743	Start opbouw sacristie n.o.v. G.I. Kerriex.

accent verschuift van west naar oost

I 1777 Nieuwe of vernieuwde oostvleugel in sobere rococostijl, waarin eetzaal, kapittelzaal en kamers voor de kloosterlingen.
 K 1777-1790 (?) Bouw van de L-vormige infirmerie in classicistische stijl aan noordoostzijde van de abdij.
 1788/90 Aanleg dreef naar Kerkeneinde.

correctionele gevangenis

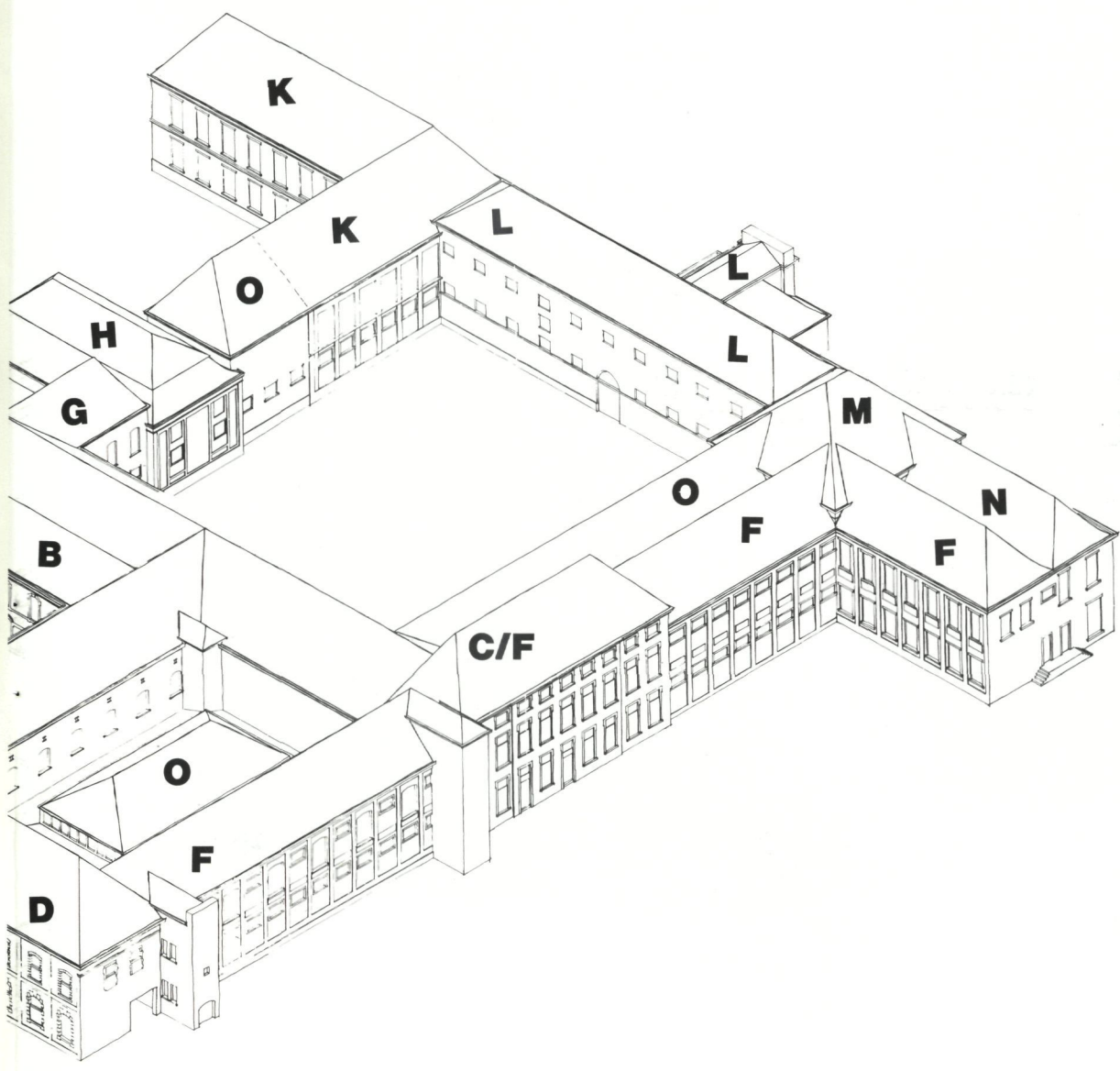
1821 K.B. 17 juli : toelating tot inrichting als correctionele gevangenis
 1821/23 Verbouwing n.o.v. P. Bourla in neoclassicistische stijl
 L M-N - opbouw oostvleugel met hoofdingang
 - herbouw oude ziekenzaal van vóór 1650
 - wijziging binnenindeling
 - dichten muuropeningen
 O - oprichting en wijziging bijgebouwen
 1826/27 Aanleg linnenblekerij met washuis
 1830 Opbouw kazerne n.o.v. P. Bourla ; opbouw overdekte eetzaal in de zuidwestelijke binnenkoer n.o.v. P. Bourla
 1832 Herbouw oude kazerne n.o.v. Vuillaume
 1852 Opbouw bakkerij n.o.v. F. Stoop
 1853 Opbouw weefatelier
 1867 K.B. 28 september : afschaffing van de gebouwen als gevangenis
 Gebruikt als militair depot

Fransche Revolutie

1796 31 december : verzegeling van de abdij
 1797 7 januari : verdrijving van de kloosterlingen.
 19 maart : openbare verkoping van de gebouwen
 A Start afbraak
 14 juni : bevel om afbraak te beperken tot de kerk
 1811 Omgevormd tot maritiem hospitaal
 1814 Pruisische inname en plundering
 1816 Start dringende herstellingswerken

aftakeling

1945 Brand vnl. in zuidvleugel; herstelling n.o.v. J. Van Joemerboey
 1945/48 Interneringskamp voor incivieken
 1948/77 Gebruikt als militair depot
 1977 Ontruiming met leegstand

M&L

Deel 3 : Actuele evaluatie van het gebouwenbestand met een tentatieve aanzet tot onderzoek van de mogelijkheden tot renovatie en restauratie.

R. Berteloot en Postgraduaat Monumentenzorg, NHIBS-Antwerpen

Dat er vele jaren verlopen zijn tussen het vertrek van het leger uit het abdijcomplex en de rehabilitatie, is niet zozeer te wijten aan administratieve traagheid, geldgebrek of politieke desinteresse, maar voornamelijk aan het ontbreken van een globale visie op het vlak van de rehabilitatie van de streek als referentiekader voor een renovatieproject.

Het project ligt in de lijn van andere initiatieven die zich stilaan ontwikkelen en hopelijk uitlopen op een zinvolle rehabilitatie van de regio, waarin het abdijcomplex met zijn omgeving de nodige aandacht zal opeisen.

De cursisten waren zich wel bewust van de beperktheid van hun inbreng, vooral in verband met voorstellen van nieuwe functies voor de leegstaande gebouwen ; maar het ontbreken van opties terzake zou de studie als totaal „vrijblijvend” hebben bestempeld, wat „niet” het geval is !

De studie van de cursisten, die allen gediplomeerd zijn als architect, ingenieur-architect of (kunst-)historicus, kadert in een cursus practicum, binnen een postgraduaatopleiding Monumentenzorg aan het NHIBS-Antwerpen, die gespreid is over drie jaar. De ontleding van de historische, kunsthistorische, constructieve ... aspecten van het gebouwenbestand, bood ontzettend veel studiemateriaal. Spijtig dat op het gebied van het historisch interieur „niets” te onderzoeken viel. De landschappelijke aspecten werden bestudeerd in samenwerking met het laboratorium van Prof. Dr. R.F. Verheyen van de U.I. Antwerpen.

Om een beeld te geven van de huidige toestand van het complex, wordt elke vleugel afzonderlijk belicht. De volgorde stemt zoveel mogelijk overeen met de historische bouwevolutie. Daarbij aansluitend volgt één rehabilitatie-voorstel dat slechts gedeeltelijk is opgenomen, met aanvullend daarbij een blik op andere mogelijkheden.

Noordoostgevel van het gebouwencomplex (foto G. Charlier)

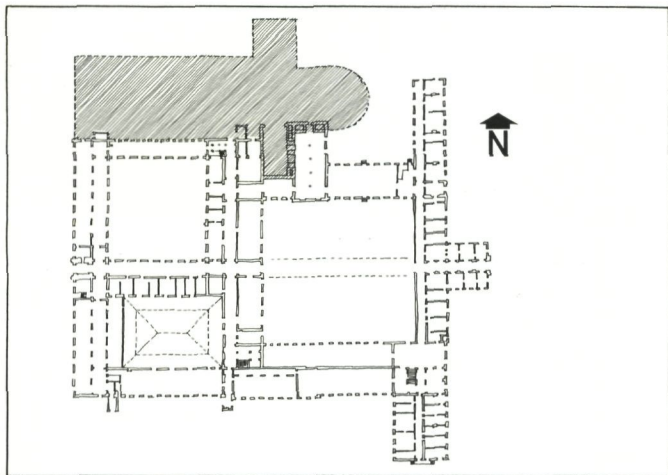
Twee gotische nissen ontdekt in de zuidelijke muur van het koor (foto G. Charlier)

Steekproeven in de bodem en onderzoek van muren hebben de studie verrijkt met enkele merkwaardige vondsten. De basis van de meest westelijk gelegen kolom van de zuiderbeuk van de kerk, werd teruggevonden. Het betreft een laat-gotische zuil met een doorsnede van ongeveer 1 m en een bewaarde hoogte van nagenoeg 60 cm. Van de vloer, die 1 m onder het huidige maaiveld moet hebben gelegen, was geen spoor te vinden. Een vijftal meter verder over de eerste kolom (zie afbeelding) werden sporen gevonden van een tweede kolom, die echter grotendeels werd weggebroken bij de aanleg van riolen. De opgravingen, die kaderen in de cursus practicum archeologie, werden geleid door T. Oost, docent aan het instituut.

Om de lengte van de kerk na te gaan werd ook een proefsleuf gegraven aan de oostelijke zijde. Daar werden muurfragmenten gevonden, die ons inziens restanten zijn van de gebogen muur van de absis van het koor. Aangezien de sporen verder lopen onder een betonweg, werd het onderzoek stopgezet. Het grootste deel van het terrein waarop de kerk gebouwd was, is nu trouwens bebouwd of met een betonweg verhard. Bij de uitgravingen werden geen noemenswaardige archeologica gevonden.

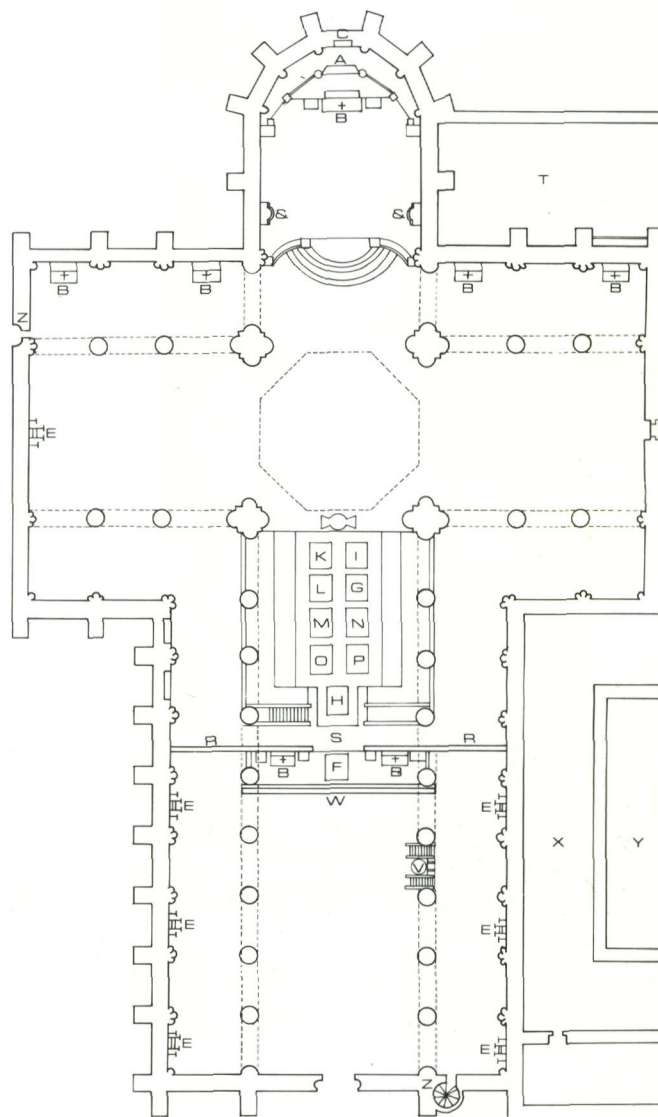
Erg verrassend was de ontdekking van twee nissen. De nissen waren aanvankelijk zorgvuldig dichtgemetseld. De muur was volledig bepleisterd en gekaleid. Achter wat loszittende pleister werd geprofileerde Ledesteen opgemerkt tijdens het onderzoek van de muur. Na zorgvuldig kapwerk werden dan twee gotische nissen blootgelegd, die uiterst goed bewaard zijn gebleven. De nissen zijn ingewerkt in de zuidelijke muur van het koor. De linker nis is een liturgische piscina of lavabo, waarin de priester de handen waste en de kelk reinigde. De bodem van deze nis is gevormd uit een plaat van Doornikse steen. In die bodemplaat zijn twee ronde lavabo's met afvoeropening uitgewerkt. De rechter nis, de mensa, was afgesloten met een deurtje, waarvan de ingemetselde smeedijzers duimen bewaard zijn. Hier werden de kelk en de ciborie met de hosties bewaard. Het geheel is ingebouwd in een vroegere raamopening en behoort niet tot de eerste bouwfase van de kerk.

Achter de nis werd een tweede muur ontdekt. Bij verder onderzoek bleek dat de zuidelijke muur van het koor en de oostelijke muur van het transept, met de bijhorende steunberen, zeer goed bewaard zijn gebleven.

Boven : tijdens de opsporingen werden restanten van 2 kolommen gevonden.

Onder : sporen van een raam in de zuidelijke gevel van het transept van de kerk (foto NHIBS)

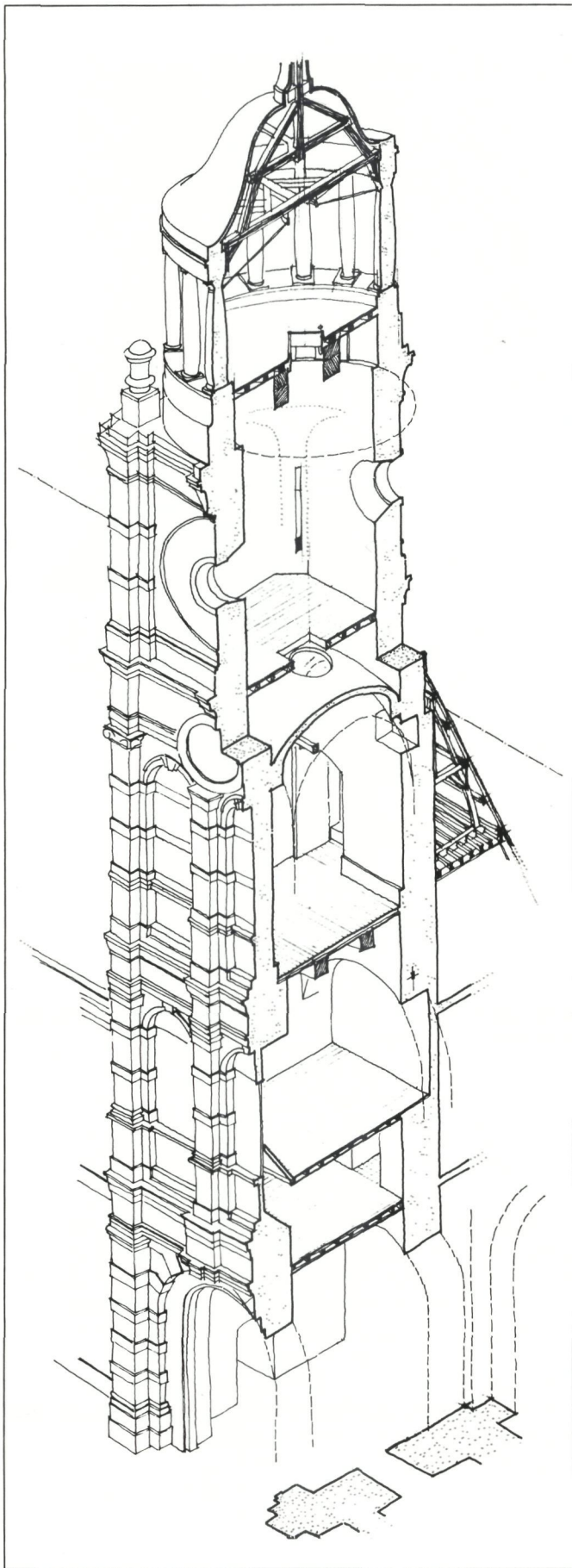

Kerk, naar tekening G. Bouvaert 1743 (reconstructietekening M. Die-rickx, naar C. Vlemincx)

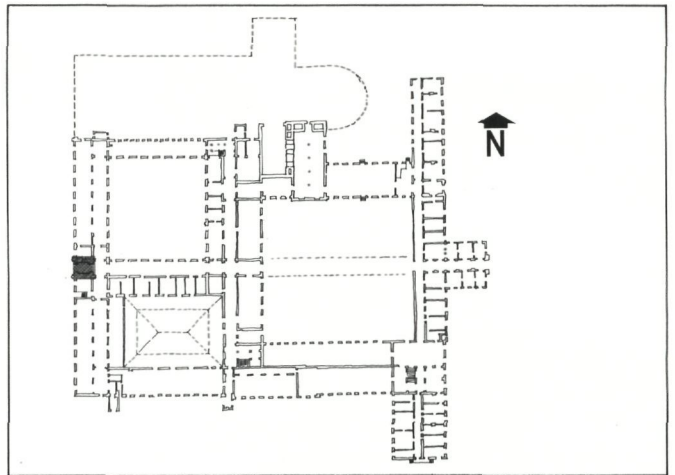
A. H. Sacrament / B. zeven altaren / C. relikeschrijnen / D. graven abten / E. zeven biechtstoelen / F-P. grafmonumenten van diverse abten / R. kansels (waarschijnlijk afscheiding tussen kerkgedeelte voorbehouden voor de abdijheren en het schip van de kerk) / T. nieuwe sacristie / X. deel kloostergang / Y. kloostertuin / Z. trap naar het dak / twee credenstafels.

De toren opgetrokken in de westgevel, vormt een toegangspoort tot de abdij. De torenromp bestaat uit vier geledingen, gebouwd op een vierkant plan (binnenmaten 3,60 bij 3,60 m). In de onderste geleding zijn de doorgangen uitgewerkt met rondbogen en geaccentueerd door pijlers, opgebouwd uit afwisselende lagen zandsteen en uitspringende banden hardsteen. De pijlers die de hoeken accentueren, zijn ter hoogte van de bovenzijde van de derde geleding bekroond met kapitelen.

Het geheel wordt over de hele hoogte als het ware samengebonden met rondlopende, sterk geaccentueerde banden hardsteen. De blindnissen in de derde geleding zijn dichtgemetselde ramen. De vierde geleding is duidelijk niet van dezelfde kwaliteit en afwerking, en is gebouwd of herbouwd na de brand van 1672. Bij de over-

Doorsnede van de toren (tekening H. Adriaensens, NHIBS)

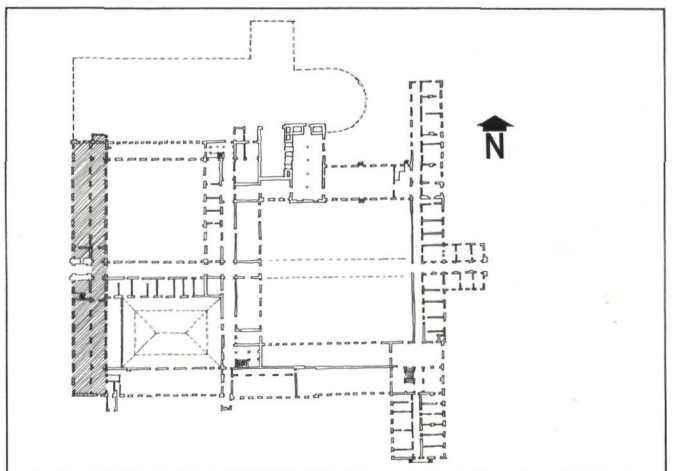
gang van het vierkant plan naar de cilindervormige bekroning zijn op de hoeken vazen aangebracht.

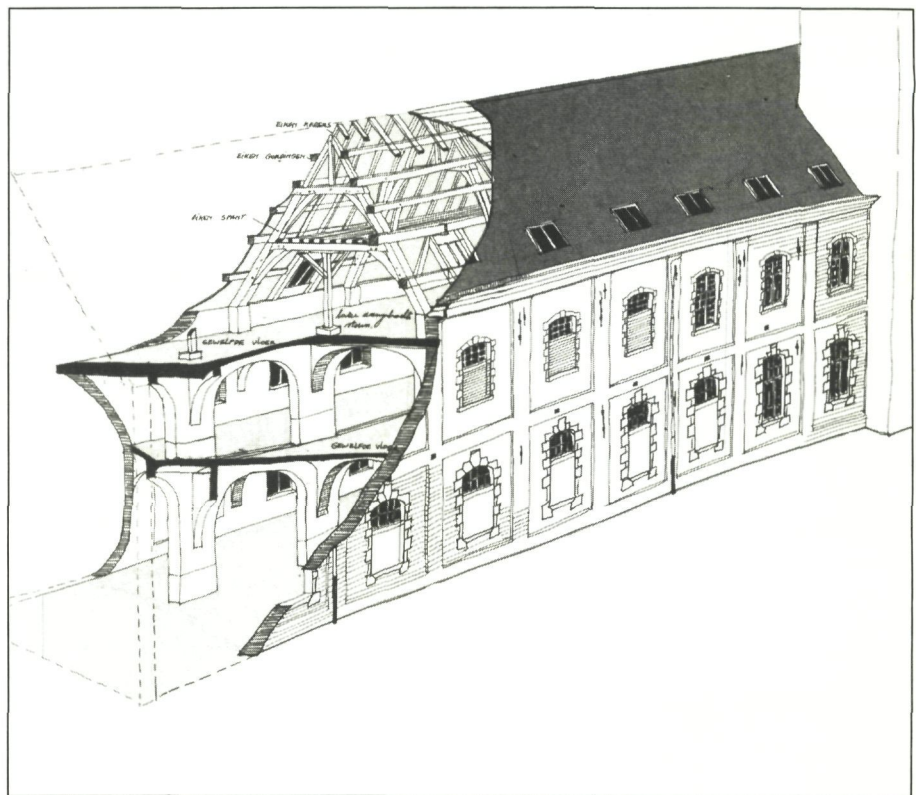
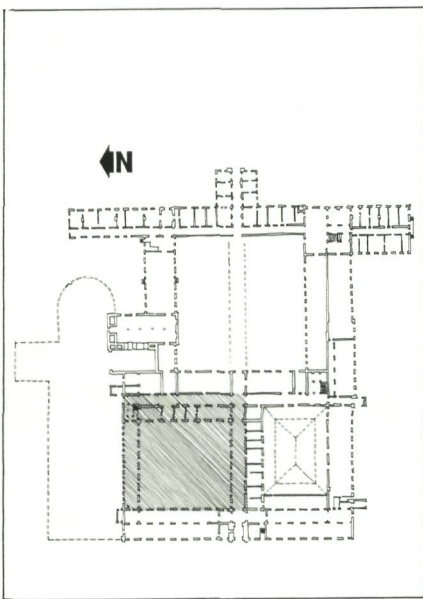
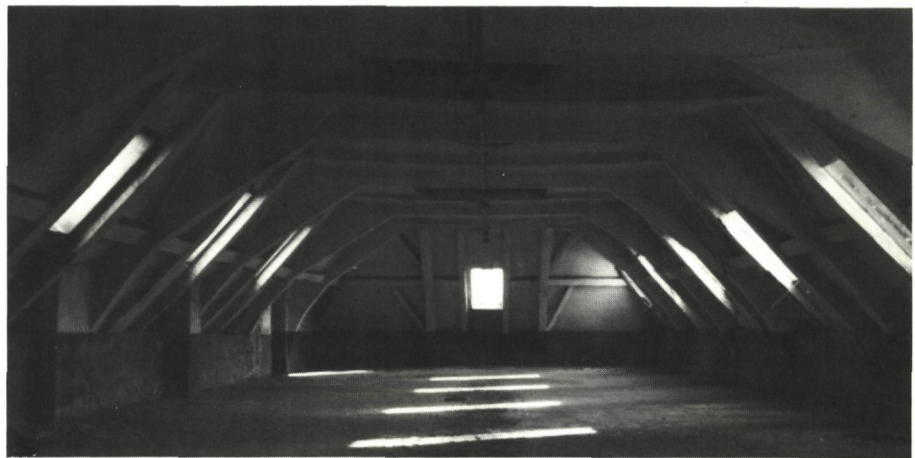
De lantaarn toont weinig of geen gelijkenis met de meestal zeer rijk versierde torenbekroningen uit dezelfde periode. De 16 zuilen (15 in hardsteen en 1 in beton) dragen een eikehouten koepelvormige dakstructuur, bekleed met natuurleien. De trap die naar de verdiepingen leidt, is naast de toren gebouwd en loopt door tot op de zolder. Van daar af is de lantaarntoren bereikbaar met lange houten ladders.

De toren bevindt zich, op de bekroning na, constructief in een goede staat maar zou dringend ontdaan moeten worden van alle begroeiing, die erg veel schade veroorzaakt. Vanop de toren wordt een prachtig uitzicht geboden over de Schelde, die een grote bocht maakt ter hoogte van de samenvloeiing met de Vliet. In functie van de rehabilitatie van het complex kan hij nagenoeg uitsluitend als uitkijktoren gebruikt worden.

De westvleugel met barokke gevels werd door de brand van 1672 vernield. De wederopbouw en herstellingswerken met recuperatiemateriaal gingen door tot in de 18de eeuw. De westelijke en de oostelijke gevels zijn opgetrokken in witte natuursteen.

De westgevel is door lisenen in traveeën verdeeld. De ramen zijn omlijst met blauwe hardsteen (een soort bossage). De oostgevel van de bibliotheek wordt gedragen door grote arcaden in blauwe hardsteen. De ramen op de verdieping hebben een omlijsting uit dezelfde steen.

Boven links : oostelijke gevel van de overdekte binnenkoer. (foto NHIBS).

Boven rechts : zuidelijke zolder van de westelijke vleugel. (foto NHIBS).

Onder : Isometrisch zicht op de noordelijke vleugel van de westgevel (tekening E. Leunen)

De noordelijke helft van de oostvleugel is horizontaal geled door gevellijsten en een kordonlijst in witte natuursteen. De ramen hebben sieromlijstingen in witsteen. In de 19de eeuw hebben sieromlijstingen van architect P. Bourla, ingrijpende verbouwingen uitgevoerd, maar ook later zouden nog belangrijke werken plaatsvinden.

De houten vloeren werden vervangen door betonnen gewelven en de ramen en arcaden werden geheel of gedeeltelijk dichtgemetseld.

In het verlengde van de westgevel lag de westgevel van de verdwenen kerk. Hiervan is nog één steunbeer in Le-

desteen bewaard. Verder zijn in de bakstenen noordgevel nog sporen van verbindingen met de kerk en van talrijke verbouwingen, ten gevolge van het veelvuldig herstellen van deze gevel en gedeeltelijke sloping en brand. Ook de zuidelijke gevel in Ledesteen draagt sporen van verschillende verbouwingen en aanpassingen.

De zuidelijke helft (vroeger bibliotheek) omvat de gelijkvloerse verdieping één grote zaal (300 m²), overlans verdeeld in twee helften door 6 grote pijlers met rondbogen. De verdieping bestaat uit één grote zaal (300 m²) met in het midden 6 ronde kolommen op een rij. Deze 30,5 m lange vleugel is onder dak gebracht door

middel van traditionele eiken spanten. Hiertussen werd later telkens een secundair spant aangebracht, ter ondersteuning van de gordingen. Het geheel is bepleisterd en hier en daar, waar waterinfiltraties zijn, aangetast door fungi en houtworm.

De noordelijke helft herbergde vroeger de kamers van de kloosterlingen. Zowel de gelijkvloerse als de eerste verdieping hebben een grote zaal (350 m²) overlans in tweeën gedeeld door grote pijlers met rondbogen. Loodrecht op deze rij pijlers zijn de twee ruimten overspannen met een betonplaat, gedragen door gemetselde rondbogen. De zolderverdieping is ongeveer identiek met die van de zuidelijke helft, maar is minder aangetast.

Dit deel van het complex beschouwen we vanaf de **binnenkoer**, die ooit de belangrijke functie van kloostertuin vervulde. Merkwaardig zijn de oost- en de westgevel die na de brand van 1672 werden opgetrokken of hersteld: een licht verschil tussen de raamomlijstingen op de gelijkvloerse en die van de eerste verdieping, doen vermoeden dat de raamlijsten van de gelijkvloerse verdieping werden herbruikt bij de wederopbouw, ofwel dat de gevels van deze verdieping overeind zijn blijven staan.

De noord- en de zuidvleugel, gebouwd in het begin van de 19de eeuw, leunen hierbij aan qua ritme, formaat van de ramen en qua respect voor de horizontale lijnen van kroonlijsten en raamdorpels. De 19de-eeuwse noordvleugel sluit de opening af die was ontstaan door de afbraak van de kerk. Bij de bouw van deze vleugel werd het dak van de 17de-eeuwse oostvleugel vernieuwd, met inbegrip van de spanten.

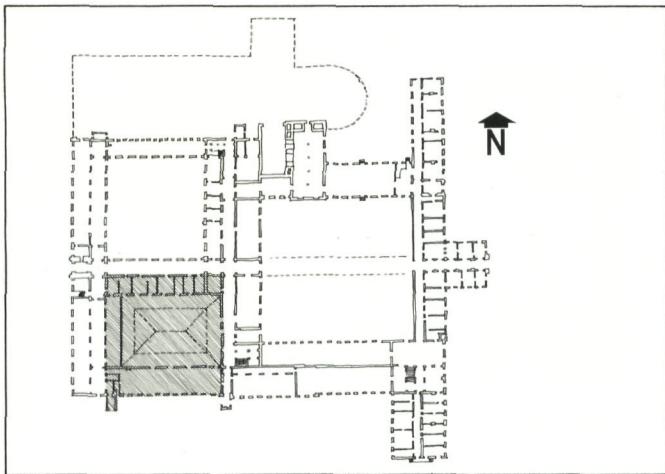

Zicht op de onoverdekte binnenkoer (foto G. Charlier)

De houten vloerconstructie van de 17de-eeuwse vleugels werd volledig verwijderd en vervangen door staal en beton. Dit deel van het gebouw bestaat nu uit grote lokalen met een lengte van ongeveer een zijde van de binnenkoer (31 m) en een diepte van $\pm 4,5$ m. Op de eerste verdieping en op de zolder loopt de ruimte door in de aanpalende vleugel, zodat die lokalen ongeveer 10 m diep zijn.

Zicht op de centrale dwarsvleugel, genomen vanuit de oostkant (foto G. Charlier). Commentaar op deze vleugel kan teruggevonden worden p. 49.

De 17de-eeuwse gevels zijn uit kalkzandsteen opgetrokken : aan de raamljsten van de benedenverdieping zijn plaatselijk herstellingen in blauwe hardsteen aangebracht. De 19de-eeuwse gevels in bakstenen metselwerk hebben een plint in recuperatie-kalkzandsteen. Alle gevels van de binnenkoer dragen sporen van verschillende (kalk-) verflagen in groene, gele en witte ..., tinten). De

kleine ramen in de noordgevel van de noordelijke vleugel hebben blauwe hardstenen omljstingen vlak met de gevel. De houten spanten dragen een leiendak dat afwtert via zinken hanggoten en afvoerpijpen.

Merkwaardig is een trapzaal, vermoedelijk gebouwd in dezelfde periode als de trapzaal in de zuidoostvleugel (P. Bourla, 1821). Op baksteenpijlers, verbonden met rondbogen, rusten de treden in blauwe hardsteen. Boven elk bordes is een bakstenen gewelfje. De trapleuningen zijn in metaal en onder de handgreep zijn diagonaal staven uitgevoerd, die traditionele trapbalusters vervangen. Het geheel is wit gekalkt.

Historisch onderzoek wees uit dat de overkapping van de **zuidwestelijke binnenkoer** ook naar ontwerp van P. Bourla werd opgetrokken in 1830, als eetzaal voor de mannelijke gevangenen.

Vormelijk vertoont de constructie veel gelijkenis met de dakconstructie boven de trapzaal, die gebouwd werd volgens de plannen van architect P. Bourla rond 1821. De grenenhouten balken hebben eenzelfde vierkante sectie maar de opbouw is asymmetrisch, de aansluiting tegen de historische gebouwen is slordig qua conceptie.

De zaal heeft een centraal dak dat steunt op hoge houten kolommen. Dit deel van de constructie is in goede staat,

Binnenzicht van de overdekte binnenkoer (foto G. Chartier)

met uitzondering van de ramen die rondom het centrale deel de overgangen vormen naar het lager gelegen dak, dat aansluit aan de historische gevels. Bij de aansluiting heeft de constructie, door het gebrek aan onderhoud van de goten, onherstelbare schade opgelopen en staat plaatselijk op instorten.

Het westelijk deel van de zuidvleugel is op de benedenverdieping ingericht als stortbadzaal. De plafondconstructie wordt gedragen door gietijzeren kolommen, waarvan het onderste deel een vierkante sectie heeft en ongeveer 1 m hoog is.

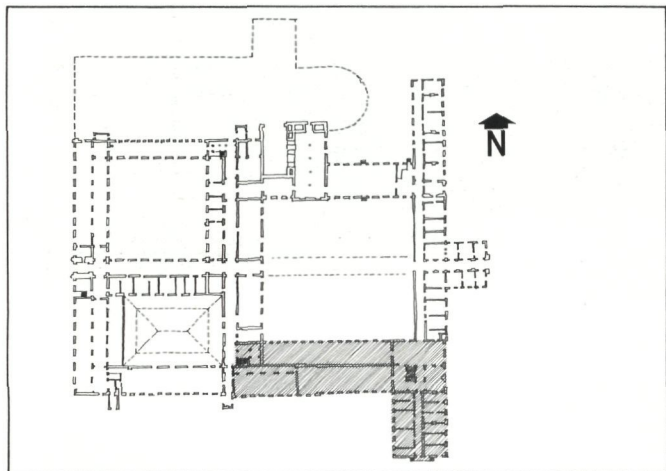
Ook op de verdieping is er een centrale rij gietijzeren kolommen die rusten op basementen in hardsteen. Ze dragen, zoals op de gelijkvloerse verdieping, een metalen ligger waarin I-profielen liggen met troggewelven tussen in gemetseld. De dakconstructie is bekleed met bepleistering op latwerk en dateert uit het einde van de 19de eeuw.

De buitengevels zijn identiek met die van het oostelijk deel.

Zuid- en zuidoostvleugel : de nieuwe abtswoning (4) en het oude ziekenhuis (2), die reeds bestonden in 1650, waren opgetrokken in witte natuursteen en werden door architect G.I. Kerricx verbouwd in klassicerende barokstijl. De gevel van de twee en een halve verdiepingen tellende abtswoning heeft 9 traveeën, waarvan de ramen gevat zijn in lijsten gehouwen uit blauwe hardsteen. De andere gebouwen (3) en (5) van dit L-vormig ensemble zijn nieuw ontworpen door architect G.I. Kerricx. De gepleisterde bakstenen gevels met plint, speklaag en kroonlijst in witte natuursteen, zijn door lisenen in traveeën verdeeld. De ramen zijn gevat in lijsten van een veel soberdere profilering dan in de abtswoning. Enkel de lateien en de dorpels zijn uit gehouwen blauwe hardsteen. De oorspronkelijke pleister heeft ingetrokken voegen :

- op de lisenen : okerkleurig, steenformaat 29,5 bij 13,5 cm.
- tussen ramen en lisenen : rood, baksteenformaat.

In 1821 worden verbouwingen doorgevoerd onder leiding van architect P. Bourla, met het oog op de omvorming tot gevangenis. Sindsdien blijft het plan van deze L-vormige vleugel zo goed als ongewijzigd. Hij omvat van-

M&L

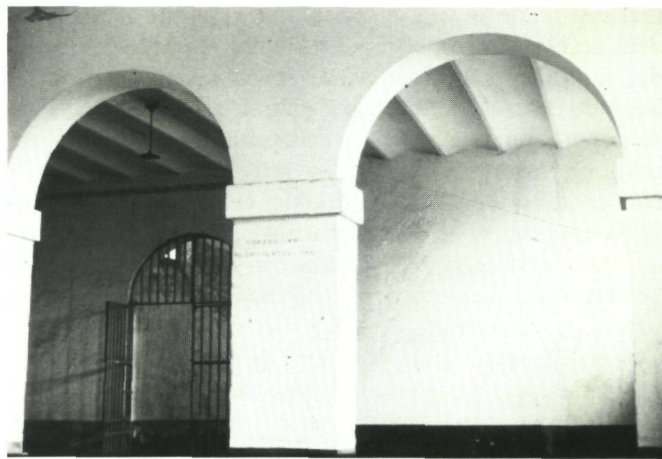
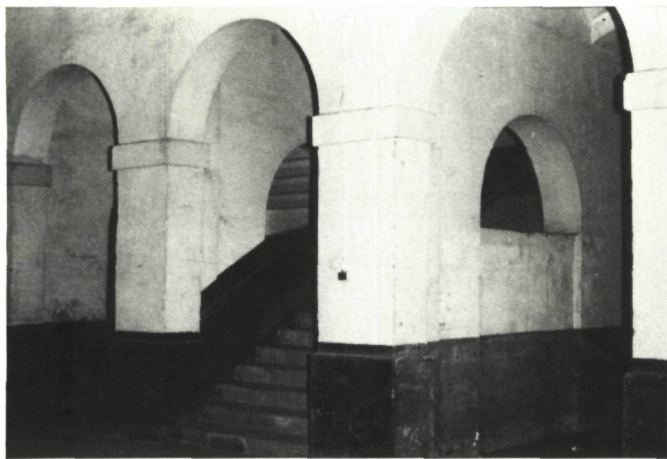

Westelijk deel van de zuidvleugel, ingericht als stortbadplaats (foto NHIBS).

Zuidvleugel : nieuwe vloerconstructie in baksteen (foto NHIBS)

daag vier grote onderdelen : de *zuidoostvleugel* wordt onderverdeeld in het oude ziekenhuis en het nieuwe ontvangstgebouw voor bisschoppen (3). De gelijkvloerse en eerste verdieping van het oude „ziekenhuis” zijn verdeeld in naast elkaar liggende kamers en een trap in het zuiden ($\pm 129 \text{ m}^2$ per bouwlaag); de zolderruimte (136 m^2) heeft nog steeds haar originele en uitzonderlijk mooie bekapping; de gelijkvloerse verdieping heeft een

Monumentale trapzaal met daarboven gelegen dakconstructie (1821) (foto NHIBS)

stenen bevloering en de verdieping en de zolder hebben een sterk beschadigde houten plankenvloer.

De gelijkvloerse en eerste verdieping van het ontvangstgebouw voor bisschoppen zijn verdeeld in naast elkaar liggende kamers, uitgevend op een gang grenzend aan het „oude ziekenhuis” (141 m² per verdieping); de zolderruimte (172 m²) heeft een 19de-eeuwse bekapping die sterk beschadigd is.

De monumentale trapzaal (1) (240 m²) met een tweevleugelige trap, heeft een piramidale houten dakstructuur. De trapsleden zijn uit massieve blauwe hardsteen. De zuidvleugel (4) en (5) heeft een gelijkvloerse, eerste

en zolderverdieping, telkens verdeeld in 3 grote zalen (resp. 235 m² en 169 m² per verdieping). De zalen zijn wit gekalkt, hebben een stenen bevloering en een zolde-ring samengesteld uit stalen I-liggers met tussenliggende troggewelfjes in metselwerk. De zolders hebben een 19de-eeuwse bekapping.

De kelderverdieping van de zuid- en de zuidoostvleugel samen neemt een totaal van 550 m² in, verdeeld over 14 ruimten.

De sacristie vormt een afzonderlijk bouwvolume in het abdijcomplex. Zij werd in 1743 aangevat naar een ontwerp van G.I. Kerricx. Het gebouw leunde aan bij het

Zicht op het complex vanuit de noordoostelijke hoek ; achter de noordelijke vleugel van de oostgevel (zie ook p. 40) bemerkt men de sacristie (foto G. Charlier).

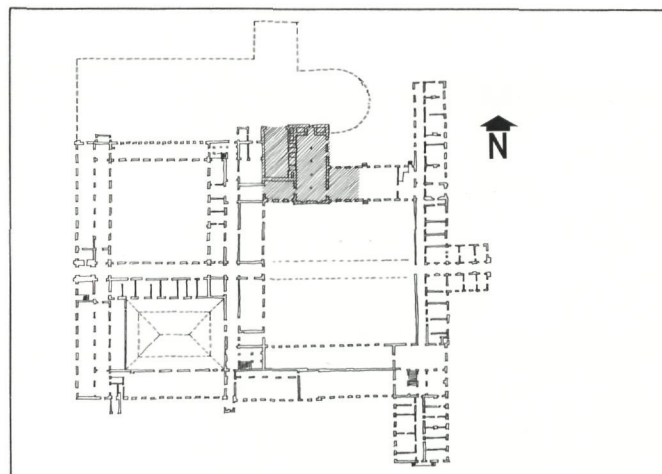

zuidelijk transept en het koor van de kerk. Deze muren met steunberen zijn bewaard gebleven. Bij de bouw van de sacristie heeft men een nieuwe bakstenen muur tegen de steunberen aangebracht, zodat ze los staat van de kerk. De constructie bestaat uit baksteenmetselwerk aan de binnenzijde. De binnenruimte wordt afgedekt met een bakstenen gewelf, in het midden doorbroken door een cirkelvormige lantaarn. De wanden zijn bepleisterd. Pas in 1821 werd de sacristie bij verbouwingswerken door architect P. Bourla om het complex tot gevangenis om te bouwen, verbonden met de infirmerie. Enkele ramen werden hiertoe dichtgemetseld. De oorspronkelijke gevelversiering, die zeer goed geconserveerd is, is nu zichtbaar binnen in het gebouw. Bij latere verbouwingswerken bracht men een betonnen vloerconstructie aan die de ruimte van de sacristie in twee niveaus verdeelt. Op de verdieping werden twee deuropeningen gekapt in de zijwanden ten einde het tweede niveau bereikbaar te maken. De raamopeningen werden in deze periode aan de nieuwe noden aangepast.

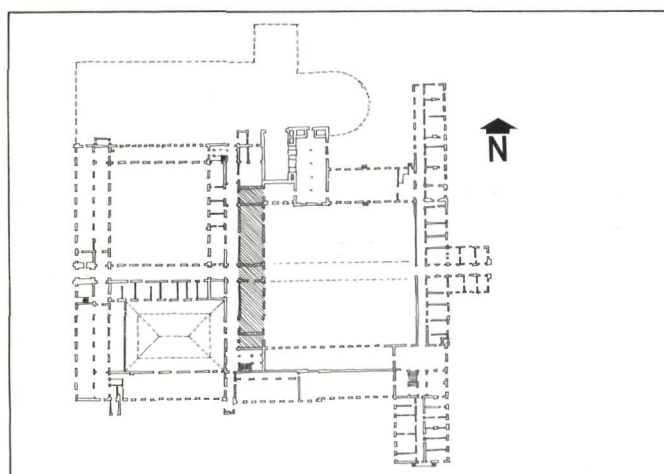
De sacristie is nog in een zeer goede staat, zowel uiterlijk als wat de bouwtechnische toestand betreft. Er zijn weinig waterinsijpelingen. Enkel daar waar het dak aansluit bij de wand van de infirmerie, is er vochtinsijpeling die verrotting van het dakgebint in de hand werkt. Bij rehabilitatie zou het wenselijk zijn de betonnen tussenvloer weg te breken. Zo ontstaat weer één grote ruimte met een hoge overwelfing, bij de aanzet versierd met natuurstenen consoles.

Op het schilderij van Lucas van Uden uit 1616 is reeds een gelijkaardige **centrale dwarsvleugel** aanwezig. In 1777 werd dit bestaande volume grondig verbouwd in rococostijl. De oostgevel kreeg een riante poort, die de nieuwe toegang tot de abdij werd. De rococogevel is opgetrokken uit witte natuursteen; hij omvat 11 traveeën waarvan de ramen en de toegangspoort omlijst zijn met blauwe hardsteen.

In de 19de (en 20ste) eeuw onderging de vleugel zijn verbouwingen. Zij omvatten het inbrengen van een nieuwe traphal in de kruising met de zuidvleugel, het vervangen van de oude vloerlagen door nieuwe uit staal en metselwerk of uit gewapend beton, en het plaatsen van een nieuw dak, gesteund op paraboolvormige spanten,

Sacristie, detail van de gewelfaanzet (foto NHIBS)

samengesteld uit aan elkaar geboude boogvormige balken.

De gelijkvloerse verdieping ($\pm 520 \text{ m}^2$) bevat een centrale inkomhal, twee zalen ($\pm 120 \text{ m}^2$), een noordzuidgang (breedte 3,60 m), en de traphal in het zuiden. De verdieping bestaat uit een zaal (310 m^2), de door grote rondbogen bij de zaal betrokken noordzuidgang en de traphal. De zolder ($\pm 520 \text{ m}^2$) is één grote ruimte.

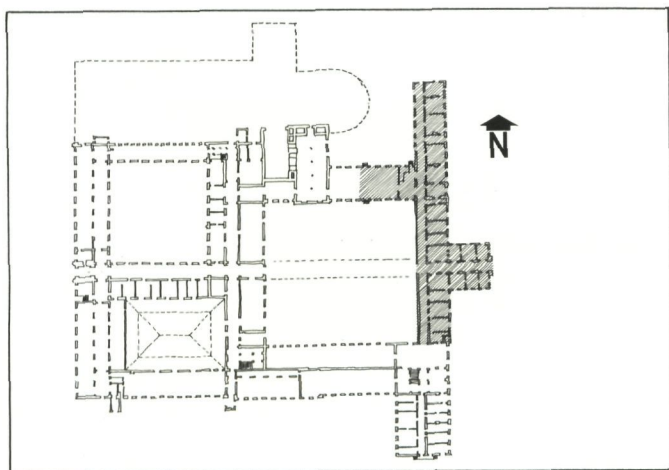
De trapconstructie, met massieve treden uit blauwe hardsteen, is bouwvallig en de paraboolvormige spanten

Dakconstructie boven het centrale deel van het complex (foto NHIBS)

zijn, blijkbaar kort na de ingebruikneming, verstevigd met houten kolommen. De oostgevel is zwaar beschadigd rond de dakwaterafvoer. De dakgoten, de afvoerpijpen, het lood- en zinkwerk en het schrijnwerk zijn bouwvallig. De dakbedekking is dringend aan herstelling toe.

Noordoostvleugel : tussen 1777 en 1790 werd door G.I. Kerrick aan de noordzijde van de sacristie, de classicis-

tische vleugel in L-vorm gebouwd, die dienst deed als infirmerie. Het oostelijk deel werd rond 1820 ingericht als administratief gebouw en de andere vleugel die aansloot bij de sacristie als het verblijf voor vrouwelijke gevangenen. In die periode werden de houten vloeren van de gangen vervangen door troggewelven. Tussen deze vleugel en de zuidelijke oostvleugel werd een nieuw toegangsgebouw ontworpen, zodat aldus de derde binnenkoer ontstond.

De voormalige infirmerie, een classicistisch geheel met in het midden een risaliet en fronton, werd uitwendig weinig verbouwd. De kelders, toegankelijk via een binnen- en een buitentrapp, zijn overwelfd met kruis- en met tongewelven. De gelijkvloerse verdieping heeft zeer hoge ineenlopende plaatsen die ook toegankelijk zijn via een naastliggende gang. In de kamers verbergen de bepleisterde plafonds de houten vloerconstructie die bestaat uit kinderbalken op moerbalken.

De verdieping is quasi-identiek ingedeeld. Hier is de vloer boven de gang een gewapende betonplaat. De typisch 18de-eeuwse dakconstructie vormt doorlopende zolders waarin de rookkanalen schuin naar de nok zijn opgemetseld. Het metselwerk van de gevels is bepleisterd. De plint die gemetseld is uit Ledesteen (recuperatie ?) is geteerd. De arduinen raamdorpels worden gedragen door consoles in dezelfde steen. Ze zijn bijna identiek met die in de zuidelijke helft van de gevel.

De schilderwerken en de schoorsteenmantels in deze vleugel doen velen nog terugdenken aan hun militaire dienst, waar de soldaat-metser en de soldaat-schilder hun kundigheden mochten laten blijken bij het inrichten van hun kamers. Alhoewel deze versieringen occasioneel, ludiek en bovendien de enige zijn in het hele complex, kunnen ze niet bewaard blijven.

Op het eerste gezicht lijken de **bijgebouwen** niet waardevol, historisch noch bouwtechnisch. Uit het bouwhistorisch onderzoek blijkt dat er enkele gebouwen dateren uit de 17de en de 18de eeuw. Op bouwtechnisch gebied zijn de meeste nog goed en zeker vatbaar voor rehabilitatie. Hier moeten we wel onderscheid maken, gezien de diversiteit qua type en bouwperiode.

Van de gebouwen die na 1950 gebouwd zijn, is alleen de grote loods bij de ingang in goede staat. Dit is trouwens het enige gebouw dat nog in gebruik is. In het noordelijk deel zijn de werkplaatsen van de gemeente Hemiksem ondergebracht. Het overige deel wordt nog door het leger gebruikt als stapelplaats. De andere bijgebouwen van na 1950 zijn waardeloos en totaal vervallen.

Een viertal bakstenen gebouwen waren ingericht voor de kazernering van de soldaten. De bouwtechnische toestand is te vergelijken met die van de abdij.

Een derde type gebouwen zijn kleinere gebouwen, die meestal een historische kern hebben maar veelvuldig verbouwd werden. De meest merkwaardige zijn vermeld in de historische studie. Deze gebouwen, die mede sfeerbepalend zijn voor de omgeving, zouden moeten worden gerestaureerd, maar als dringende instandhoudingswerken nog langer uitblijven, zullen zij gesloopt moeten worden.

Een nieuwe bestemming, maar welke ?

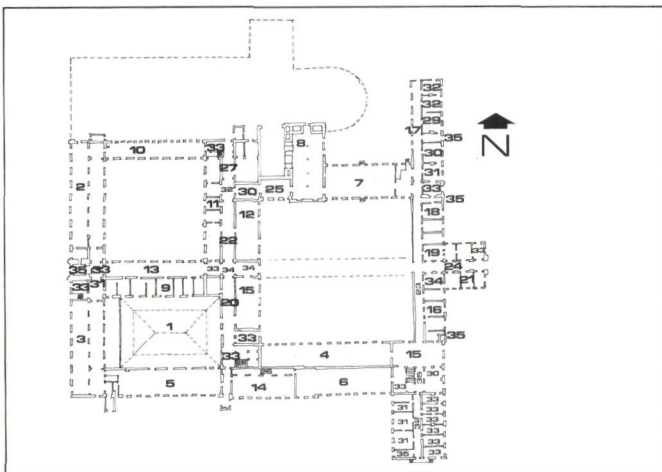
Wat doen we met dit enorme complex en welke bestemming eraan te geven ? Welke marges van ingrijpen kunnen hier bij de restauratie en renovatie gehanteerd worden ?

Om tot een oplossing te komen voor deze vragen, hebben de cursisten Monumentenzorg vooraf een actuele evaluatie gemaakt van het gebouwenbestand, uitgaande van de materialiteit van het gebouw en in dialoog met de geschreven bouwgeschiedenis. Dit onderzoek heeft, zoals blijkt uit de omschrijving per bouwfase, de cursisten geconfronteerd met een enorme variatie aan historische bouwvormen van een zeer variabele kwaliteit.

Uit zo'n boeiende studie vol verrassingen en ontdekkingen distilleren de cursisten ondervinding, oefening in benadering, ... Maar zo'n studie mag niet „vrijblijvend” zijn. Vandaar de publikatie in M & L van de survey met opties voor rehabilitatie, die hopelijk méér met zich zullen brengen dan enkele politieke intentieverklaringen. Na het verhaal over de bouwgeschiedenis en de geïllustreerde beschrijving van de gebouwen, resumeren wij de studie over de **bouwtechnische toestand** van het complex en zijn bijgebouwen.

Het complex met een totale vloeroppervlakte van ca. 15.000 m², is een traditionele constructie uit baksteen-metselwerk. De houten draagvloeren zijn in alle lokalen vervangen door gemetselde of betonnen gewelven. Alle dakconstructies zijn in hout en bekleed met leien. De houten ramen bevinden zich in een zeer bedenkelijke staat en meer dan de helft van de ruimten zijn stukgegooid. De gevels, waarvan de historische waarde hoger werd beschreven, zijn constructief vrij goed. De natuurstenen bekleding van de gevels is licht verweerd. Deze schade is, in vergelijking met veel andere historische gebouwen, nog vrij gering te noemen. De bepleistering op de 18de-eeuwse gevels is echter erg beschadigd.

Door het aanbrengen van stenen draagvloeren zijn de wanden stevig verbonden. Er zijn geen noemenswaardige barsten of verzakkingen. De dakgoten en afvoerbuizen evenals de dakvlakvensters, zijn in uiterst slechte staat. De schade die daardoor ontstaat wordt stilaan ern-

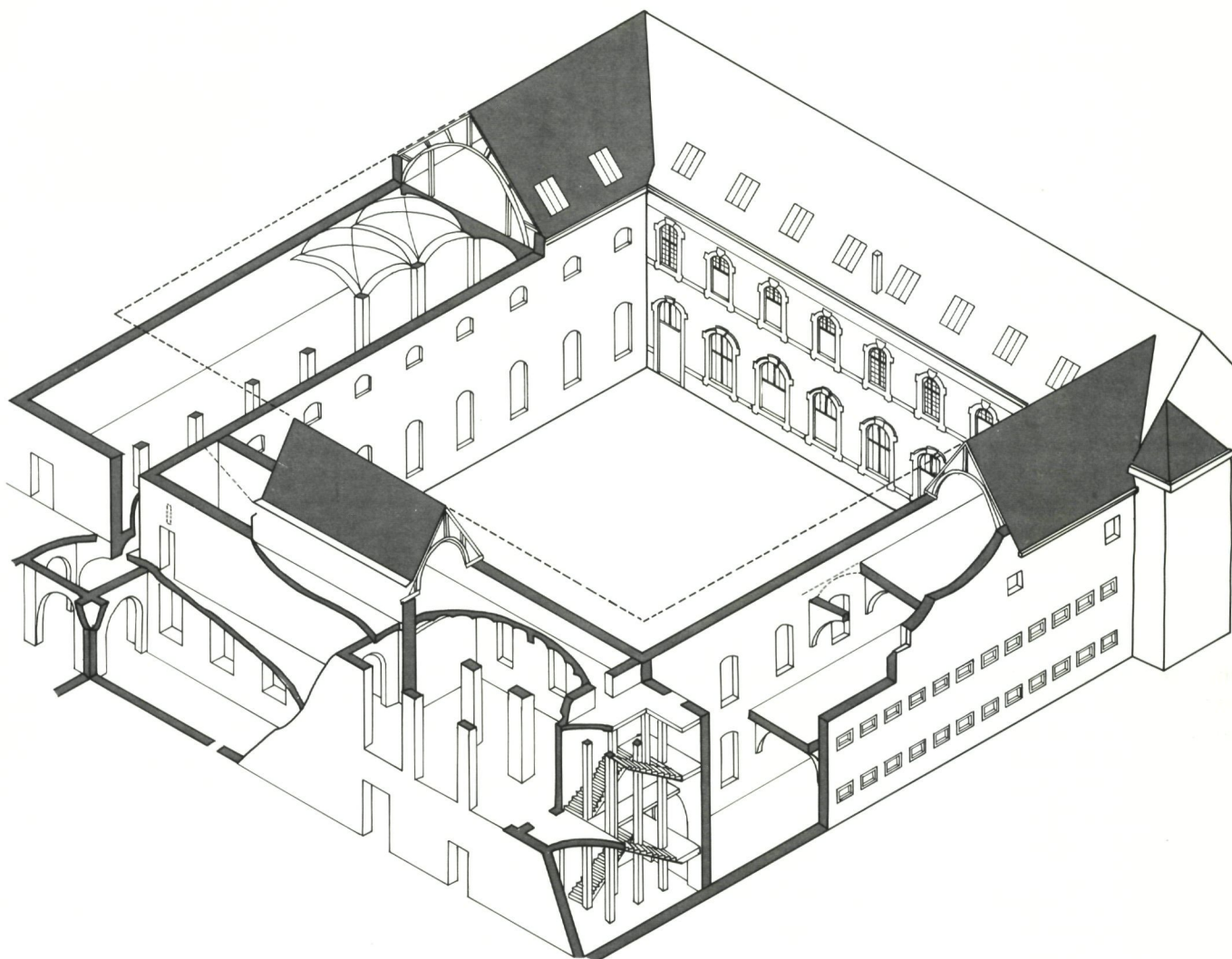
1		690
2		350
3		305
4		285
5		270
6		235
7		215
8		200
9		185
10		145
11		135
12		135
13		130
14		125
15	x2	110
16		90
17		80
18		75
19		70
20		65
21		60
22		60
23		60
24		55
25		50
26		45
27		45
28		35
29		35
30	x2	35
31	x4	30
32	x4	25
33	x14	20
34		15
35	x4	10
TOTAAL		5075

De beschikbare ruimte :

Op bijgaande tabel zijn de verschillende lokalen schematisch voorgesteld en gerangschikt per grootte.

Het gebouw heeft een totale vloeroppervlakte van ± 15.000 m²; hierbij zijn meegerekend : de kelders, de gelijkvloerse en de eerste verdieping, de bruikbare zolder-ruimtes. Zijn niet meegerekend : de binnenkoeren. Daarbij komen nog de bijgebouwen die niet opgenomen zijn in de tabel. Bij die bijgebouwen is een kwalitatieve classificatie nodig, wat niet het geval is voor de abdijgebouwen zelf die allemaal in vrij goede staat zijn.

Uit de tabel blijkt dat de meeste lokalen, op de overdekte binnenkoer na, meestal lang en smal zijn. De kleine lokalen zijn allemaal gesitueerd in de oostvlugel.

Axonometrie van de binnenkoer (tekening M. Dierickx naar K. van Balen).

stig, doordat zwammen zich snel ontwikkelen op het vochtige hout. Indien deze schade niet dringend wordt ingedijkt, zullen over 10 jaar „alle daken” vernieuwd moeten worden.

De riolering bevindt zich in een vrij goede staat. De kelders die alleen aan de oostzijde voorkomen, zijn betrekkelijk droog. Van binnen is het gebouw volledig kaal. De bepleisterde muren zijn wit gekalkt of met afbladerende plasticverf geschilderd. Van de oorspronkelijke inrichting van de abdij is alles, tot de laatste spijker, verdwenen. Niettemin verlenen de boogvormige gewelven en het ritme van de kolommen de binnenruimten een zekere charme. De lange gangen, de grote zalen, en de zichten op de afgesloten binnenkoeren, blijven verrassen bij het betreden van het complex.

De herwaarding.

Het gebouw staat er, „leeg”, midden in een groene zone aan de Schelde en tussen de dorpscentra van Hemiksem en Schelle. Het historische belang van het complex en de bouwtechnische toestand zijn hoger uitvoerig omschreven.

Het hele domein is eigendom van de Belgische staat, meer bepaald van het ministerie van Landsverdediging. Het is „te koop”, maar hoewel de prijs in de loop der jaren fel gedaald is, komt er geen koper opdagen. De belangrijkste reden is ongetwijfeld het ontbreken van een bestemming, die de noodzakelijke investeringen kan verantwoorden bij rehabilitatie. Is er geen nood aan zo'n groot gebouw, is de bouwtechnische toestand „te slecht”, speelt de minder centrale ligging hier een negatieve rol, ... ?

Bij het onderzoek van deze en nog andere vragen, zijn de cursisten Monumentenzorg ervan uitgegaan dat de kunst voor herbruik van leegstaande (historische) gebouwen erin bestaat, de opportuniteiten te herkennen die verschaft worden door het unieke van de context en het minimaliseren van de specifieke eisen van de nieuwe „bestemming”. Deze uitgangsbasis werd afgeleid uit seminariererken, gemaakt door andere cursisten tijdens het vorige academiejaar, met als doel een inventaris te maken van historische gebouwen, verspreid in Vlaanderen, die na restauratie een nieuwe bestemming kregen. Door deze case-studies, een hondertal, werd veel ervaring opgedaan, maar vooral de kennis dat er „geen”

vaste regels zijn en „geen” standaardvoorbeelden; en dat een restauratie er niet komt zonder dat een nieuwe functie voorhanden is.

Wie moet een nieuwe functie vinden? Eigenlijk is het inbrengen van een nieuwe functie niet rechtstreeks een monumentenzorgprobleem, wel onrechtstreeks. Veel wordt duidelijk wanneer we de vergelijking maken met de wijze waarop een nieuw gebouw tot stand komt, meer bepaald de verschillende fasen van het realisatieproces. Bij nieuwbouw wordt, kort samengevat, een conceptie gemaakt vanuit een programma, meestal gegroeid vanuit de nood aan expansie van bestaande structuren. Na studie van de financiële mogelijkheden, van de rentabiliteit van het te investeren kapitaal, krijgt een ontwerper de opdracht om een gebouw te ontwerpen rekening houdend met het programma, en om het in te planten op een terrein dat de bouwheer met dit doel heeft aangekocht.

Bij rehabilitatie vertrekt de ontwerper niet van deze „carte-blanche”-situatie, maar zal hij een belangrijker rol spelen in het realisatieproces, althans in de voorbereidende fase. Hij zal een studie maken van de site en van de wijze waarop de gebouwen gestructureerd zijn. De diagnose voor de problemen aan de constructie zal bepalend zijn, zelfs voor de aankoop. Hij onderzoekt hoe het programma van de opdrachtgever kan worden ingepast in de bestaande structuren, welke ingrepen daartoe vereist zijn, ... daarbij rekening houdend met de eigenheid van het gebouw, de historische waarde, ...

Nog moeilijker wordt het wanneer, los van enige opdracht, moet worden gezocht naar nieuwe mogelijkheden bij leegstand. Binnen een stedelijke omgeving vinden constructief goede gebouwen meestal vlug nieuwe gebruikers, omdat functieverhuizingen veelvuldig voorkomen in de stad. Het aanbod van nieuwe functies is ook veel groter. We kennen zoveel voorbeelden waar grote complexen totaal nieuwe bestemmingen kregen: een abdij wordt cultureel centrum, een kerk museum, een fabriek sportcentrum.

De financiële consequenties van een rehabilitatie na restauratie, wegen minder zwaar op het budget van een stad dan op het meestal zeer beperkte budget van een kleine gemeente. Het is moeilijk om een nieuwe gebruiker te vinden voor een grote abdij, gelegen in een regio in regressie. Daarom is het de taak van de „monumentenzorg” om mee te werken aan het onderzoek ten einde de historische gebouwen zo spoedig mogelijk na hun buiten gebruik raken, opnieuw in te schakelen. Vanuit de afdeling Monumentenzorg van het NHBS werd steeds getracht om op die manier de cursisten direct te betrekken bij de zorg voor nagenoeg verloren monumenten.

Welke nieuwe bestemming?

„Een functie waarbij de gebouwen, na het aanpassen aan de specifieke eisen van de nieuwe gebruiker, toch hun essentieel karakter bewaren”, zo werd gezegd. Maar wat is het essentiële karakter van een historisch ge-

bouw? We trachten het te onderzoeken en duidelijk te stellen aan de hand van het onderzoek van de abdij van Hemiksem.

Uit het historisch onderzoek leren we dat de abdijgebouwen voor 90 % zijn opgetrokken tussen 1650 en 1780. Tussen 1810 en 1977 werden nog enkele gebouwen toegevoegd en werd, na stelselmatige aanpassingen, de bestemming achtereenvolgens: hospitaal (3 jaar); gevangenis (ongeveer 50 jaar); militair depot (100 jaar); leegstand. De gebouwen hebben langer een andere bestemming gehad dan hun oorspronkelijke. Hebben ze dan ook het karakter meegekregen eigen aan die nieuwe bestemming?

Van buitenuit gezien en zonder acht te slaan op sommige bijgebouwen en wegverhardingen, is het aspect van een 17de-18de-eeuwse abdij bewaard gebleven. De inpassing van een nieuwe toegangspartij door architect P. Bourla heeft dit karakter niet geschaad, maar wellicht nog geaccentueerd door het creëren van een derde binnenkoer. De dichtgemetselde ramen verbreken dat karakter niet, omdat ze een zo voorlopige indruk geven dat ze weggedacht worden. Hetzelfde kan gezegd worden van de bakstenen liftkokers die tegen het gebouw zijn aangebouwd. Binnenin staan wel twee karakters tegenover elkaar. Alhoewel. Bij het naar buiten zien hebben de binnenkoeien, spijs het inbrengen van enkele 19de-eeuwse gevels, niets van hun oorspronkelijke sfeer ingeboet. Houten schuifpoorten, ijzeren lifthekken, betonnen kolommen, kale ruimtes ... zijn beelden uit een leegstaande loods. Toch doen de lange brede gangen met hun wit gekalkte muren eerder denken aan sobere kloostergangen.

Vandaar dat sommigen door het ervaren van de stilte die er nu heerst, door het sacrale, afgeschrikt worden om een inbreng aan te nemen die niet in overeenstemming zou zijn met die sfeer. Niets doet denken aan een gevangenis, een ziekenhuis, een correctiehuis, ... zelfs de tralies niet. Het is een kloosterruimte gebleven. Moeten we hieruit besluiten dat het gebouw best opnieuw ingericht wordt als klooster? In principe zou dat moeten worden vooropgesteld. Hoewel dit niet onmogelijk is, blijkt uit onderzoek dat steeds meer kloostergebouwen in onbruik geraken dan dat er nieuwe ingericht worden. De conclusie hier zou kunnen zijn dat, indien een merkwaardig historisch gebouw zijn oorspronkelijke bestemming niet, of niet onmiddellijk kan terugkrijgen, het dan gewoon in stand moet worden gehouden. Kortom beter geen nieuwe functie dan een „slechte”.

Daartegenover staat een pand om te bouwen om het aan om het even welke bestemming aan te passen, zonder daarbij rekening te houden met de gevels, de structuur, de historische details ... Het pand wordt in dat geval „verknoid”.

Uit de evaluatie van de huidige toestand van de abdij van Hemiksem leren we dat na het inbrengen van zeer verschillende functies de essentie toch nog bewaard is gebleven: een bouwhistorisch zeer merkwaardig monument met een sfeer die ontegensprekelijk doet denken aan die van een klooster. Dezelfde ervaring doet men op bij een bezoek aan de abdijruïnes van Villers, Fountains abbey ...

Dit is geen argument om de abdij van Hemiksem te laten vervallen tot een „romantische” ruïne, maar om aan te tonen dat er veel kan gebeuren met een gebouw zonder dat de essentie ervan verloren gaat, indien bepaalde spelregels gevolgd worden. De St.-Bernardsabdij is hier een bewijs van. Een zeer belangrijke regel is dat de ingrepen moeten gebeuren door ontwerpers die de bestaande structuren begrijpen en waarderen, zoals Bourla, die bij zijn ontwerp om de abdij om te bouwen tot gevangenis waardevolle ingrepen heeft gedaan „spijs het opgelegde programma”.

Na deze beschouwingen hebben de cursisten Monumentenzorg enkele voorstellen geformuleerd.

Voorstellen van de cursisten Monumentenzorg.

Als voorontwerp hebben de cursisten een poging gedaan om diverse gebruiksmogelijkheden in te passen in het complex. Ze kozen zelf, na een half academiejaar werken aan het onderzoek en de evaluatie van de abdij, elk een bestemmingsprogramma, dat na groepsbespreking werd aangenomen of aangepast. De programmavoorstellen lagen met opzet erg ver uiteen, om vanuit de contrasten te pogen een haalbaar voorstel te vinden.

Zo werd een bestemming als „Internationaal Ontmoetingscentrum voor de Jeugd”, gepatroneerd door de E.E.G., met hotel-, studie-, vormings-, congres-, ontspannings- en sportaccommodaties, in overweging genomen, maar na volgende beschouwingen niet verder uitgewerkt.

De beschikbare oppervlakte van het complex laat toe een globale uitrusting te bieden voor 400 à 500 mensen. De verdeling is weergegeven op de schets en voorziet in : 9000 m² hotelfunctie, 6000 m² vormings-, studie- en congresfunctie en 4000 m² sport- en ontspanningsfunctie.

De typologie en de kans tot relatief vrije planopvatting binnen de bestaande naakte structuur, maakt deze oplossing mogelijk. Een belangrijk nadeel is echter de slechte ontsluiting van het complex op internationaal niveau : het internationaal vliegveld ligt buiten een straal van 30 km; een expressweg of autoweg ontbreken in de directe omgeving en er dient zich een zeer moeilijke ontsluiting aan uit de enge dorps-verkeerssituatie.

Uiteindelijk werden drie voorstellen lange tijd onderzocht, besproken en zelfs getoetst aan de praktijk. Hieronder komen eerst die voorstellen aan bod waarvoor geen plannen werden uitgewerkt; een voorstel dat in detail werd behandeld volgt daarna. Het is niet toevallig dat er vanuit een totaal andere benaderingsbasis werd vertrokken.

Voertuigenmuseum voor het onderbrengen van merkwuurde collecties, zoals de autoverzameling Mahy, een verzameling koetsen, ...

Deze optie werd bestudeerd om velerlei redenen. Vooreerst is er vraag naar zo'n museum; de oppervlakte is ruim voldoende voor het onderbrengen van zulke om-

vangrijke verzamelingen; de gebouwen kunnen voor deze functie ingericht worden, met elementaire instandhoudingswerken, een minieme technische uitrusting op het gebied van verwarming en verlichting, en dit alles tegen een „zeer” beperkte kostprijs, met uitzondering van de lokalen die nodig zouden zijn voor administratieve doeleinden; de lokalen zijn bovendien vrij gunstig voor de opstelling van wagens; er moet nagenoeg niets gewijzigd worden aan de voorhanden zijnde constructie waar draagkrachtige vloeren, grote poorten, ruime liftkokers, brede gangen ... reeds aanwezig zijn; er zijn voldoende verharde parkeerplaatsen (voor de vele ! bezoekers) binnen het domein, die met een minimum aan kosten in gebruik kunnen worden genomen en zo gelegen zijn dat ze geen aanslag inhouden op de groenzone rond of op het uitzicht op de abdij; tenslotte kan een automuseum, alleen reeds door de centrale ligging in Vlaanderen, „de” attractiepool zijn voor toeristen in de regio.

Deze plannen werden niet uitgewerkt omdat de personeelskost voor bewaking van de collectie in deze doolhof van zalen, volgens onze berekening zeer zwaar zou doorwegen op de balans die voor zo'n museum in evenwicht zou moeten kunnen worden gehouden. Niet de presentatie van de wagens, maar wel het verplaatsen ervan, zou problemen met zich brengen omwille van de vele kolommen.

Toch is dit een „onmiddellijk” haalbare rehabilitatie-optie.

Het ter beschikking stellen van het gebouw voor gebruik door kleine en middelgrote ondernemingen.

Voor deze optie zou zelfs steun te vinden zijn bij bepaalde ministeries, werd recent vernomen. In het voorstel werd gedacht aan de volgende planning : daken, afvoeren en kleine gebreken worden hersteld; de gevels, inclusief de toren, worden gereinigd en hersteld; spelregels worden opgemaakt voor de huurders in verband met de door hen gebruikte ruimte binnen het complex - wat mag en wat mag niet, wat moet !, termijn van gebruik, vergoeding, ... - er wordt gezorgd voor de nodige publiciteit rond het project; de „aanpasbare” spelregels met de eerste gebruikers worden op punt gesteld ...

Vooropgesteld werd dat de ondernemingen nagenoeg gratis over een ruimte zouden beschikken, alhoewel die beperkt zou worden. Uitbreiding binnen de ingebouwde marges, zou enigszins mogelijk zijn. Bij verdere expansie zou een verplichte verhuizing volgen, eventueel naar nabijgelegen industrieterreinen die eveneens aan rehabilitatie toe zijn.

Dit zeer soepel in te brengen systeem voor rehabilitatie, biedt heel veel voordelen, niet in het minst dat van de lage kostprijs van de basisinvestering voor de overheid. Maar het historisch gebouw loopt gevaar, niet op korte termijn wanneer de spelregels nog strikt gevolgd worden, maar op lange termijn, wanneer het „economisch” belang voorrang krijgt op de conservatie van het gebouwenbestand. In deze optie zou het domein door de staat onderhouden worden als groenzone en opengesteld voor het publiek.

De optie werd niet ten gronde uitgewerkt door de cursisten omdat de groep uitsluitend bestond uit architecten en ingenieurs. Bij het opstellen van de spelregels zou de monumentenzorg wel een belangrijke taak toebedeeld krijgen, maar dan samen met juristen, politici, industrieëlen, ... in een multidisciplinair team.

Multifunctioneel centrum.

Dit laatste voorstel wordt niet méér in detail beschreven dan de vorige, alhoewel het door de cursisten, in groep, tot de laatste stoel werd uitgetekend. Dit gebeurt om te vermijden dat de lezer de indruk zou krijgen dat dit dé oplossing is die voortvloeide uit een jaar studie. Dit derde voorstel is zeer complex, qua programma en qua inpassing in het gebouw. De essentie van het programma was dat ervan uitgegaan werd dat het gebouw maximaal dient te worden gebruikt, zowel qua tijdsverloop - in

principe 24 uur op 24 uur, in de week zowel als in het weekend - als qua ruimte.

Een juiste dosering van het aantal en de aard van de activiteiten werd gezocht om dit principe te realiseren. We gaan hier niet verder in extenso op in; bijgevoegd schema illustreert de gevolgde werkwijze.

Voor de realisatie van een dergelijk multifunctioneel centrum zijn belangrijke restauratiewerken nodig die veel verder gaan dan bij de vorige opties. Hieruit volgen ook belangrijke investeringen zoals een totale heraanleg van de groenzone rond de abdij, gepaard gaande met inrichting van nieuwe accommodaties in die zone en aan de oevers van de Vliet en de Schelde.

Deze optie werd wel ten gronde uitgewerkt omdat zij de meeste garanties leek te bieden voor een degelijke restauratie, niet alleen van het gebouw maar van het hele domein, en dat is uiteindelijk onze ZORG.

Besluit.

Materieel verval is één van de meest zichtbare en schrijnende uitingen van een breder te situeren regressie. In het geval van Hemiksem kunnen de toestand en de toekomst van het abdijcomplex niet los gedacht worden van de totale socio-economische ruimtelijke problematiek van de hele Rupelstreek.

Wij willen dan ook bepleiten dat een mogelijke aanpak van het hele complex mede opgenomen wordt in een totale strategie voor de reconversie van de Rupelstreek. Eeuwen geleden heeft de komst van de monniken in grote mate de ontwikkeling en de opgang van de regio bepaald, en het is in deze historische continuïteit dat de herwaardering van het abdijcomplex o.i. één van de speerpunten en symbolen zou kunnen en moeten zijn voor deze reconversie van de hele regio.

Indien de hier gepresenteerde studie hiertoe een - zij het bescheiden - aanzet zou kunnen geven, achten wij onze inspanningen meer dan beloond.

Accommodatie	Functie										
	natuurbeleving/rust	sport	watersport	informatieoverdracht	verblijf	beperkte teelt	voedselbereiding	voedselbedeling		el. geneesk. zorg	onderhoudsdienst
groenklassen	●			●	*			o	o	o	(1) lesdagen
natuurinfo-centrum	●			●							(1) vak. en WE
school		o	o	●				o	o	o	(2) lesuren
pensionaat	*	*	o	●				*	o	o	(3) schooljaar
gem. sportcentrum	*	●	o						o	o	(2) avond en vak.
BLOSO (watersport)			●	*	*			*	o	o	(3) vakantie (&WE)
hotel	*	*	o	●				*	o	o	
congreszalen	o	o	o	●	*			*	o	o	
restaurant					o	o	●	●			
service-flats	*			●				●	●	o	

● : hoofdactiviteit
 * : frequente activiteit
 o : occasionele activiteit

Deze bijdrage ontstond vanuit de **Postgraduaat Afdeling Monumenten- en Landschapszorg** binnen het **Nationaal Hoger Instituut voor Bouwkunst en Stedebouw**, Mutsaertstraat 31, Antwerpen.

In dit postgraduaat wordt vooral aandacht besteed aan de studie en de analyse van praktijkgebonden problemen uit het domein van de conservatie en restauratie van historische gebouwen, en historische natuur- of cultuurlandschappen. De opleiding richt zich daarom in hoofdzaak op architecten, ingenieurs en (kunst-)historici. Bijzondere aandacht wordt besteed aan het typisch Belgisch

monumentenpatrimonium en de dagelijkse werfpraktijk in Vlaanderen.

Het studieprogramma is binnen een sterk interdisciplinair kader opgebouwd rondom drie vakgroepen :

- theorie en techniek monumentenzorg
- historische hulpwetenschappen
- praktijk monumentenzorg

De studie is georganiseerd op part-time basis (1 1/2 dag per week) en duurt twee jaar + derde jaar voor voorbereiding diplomawerk. Bij slagen wordt een erkend diploma afgeleverd.

Verdere inlichtingen in **M&L** 1982 nr. 6 of bij de afdeling zelf.

Summary

The Patrician House of the Van tSestich Family in the Naamsestraat in Louvain

The Van tSestich house, being part of a large complex and listed as a monument since 1938, has been considered for restoration in 1962, as far as its remarkable Gothic side-façade was concerned; the works were not carried out.

The elaborate study of the complex — on which this contribution is based — aimed among other things at proving that plotting out this domain can be justified only when the historical growth of the complex in its respective constituents is being considered. An arbitrary division would lead to misjudging the actual value of the entire complex.

The house owes its name to the Van tSestich family, occupying the house from the 15th till the 17th century. At the beginning of the 15th century the complex was situated in a residential quarter for well-to-do people, the houses conceived as separate wings around a yard, each having a specific function.

The boundaries of the Van tSestich domain have only slightly been modified up to now; the interior on the other hand has been subjected to several plottings, what renders the original division hard to reconstruct. One may assume however that 2 separate zones have developed around the 2 yards, forming one unit during the Van tSestich period, but divided again after the 1650 sale. The wing with Gothic side-façade on the dividing line of the northern and southern yard, can be ascribed to the northern plot, on the ground of 2 deeds of 1535 and 1538.

The history of the domain mounts to 5 centuries. A few cellars and — most probably — the midwing with Gothic side-façade, date from before 1490, the year the Van tSestichs came to settle down. 1490-1650 was undoubtedly the hey-day for the complex. The „first” Van tSestich, mentioned in Louvain in 1412, was descended from the Eifel-area. The family turned out to be a classic example of the new, young nobility with university schooling. The splendour and magnitude of its house appears from an account (1538) of a tour throughout the building, made in consequence of a dispute. The Van tSestichs had an active share in the building-activity; judging from style characteristics a large wing (no. 3 on the plan p. 11) and the house (no. 7) can almost certainly be ascribed to them.

In 1650 the Van tSestichs sold the domain. The northern part went — in indirect line — to the Baelemans family, the south façade — with annexation of the midwing with Gothic façade — to Stewart Van Veen. The latter has carried out drastic alterations. He accounts for the separation of the northern and the southern plot. The wing (no. 9) bears the date 1661, the period of Van Veen's building-activity; he has besides built a completely new façade on the southern yard, about 2 metres in front of the original façade (no. 9a); he had his share, finally, in the building of the gatehouse (no. 11) and the coach-house (no. 13), the later chapel.

In 1683 Van Veen sold the property to the Utrecht chapter, who used it to accommodate a college, viz. the „College van de Hoge Heuvel”. Apart from a chapel, no information is preserved as to any building-activity between 1686 and 1755. 1755 was the building-year of the gallery (no. 12). The 18th-century endeavours to straighten the building-line fitted into the then nascent town planning policy.

From 1650 till about 1818 the northern plot was inhabited by the Baelemans family, who has added an exterior building to the wing (no. 3) as a link with the street. At the same time the yard acquired a classical character, some of the fronts having been rebuilt or modified for the purpose. The De Munters were the third family since 1490 to occupy the northern plot (1818-1942). The gatehouse (no. 5) achieved a new front and the interior organization was modified. In the meantime the southern part, no longer used as „College van de Hoge Heuvel”, regained its educational function as „Atheneum” in 1836. The „Gebouwenfonds voor de Rijksscholen” (Buildings Fund for State Schools) became proprietor after the second world-war. New classrooms were built around the playground (Z1), whereas other functions were accommodated in the other college buildings. The increasing number of boarders demanded modifications to the complex, having relentlessly disturbed the harmonious outlook of the southern yard.

The departure of the „Atheneum” in 1982 is of crucial importance to the further history of the complex. The former „College van de Hoge Heuvel” retains its educational function, as a new school will occupy the buildings in the course of the year.

The house with Gothic façade poses more problems. Its advanced state of dilapidation requires first and foremost a thorough restoration. The historical study that has been made in view of the restoration, hopes to be convincing as to the necessity of a comprehensive approach, the present buildings and their environment being the basis for its options.

A Future for Saint Bernard's Abbey in Hemiksem Part II : The Abbey in the 19th and 20th Century

The historical evolution of the abbey till the French Revolution has been discussed in a previous issue of our periodical (M&L 2,6 Nov.-Dec. 1983). The ups and downs in the 19th and 20th century, sketched below, were most determinative as to its present outlook.

After 14 years of desertion, the complex was converted into a naval hospital in 1811, but the Prussian invasion in 1814 brought this to an end. Awaiting a permanent function the abbey became a granary. The option went finally to a correctional prison.

In 1821 the reorganization of the building was assigned to P. Bourla, town-architect of Antwerp. He planned to accommodate the prison in the existing buildings and proposed several adaptations concerning the interior organization, by way of which large communal rooms were created. At the south of the abbey annexes were built or modified shortly after 1822. Other buildings, eventually dating back to the 16th century, are hard to be located since many of them have been demolished. Works of upkeep and/or repair on floors, roofs and the walls around the domain, were still carried out after the installation of the prison; the interior organization too was often modified.

A new barracks was built in 1830 at the service of the military guards. In the 1850s workshops were raised (bakery, weaving-mill ...) for the prisoners to work for paying their costs of stay and their homeward journey.

The women convicts were transferred to Gent in 1835, the children to Saint Hubert before 1844.

Since the introduction of the cellular regime demanded alterations too numerous to be carried out, the abbey was abolished as a prison by Royal Enactment of 28 September 1867. The Ministry of War used the complex as a depot till 1945. Being an internment camp till 1948, it became a military depot again, but was evacuated in 1977-78 and deserted ever since. In the course of these years the complex underwent only minor interior modifications; the radical changes concerned the surroundings. Before 1900 many annexes had been raised at the south, but in the first half of our century annexes arose in the north, east, south and west. Since 1970 many of them, mostly sheds, have disappeared.

The present condition of the abbey is lamentable, mainly as a consequence of vandalism and natural influences. The interior furnishings have completely vanished; parts of them can be found in the Antwerp Cathedral and St Andries church, in Wouwe (the Netherlands), in Bornem ...

Part III : Current Assessment of the Complex and a Tentative Impulse to Examining the Possibilities of Renovation and Restoration.

Course-members of the Post-Graduate Section „Monumentenzorg” (Conservation of Monuments) in Antwerp have studied the condition of the separate constituents of the complex with respect to the historical evolution, in view of proposing a new function. The abbey is a traditional brick building with a surface of 15,000 m². The construction has been preserved in a fairly good condition, so too for the sewerage. Window-frames, gutters and drain-pipes on the other hand are in a precarious state, precipitating the further decay of the complex.

The abbey now belongs to the Ministry of Defence and is for sale. The enormity of the complex and its location in a rather out-of-the-way village, enhance the problem of finding an adequate function, one that does not affect the essential character of the buildings. But as the many diversified uses in the course of years have not obliterated the initial monastic character of Saint Bernard's Abbey, the accommodation of another new function should be no objection.

These data taken into account, the course-members have worked out some proposals for a new use of the complex, some of them mentioned below :

- a vehicle museum for remarkable collections : there is want of such a museum, and besides the construction of the buildings suits the purpose. But guard's costs and transposition difficulties are restraining factors.

- a building on behalf of small and medium-sized concerns : this option has several advantages, especially the low costs of basic investments by the authorities. But the historical aspect is put at risk when the economic values rank prior to the conservation of the building.

- a multifunctional centre, accommodating several facilities like flats, restaurant, hotel, sportscentre, school ... The restoration works required for this option exceed those of the others options, but on the other hand a sound conservation of the entire domain is guaranteed.

These — and other — options have been suggested tentatively, without intending to propose one as the ultimate and ideal solution. The rehabilitation of this complex should anyhow be related to the whole region, in order to be effective and substantial.

RESTAURATIE TOREKEN VRIJDAGMARKT GENT REALISATIE :

 cottenier ondernemingen pvba

BERGSTRAAT 42
8511 KORTRIJK-AALBEKE
TEL. : (056) 41 37 25 - 41 41 36

OUDE KERK DOOR EN DOOR
GESCHEURD. SCHADE GENOEG OM
HET GEHELE KUNSTWERK VOLLEDIG
TE SLOPEN EN TERUG OP TE BOUWEN.

foto: O.L.V. Kathedraal van Antwerpen

Slopen hoeft niet: N.V. E.C.C. restaureert
oude metselwerken, houten balken, natuursteen, beton,
enz... Lost extreme problemen probleemloos op. En
brengt tevens het herstelde op zijn oorspronkelijke
sterkte terug. Zonder hak- en breekwerk. Snel en zeker.

***NEEM LIEVER DE TELEFOON EN
BEL N.V. E.C.C. 03-828.94.95 (5 L.)***

N.V. E.C.C.

*Terbekehofdreef 50-52 - 2610 Wilrijk
Tel. 03/828.94.95 (5 l.) - Telex 73332 ECC*